

KÜLGAZDASÁG
A KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány folyóirata

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Gács János (elnök)

MTA Közgazdaságtudományi Intézet

Antal László

Magyar Külkereskedelmi Bank Nyrt.

Bruszt László

European University Institute (Firenze)

Csaba László

Közép-Európai Egyetem, Debreceni Egyetem,
Budapesti Corvinus Egyetem

Csáki György

Általános Vállalkozási Főiskola

Halpern László

MTA Közgazdaságtudományi Intézet, CEPR

Horváth Gyula

MTA Regionális Kutatások Központja

Julius Horvath

Közép-Európai Egyetem

Kapás Judit

Debreceni Egyetem

Karsai Gábor

GKI Gazdaságkutató Zrt.

Köves András

KOPINT-TÁRKI Zrt.

Laki Mihály

MTA Közgazdaságtudományi Intézet

Oblath Gábor

Magyar Nemzeti Bank

Palócz Éva

KOPINT-TÁRKI Zrt.

Pete Péter

ELTE Társadalomtudományi Kar

Rába András

a Külgazdaság volt főszerkesztője

Richter Sándor

Bécsi Nemzetközi Gazdaságkutató Intézet (WIIW)

Schweitzer Iván

a Külgazdaság volt főszerkesztője

Szalavetz Andrea

MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Tóth István György

TÁRKI Zrt.

Várhegyi Éva

Pénzügykutató Zrt.

A SZERKESZTŐSÉG: Ádám Zoltán (főszerkesztő), Landau Edit (rovatvezető),
Rózsás Erika (szerkesztőségi titkár).

KÜLSŐ MUNKATÁRSAK: Csaba László, dr. Juhász Jánosné (Jogi melléklet),
Siklósi Ágnes (korrektor), Vince Péter.

A lap kiadását a
Gazdasági és Közlekedési Minisztérium
támogatja.

A folyóirat példányonként megvásárolható:

**Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Könyvesbolt: V. Nádor u. 8.,
Gondolat Könyvesház: 1053 Bp., Károlyi Mihály u. 16.
és a szerkesztőségben.**

**A Magyar Közgazdasági Társaság,
valamint a Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület tagjai számára
a szerkesztőség előfizetés esetén 33 százalékos kedvezményt ad.**

A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45.

Telefon: 309-2642, 309-2695

Fax: 309-2647

E-mail cím: kulgzadasag@kopint-tarki.hu

Munkatársaink elérhetősége:

Ádám Zoltán, főszerkesztő telefonszáma: 309-2642

e-mail címe: zoltan.adam@kopint-tarki.hu

Landau Edit, rovatvezető telefonszáma: 309-2642

e-mail címe: edit.landau@kopint-tarki.hu

Rózsás Erika, szerkesztőségi titkár telefonszáma: 309-2695

e-mail címe: erika.rozsas@kopint-tarki.hu

a KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány

Külgazdaság honlapja:

www.kulgzadasag.hu, illetve www.kopintalapitvany.hu

A szerkesztésért felel: Ádám Zoltán. A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45., Telefon: 309-2642, 309-2695. E-mail cím: kulgzadasag@kopint-tarki.hu. Kiadja a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, 1065 Budapest, Nagymező utca 37-39. A kiadásért felel: Palócz Éva, a Kuratórium elnöke. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ (ÜLK). Előfizetés: Budapesten a Posta-igazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáinál, a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (HELIR) Budapest, VIII. Orczy tér 1. Levélcím: HELIR 1900, e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Vidéken a postáknál és a kézbesítőknél. Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft. 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891, e-mail: batthyany@kultur-press.hu. Előfizetési díj 1 évre: 10 000 Ft, félévre 5000 Ft, összevont számok ára 1800 Ft.

Megjelenik havonta. HU ISSN 0324-4202

Tördelés: Király és Társai Kkt.

Cégvezető: Király Ildikó

Készült az ETO-Print Nyomdaipari Kft.-ben

Felelős vezető: Balogh Mihály

TARTALOM

Körkérdés a magyar gazdaság hosszú távú növekedési kilátásairól	4
Válaszolnak: Bartha Attila, Belyó Pál, Bod Péter Ákos, Chikán Attila, Csáki György, Csermely Ágnes, Erdős Tibor, Hamecz István, Inotai András, Kalotay Kálmán, Karsai Gábor, Kovács Árpád, László Csaba, Losoncz Miklós, Palócz Éva, Petschnig Mária Zita, Pitti Zoltán, Sass Magdolna, Szabó Katalin	

Simonovits András: A magyar nyugdíjrendszer reformja: 1996–2007	82

Szalavetz Andrea: Kína tudomány- és technológiapolitikája	110

Brief Summary of the Articles	127

JOGI MELLÉKLET

Dr. Szabó Sarolta: Az áruk jövőbeni gyártására vagy előállítására vonatkozó és a vegyes szerződések, valamint a Bécsi Vételi Egyezmény	1

Dr. Tattay Levente: Változások az EU innovációpolitikájában. A lisszaboni stratégia és annak átértékelése – I. rész	14

ÚJ KÖNYVEK

Lovas Gábor – Dr. Nosztrai Judit: Más kárán. Munkavédelemről munkáltatóknak (Dr. Osman Péter)	26

Január–februári számunk

a hagyományos év eleji Körkérdéssel indul. Ezúttal a magyar gazdaság látványos tavalyi növekedésslassulása kapcsán e helyzet hosszabb távon érvényesülő tényezőinek számbavételét kértük válaszadóinktól, illetve annak megítélését, hogy a működőtőke-import, a munkaerő-piaci helyzet és a szakképzettség, az adó- és járulérendszer, a gazdaságösztönzési programok, az EU-források igénybevétele, valamint az intézményi és szabályozási feltételek milyen növekedési kilátásokat alapoznak – alapozhatnak – meg a következő években Magyarországon. Ezt követi Simonovits Andrásnak a magyar nyugdíjreform elmúlt 12 évét áttekintő tanulmánya, illetve Szalavetz Andrea cikke a kínai tudomány- és technológiapolitikáról.

A szerkesztő

Körkérdés

a magyar gazdaság hosszú távú növekedési kilátásairól

Magyarországnak az EU-hoz újonnan csatlakozott többi tagországhoz képest jelentősen lassúbb gazdasági növekedése időszerűvé teszi e helyzet hosszabb távon érvényesülő tényezőinek számbavételét. Körkérdésünk tehát nem a folyamatban lévő államháztartási kiigazítás rövid távú hatásaira, hanem a gazdasági növekedés hosszú távú feltételeire vonatkozik.

E problémakörhöz kapcsolódó véleményeket közlünk, egyebek között arról, hogy a működőtőke-import, a munkaerő-piaci helyzet és a szakképzettség, az adó-és járulérendszer, a gazdaságösztönzési programok, az EU-források igénybevétele, valamint az intézményi és szabályozási feltételek milyen növekedési kilátásokat alapoznak – alapozhatnak – meg a következő években Magyarországon.

Bartha Attila,

a KOPINT-TÁRKI kutatási igazgatója

MÉRSÉKELTEN VONZÓ ÜZLETI KÖRNYEZET, FOGLALKOZTATÁSI ÉS INTÉZMÉNYI PROBLÉMÁK

2008 elején a magyar gazdaság tartós növekedési problémái nyilvánvalóak. Bár a fiskális kiigazítás 2007-re koncentrálnak, a keresletkorlátozó intézkedések tomlulásával sem várható, hogy Magyarország visszatérne az 1997–2005 közötti, 4 százalék fölötti növekedési trendhez. Jelenleg a hosszú távú növekedés 2–3 százalék között becsülhető, ami egyszersmind azt is jelenti, hogy a magyar gazdaság fejlettsége a közeljövőben érdemben nem közeledik az Európai Unió gazdagabb, nyugat-európai tagállamaihoz. Ezzel Magyarország negatív kivétel a közép-európai térségben, ahol Lengyelországtól Szlovéniáig minden más országban dinamikus felzárkózási folyamatot figyelhetünk meg.

A növekedésmélet és a feltételes konvergencia tézise, illetve a kapcsolódó empirikus vizsgálatok alapján természetesen nyilvánvaló, hogy a felzárkózás nem automatikus. Cseppet sem triviális azonban, hogy miért éppen a magyar reálgazda-

sági közeledés akad el a régióban. Ezt az – amúgy súlyosan felelőtlen – fiskális politikai ciklikusság sem magyarázza: az 1995–1996-os kiigazítás utáni időszakkal összehasonlítva éppen az a szembeötlő különbség, hogy most a gazdasági növekedés várhatóan az államháztartás konszolidációja után is mérsékelt ütemű marad. Másként fogalmazva: a 2000-es évek második felében a magyar növekedési probléma döntően nem ciklikus, hanem hosszú távú, strukturális okokra vezethető vissza. A többi közép-európai országtól középtávon is jelentősen elmaradó növekedés azzal magyarázható, hogy a 2001–2006 közötti fiskális tévelygés időszakában nem csupán az államháztartás egyenlege romlott el, hanem a *hosszú távú növekedés szinte minden egyes paramétere (a beruházás, a foglalkoztatás és az intézményi környezet is) negatív irányba változott.*

A beruházási trendek vizsgálatakor érdemes kettéválasztani a vállalati szektort a feldolgozóipari, multinacionális, globális üzleti környezetben versenyző cégekre, illetve a kisméretű, döntően a belföldi piactól függő, zömmel a piaci szolgáltatási ágazatokban működő vállalkozásokra. Az exportáló multinacionális vállalatok beruházási aktivitása ma sem alacsony, de elmarad a közép-európai régió átlagától. Miközben a magyar tőkevonzási marketing meglehetősen eredményes (főként az ázsiai beruházók felé), ez nem helyettesítheti azokat a tőkebeáramlást meghatározó paramétereket, amelyeket összefoglalóan üzleti környezetként szokás emlegetni. Bár a társasági nyereségadó nálunk alacsony, a jelentős iparüzési adó, de főként a munkát terhelő magas adók miatt a vállalkozások magyarországi adóterhei összességükben lényegesen meghaladják a regionális átlagot. Ez persze önmagában nem szükségképpen jelent csekély vonzerejű üzleti környezetet: az észak-európai országok kifejezetten magas adóterhek mellett versenyképesek e téren (is), mivel magas minőségű közszolgáltatásokat, fejlett infrastruktúrát biztosítanak az ott működő vállalatoknak. Magyarországról viszont nem támasztják alá a nemzetközi felmérések, hogy a magasabb adók mellett a többi közép-európai országnál jobb minőségű közszolgáltatásokat, magasabb életminőséget nyújtanánk. Ráadásul a 2006 végén megindult kiigazítás során *az adóterhelés nőtt, míg a humán erőforrások kínálatát meghatározó közszolgáltatások (oktatás, egészségügy, illetve az ingázást segítő helyközi tömegközlekedés) színvonala aligha javult.*

A transznacionális nagyvállalatok a különböző országokban működő termelőegységeik tevékenységeinek átszervezésével viszonylag könnyen alkalmazkodnak az üzleti környezet változásaihoz. A magyar élők munkaköltségek relatíve magas szintje miatt persze ez nyilvánvalóan az itteni pótlólagos befektetések elmaradását (de legalábbis alacsonyabb volumenét) jelenti, különösen ha munkaintenzív beruházásokról van szó. Az üzleti környezet problémái ugyanakkor fokozottan érintik a belföldi piactól függő kisvállalkozásokat, amelyek számára az itteni hitelfelvételi, adózási, infrastrukturális paraméterek egyértelműen meghatározóak, és legálisan nem kerülhetők meg más országokban működő vállalati egységek kedvezőbb feltételeinek igénybevételével. Emiatt a magyar kisvállalkozásoknál a racionális alkal-

mazkodás két tipikus eleme a beruházások és a foglalkoztatás bővítésének halasztása, elmaradása. A nemzetközi tapasztalatok vitathatatlanul aláhúzzák, hogy miközben a beruházásokban a transznacionális nagyvállalatok, addig a foglalkoztatásban a piaci szolgáltató szektorokban működő kisvállalkozások szerepe a domináns. Ebből az is nyilvánvaló, hogy *a beruházási problémánál még súlyosabb* – és a hosszú távú gazdasági növekedés tényezőit tekintve még kritikussabb – *a foglalkoztatás tartósan alacsony szintje*.

Az alacsony foglalkoztatás és egyáltalán az alacsony munkaerő-piaci részvétel a magyar gazdaságnak még legdinamikusabb periódusában, az 1997–2000 közötti időszakban is gyenge pontja volt. A foglalkoztatási helyzet azóta sem javult érdemben, miközben a munkanélküliség egyértelműen megnőtt. Ez különösen fájó a többi közép-európai országgal összevetve, amelyekben a foglalkoztatás dinamikusan nőtt, a munkanélküliség pedig látványosan csökkent. Ennek magyarázatául evidensen kínálkozik a munkát terhelő adók regionálisan kiugró mértéke. A probléma azonban összetettebb ennél: a munkát terhelő adók (vagyis a munkaadó szempontjából jelentkező összes élömunka-költség, újabban használatos nevén a szuperbruttó bérek költsége, illetve a munkavállalónak kifizetett nettó bér közötti különbség) magas szintje kétségkívül súlyos probléma, azonban legfeljebb részleges magyarázatot kínál az alacsony foglalkoztatásra. Legalább ilyen súlyos gond a humán erőforrásoknál jelentkező kínálati probléma: a 2007 novemberében közzétett legújabb PISA-felmérés eredményei ismételten aláhúzzák, hogy a magyar közoktatási rendszerből a fiatalabb generációk jelentős része is alacsony iskolázottsággal kerül ki. A felmérés arra is rámutat, hogy a foglalkoztatásban meghatározó matematikai és szövegértési képességekben nálunk az elmúlt 10 év során nem volt érdemi javulás (ellentétben például Lengyelországgal), miközben a szegényebb családokba született gyerekek tipikusan öröklik szüleik képzetlen státusát – és ez a generációkról generációkra konzerválódó iskolázottsági egyenlőtlenség az EU-tagállamok közül nálunk a legnagyobb. Legalább még egy tényező ugyancsak rontja a foglalkoztatási esélyeket: a tömegközlekedés drágulása és alacsony színvonala jelentősen növelte az ingázás idejét és költségét, ami tovább nehezíti az álláskeresési kilátásokat.

A beruházási és a foglalkoztatási gondokat a megnövekedett EU-források beáramlása nem tudja megoldani. Nemzetközi kutatási tapasztalatok szerint bármely nemzetgazdaságban a váratlanul megjelenő pénzforrások (legyen szó akár újonnan felfedezett nyersanyagkincsről, segélyekről vagy éppen uniós pénzekekről) egyaránt hozhatnak átkot vagy áldást. Jól működő intézményrendszer és alacsony korrupció mellett inkább a pozitív, zavaros intézmények, felelőtlen közpénzügyi kultúra és korrupciós gazdasági-politikai szereplők esetében viszont inkább a negatív ösztönzők jutnak érvényre. A nemzetközi felmérések szerint a magyar intézményrendszer fejlettsége, tisztasága és átláthatósága nagyjából megfelel az ország közepes gazdasági fejlettségének; esetünkben tehát *az EU-források beáramlása várhatóan csak igen mérsékelt pozitív hatást gyakorol majd a gazdasági növeke-*

désre. A környezet állapotán várhatóan érdemben segít, azonban a növekedési gondokat aligha orvosolja.

Összességében úgy látom, csak az igen távoli jövőben van arra esély, hogy Magyarország visszatérjen egy gyorsabb ütemű, 4-5 százalékos növekedési pályára. Ehhez a közpénzügyek egyensúlya és az adóreform mellett a humán erőforrásokra döntő hatású közoktatásban és a közszolgáltatások, kiemelten a tömegközlekedés területén is elengedhetetlen a kínálat minőségi javulása.

Belyó Pál,

az ECOSTAT főigazgatója

KONSZOLIDÁCIÓS EREDMÉNYEK – NÖVEKEDÉSI KILÁTÁSOK

A magyar gazdaságpolitika komoly irányváltást hajtott végre 2006. második felében. A kormány a rekordszintű államháztartási hiány csökkentése és az eladósodás megállítása érdekében a belső kereslet visszafogásán és a nagy elosztó rendszerek korábban elmaradt reformján alapuló konszolidációs programot hirdetett. A kiigazítás következtében 2007-ben a költségvetési egyenleg jelentősen javult, a gazdaság növekedési üteme azonban a tervezettnél erőteljesebben mérséklődött. A 2006-ban hozott korrekciós intézkedések egyensúlyjavító hatása számszerűen is kimutatható, hiszen 2007-ben az államháztartás és a folyó fizetési mérleg a tervezett meghaladóan javul, de a gazdaság növekedési üteme a vártnál jobban visszaesett, a GDP növekedési üteme a második és a harmadik negyedévben igen alacsony szintre süllyedt.

A 2007-es aszály és a világpiaci olajárak második félévi drasztikus emelkedése a növekedést fékezte, az inflációt viszont gerjeszti. A világ mezőgazdasága számos termékből nem termelte meg a fogyasztási igényeknek megfelelő mennyiséget, a gabonataralékok világviszonylatban is leapadtak, a hús- és tejtermékkészletek is csökkentek. A magas mezőgazdasági termékárak fokozatosan begyűrűztek az élelmiszer-ipari termékek áraiba. Az importár inflációt mérséklő hatása alig érződik. Az olajárak korábban hektikusan változtak, az utóbbi hónapokban az olaj hordónkénti világpiaci ára tartósan emelkedett, év végén 100 dolláros szintet ért el. Az olaj világpiaci árában érdemi csökkenéssel nem számolnak a szakértők.

A kiigazító, egyensúlyjavító intézkedések hatása a vártnál erősebb lett, a fizetőképes kereslet minden társadalmi és gazdasági csoportnál szűkült, az állam beruházási tevékenysége visszaszorult, a fogyasztás és a felhalmozás üteme érezhetően mérséklődött, helyenként volumene is visszaesett. A lakossági és vállalati kereslet csökkenése, az állami bevételeket növelő intézkedések (az adó és a tb-járulék emelése) a makrogazdasági egyensúlyt a tervezettnél nagyobb mértékben javították. Ez utóbbiban szerepe volt a tervezettnél nagyobb inflációnak is. A rejtett gazdaság

részleges kifehérítésére hozott intézkedések 2006–2007-ben említést érdemlő eredményt hoztak, érezhetően hozzájárultak az egyensúlyi mutatók javulásához, a további megszorító intézkedések elkerüléséhez.

A konvergenciaprogram legutóbbi EU-s beszámolójából és hazai értékelésekből is egyértelműen kitűnik, hogy a pénzügyi egyensúly 2007-ben a számítottnál jóval kedvezőbb lesz, és *a 2008. évi előirányzatok is teljesíthetőek a kezdődő, bár még csak részleges reformintézkedések hatására.* Valamennyi korábbi prognózist a 2007-es év eddigi – és várhatóan a negyedik negyedévben is folytatódó – folyamatai jelentősen módosították. *Az egyensúlyi mutatók a vártnál is kedvezőbbek lesznek, miközben a gazdasági növekedés valószínűleg csak 2008 közepétől élénkülhet.*

A konvergenciaprogram irányszámái jelezték, hogy a gazdaság növekedési üteme a következő két-három évben alacsonyabb lesz a korábinál, ilyen mértékű visszaesésre azonban nem számított sem a kormány, sem a szakértők. A program a meghirdetés időszakában alapvetően az egyensúly javítására koncentrált, ezzel az EU és az IMF is egyetértett. A javuló egyensúly kérdésén túllépve a mértékadó nemzetközi szervezetek és az elemzők *az év második felétől az alacsony növekedési ütemre helyezték a hangsúlyt.* A vélemény változásában nem kis szerepe volt annak, hogy az EU-15 tagállamaiban a gazdasági növekedés a korábinál gyorsabb, hazánkban viszont folyamatosan lassul. A munkanélküliség magas szinten, 7,5 százalék közötti szinten stabilizálódott. Sok kritika éri a beruházási tevékenység lanyhulását, ami egyébként az egyensúlyjavító intézkedések természetes velejárója.

A kormány továbbra is elzárkózik a fogyasztás, az infrastrukturális beruházások mesterséges növelésén alapuló gazdaságélénkítéstől. A 2001–2004 közötti időszak kedvezőtlen lépései több mint bőséges tanulsággal szolgáltak arra, hogy a hasonló hibákat elkerüljék. *A termelés jelentős bővülésével rövid távon nem számolunk, a GDP 2007. évi 1,5 százalékos körüli növekedése jó eredménynek számíthat.* A gazdaság teljesítménye összességében ugyan számottevően elmarad a konvergenciaprogramban rögzített mértéktől, de a piaci alapú GDP több mint 3 százalékkal növekedett, azaz a csökkenés kifejezetten az állami kereslet szűkülése miatt következett be.

A 2007. évi gyengébb teljesítmény okait kutatva elmondható, hogy annak fő tényezői a következők. Az ipari termelés üteme és exportja az első nyolc hónapban dinamikusan nőtt, ez azonban a szolgáltatásféra lendületvesztését nem tudta ellensúlyozni. Az év utolsó hónapjaiban az ipari növekedés üteme is mérséklődött. Az építőipar teljesítménye visszaesett, a mezőgazdasági hozamok irreálisan alacsonyak, a szálláshely-szolgáltatás és a vendéglátás gyengén teljesít. Erőteljesen viszszaesett a közszféra szolgáltatásainak volumene, az egészségügyi és oktatási reformok beindultak, kapcsolódó megtakarításaik mérsékeltek a hozzáadott értéket. A GDP felhasználási adatai alátámasztják a gazdaság növekedési ütemének mérséklődését. A reálkeresetek jelentős csökkenése fékezte a fogyasztást, ami a kiskereskedelmi forgalom visszaesésében tükröződött. *A kormányzati kiadások lefaragása,*

a nagyobb állami beruházások halasztása szintén mérsékelte a belső keresletet. Az állami beruházások élénkülésével a következő 1,5-2 évben nem lehet számolni.

A bázishatás következményeként a gazdaság 2008. évi növekedése már magasabb lesz az 2007. évinél, minden bizonnyal reális az, hogy 3 százalékos GDP-növekedés legyen. A lakossági fogyasztás kissé bővül, a nemzetközi konjunktúra viszont lanyhul. A jelenlegi és a várható intézkedések, valamint a fokozatosan lassuló világgazdasági növekedés hatására a GDP-növekedés gyorsulása mellett az államháztartási hiány GDP-arányosan a tervezett szintre csökkenhet. Az irányadó kamat mérséklése a tervezettnél lassúbb ütemben halad, a forint-euró árfolyama érdemben nem változik.

A gazdasági növekedés tényezői a következő két évben változni fognak. Az export szerepe veszít súlyából, miközben a termelőgazatok magánberuházásainak gazdaságélénkítő szerepe fokozatosan erősödik. A lakossági fogyasztás negatív szerepe megszűnik, a fogyasztás lassú bővülése javíthatja a növekedési kilátásokat.

A hazai gazdaság a mérsékelt ütemű európai konjunktúra és az államháztartási kiigazítás által meghatározott pályán halad. A költségvetés elsősorban a kamategyenleg javulása miatt a tervezettnél gyorsabban konszolidálódik. Az októberi államháztartási deficit 49,8 milliárd forintot tett ki. A pénzügyi tárca korábban 2007 októberére 31,9 milliárd forintos deficitet prognosztizált. Az első tizhavi hiányt 1179 milliárd forintra várták, ami 1197 milliárd forintra emelkedett. Az összes hiány októberben az éves keret 80,9 százaléka volt. A legfrissebb prognózisok szerint a központi költségvetés 2007-es hiánya 0,3 százalékkal lesz kisebb a tervezettnél. Az elsődleges egyenleg 0,3 százalékkal romlik, a kamategyenleg 0,6 százalékkal javul a tervhez képest. Az ESA-95 szerinti hiány igen kedvező esetben még 6 százalék alatti is lehet.

A lakosság bruttó keresete az első nyolc hónapban a vártnál jobban emelkedett, a nettó keresetek viszont csak 1,7 százalékkal haladták meg az egy évvel korábbi, a január–augusztusi reálkeresetek viszont 6,3 százalékkal csökkentek, éves szinten 5 százalékot meghaladó reálbércsökkenéssel lehet számolni. Néhány területen, elsősorban a lakáspiacon a lakosság vásárlóerejének csökkenését hitelfelvételekkel mérsékelte.

Az árak az első fél évben lényegében a prognózisok szerint emelkedtek, a szeptemberi csökkenés után az árindekerek a korábban becsültnél magasabbak, a mezőgazdasági és élelmiszer-ipari árak folyamatosan és jelentősen emelkedtek. Az olajárak minden prognózist meghaladó mértékben nőttek, a következő havi változásokat nehéz előre jelezni. Az infláció üteme emiatt az év utolsó hónapjaiban magasabb lesz a prognosztizáltnál. A fogyasztói árak terven felüli növekedése végiggyűrűzik a pénzügyi-jövedelmi folyamatokon, több vonatkozásban is módosítja az eddigi előrejelzéseket. A termelői árak az év végére várható újbóli emelkedése után 2008 elején is várhatóan magasabb ütemben fog növekedni.

Az ECOSTAT a beruházások növekedését 2007-re továbbra is 1 százalék körüli-re, 2008-ban 4 százalék felettire becsüli. A beruházási aktivitás várhatóan 2007

negyedik negyedévétől élénkül, 2008-ban a beruházási ráta elérheti a 4,6 százalékot. Az Új Magyarország Fejlesztési Terv nyújtotta pótlólagos források hatásai csak 2008-tól lesznek érezhetőek, a programok elhúzódó EU-s jóváhagyása miatt. 2007-ben a fejlesztések kismértékű javulása várható, a növekedés a feldolgozóiparban és az infrastrukturális fejlesztésekben jelentkezik, beleértve az egészségügyet és az oktatást. A lakásépítések érezhető növekedésével 2008-tól lehet számolni. A termelőágazatok fejlesztési aktivitása 2007-ben nem volt erős. A javuló hitelfeltételek a versenyképes termelési struktúrával rendelkező kis- és középvállalatok körében gyorsíthatják a fejlődést, a túlélésre berendezkedett vállalkozások nagy tömege azonban egyre nehezebb helyzetbe kerül. A tőke koncentrációja tovább gyorsul, a beszűkült piaccal rendelkező kis és középcégek felszámolódnak, az értékesebbeket felvásárolják. Az uniós transferek többletforrást jelentenek a vidéki régiók, a mezőgazdaság, az infrastruktúra és a kis- és középvállalatok fejlesztésében, hatásuk 2008-ban lesz érezhető.

A gazdasági növekedés lényeges forrásoldali összetevője a *külkereskedelmi egyenleg javulása*, ennek tendenciaformáló szerepe erős marad. Az export-import növekedési üteme éves szinten 2007-ben várhatóan 15–13 százalék közötti lesz. Az előzetes adatok szerint 2007. január–szeptember között a *kivitel* értéke euróban számolva 17 százalékkal, a behozatalé 13 százalékkal bővült. Az export dinamikája továbbra is meghaladja az importét, az áruforgalmi egyenleg folyamatosan javul, a szolgáltatások külkereskedelmi forgalma pozitív egyenleget ért el. A külkereskedelmi mérleg hiánya 2007 első kilenc hónapjában 696 millió euróra csökkent, 1320 millió euróval kevesebb a 2006. évinél. Az egyenleg javulása a mezőgazdasági készletek értékesítéséből származó egyszeri hatásból és a gépek és szállítóeszközök árufőcsoport folyamatos kiviteli többletéből fakadt. Egész évben az áruforgalmi hiány 1 milliárd euró körül alakulhat, az export és az import növekedési üteme közti különbség fokozatosan mérséklődik. 2008-ban a külkereskedelmi forgalom mérsékeltebb hatással lesz a növekedésre.

Az *idegenforgalom* teljesítménye több éve stagnál, pozitív egyenlege az elmúlt években alig változott, érezhető javulással idén sem számolunk. Némi egyenlegjavulás adódott abból, hogy a hazai kiutazók száma és fajlagos költsége mérséklődött. Az első kilenchiavi eredmények igazolják prognózisunk megalapozottságát. A szálláshelyek forgalma az inflációnál kisebb mértékben nőtt az első kilenc hónapban.

Lényeges makrogazdasági tényező a *fogyasztói ár, az irányadó kamat és a forint árfolyamának alakulása*. A hatósági árak rendszerének átalakítása, a bevezetett új terhek és az áfakulcs emelésének hatására a fogyasztói árak emelkedésének üteme 2006 végén megugrott. Az infláció növekedése tavasszal érte el csúcspontját, majd megindult az áremelkedés ütemének mérséklődése. A nemzetközi folyamatokkal párhuzamosan a dezinflációs folyamat a vártnál lassabb lesz. Prognózisunk szerint 2007-ben a fogyasztói árak 7,9 százalékkal nőnek, év végén 7,5 százalék marad az alapkamat, amely 2008 végéig – kedvező körülmények esetén akár –

6,5 százalékra csökkenhet. 2008-ban a fogyasztói árak a korábban jelzettnél magasabb ütemben emelkednek, részben az olaj- és nyersanyagárak tartósan magas szintje miatt. E mellett a lakossági fogyasztás és a bérek feltételezettnél erőteljesebb emelkedése a tervezettet meghaladó drágulást eredményezhet.

A *világgazdaság* fejlődését a reálgazdaság dinamizmusa és a pénz- és befektetési piacok bizonytalansága határozta meg 2007 utolsó hónapjaiban. *A makrogazdasági adatok kedvező európai konjunktúrát és fokozódó világgazdasági bizonytalanságot jeleznek.* Mindezeket mérlegelve az elkövetkező hónapokra vonatkozó várakozások óvatosságot tükröznek. Az Egyesült Államok harmadik negyedévi növekedése felülmúlta a prognózisokat, éves szinten ennél alacsonyabb növekedéssel számolunk. Az amerikai ingatlanpiac hanyatlása folytatódik, becslések szerint az amerikai ingatlanpiac konszolidációja 2008-ban indulhat meg és körülbelül két évig tarthat.

Az *Európai Bizottság* 2007. őszi gazdasági előrejelzése szerint az Európai Unió gazdasági növekedése a 2007-es 2,9 százalékról várhatóan 2,4 százalékra csökken 2008-ban és 2009-ben. Ezen belül az euróövezetben 2,6 százalékról 2008-ban 2,2 százalékra, 2009-ben 2,1 százalékra mérséklődik a növekedési ütem. A mérséklődést a pénzügyi piacok erőteljes ingadozása kíséri. A magasabb nyersanyagárak miatt az infláció a következő időszakban az euróövezetben 2,4 százalékra nő, majd nyárra körülbelül 2 százalékra esik vissza. Az uniós munkanélküliség aránya 2009-re várhatóan 6,6 százalékra csökken. A munkaerőhiány egyre nagyobb, hatására az előrejelzés időszakában a bérek várhatóan gyorsabban emelkednek, a munkatermelékenység tartós növekedése azonban korlátozza a fajlagos munkaerőköltségek emelkedését és fékezi az inflációs nyomást. Az Európai Központi Bank egyelőre 4 százalékon hagyta az alapkamatot.

Az eurózóna inflációja a vártnál magasabb lesz. Az áremelkedés üteme a szeptemberi 2,1 százalék után októberben 2,6 százalékra gyorsult. Az utoljára két éve regisztrált magasságú érték háttérében az élelmiszerárak és az olajár jelentős emelkedése áll. Ezzel párhuzamosan tovább romlott a gazdasági hangulat, a feldolgozóipari menedzserindex is kétéves mélypontra esett. *Az Európai Központi Bank szakértői szerint könnyen elképzelhető, hogy az olajár emelkedése gazdasági stagnálást és gyorsuló inflációt eredményez a régióban.*

A világgazdaságban továbbra is likviditásbőség lesz. A működőtőke-áramlás intenzív marad, földrajzi eloszlása folyamatosan változik. *A kamatemelési hullám csitul, az irányadó kamatok kiegyenlítődnek.* A Fed irányadó kamata a közelmúltban 25 bázisponttal csökkent, kisebb mértékben az elemzői várakozásoknál. Az árfolyamok a reálgazdasági viszonyoknak megfelelően változnak. Az euródollár árfolyama továbbra is hullámozó lesz, középtávon erős euróval számolunk.

A hazai gazdaság fejlődését, a növekedés dinamikáját a környezeti feltételek érzékenyen befolyásolják. 2006 második felében a nemzetgazdaság növekedési üteme mérséklődött, az ipar kedvező értékesítési lehetőségei és eredményei hozzájárultak a gazdasági folyamatok mozgásban tartásához. Az ágazati kibocsátás növekedése

2007-ben 8 százalék körüli lesz, ez 2008–2009-ben fokozatosan mérséklődik. Az EU gazdasága kimutatható fáziskésésben van a világgazdasági ciklushoz képest, így a hazai ipari termelés és a külkereskedelmi forgalom tompított mértékben csökken a következő másfél évben. Az *építőipar* 2005. évi dinamizmusa 2006-ban megtört. 2007-ben jelentős visszaeséssel, 2008-ban szinten maradással lehet számolni. A *kiskereskedelmi forgalom* csökkenő, összhangban a lakossági fogyasztás mérséklődésével. A forgalomcsökkenés üteme fokozatosan mérséklődik.

A *mezőgazdaságban* az átlagostól és a várttól elmaradó terméseredmények, ennek következtében az áremelkedés mértéke a nemzetgazdaság egészének egyensúlyi és növekedési folyamatait befolyásolja. A makrogazdasági folyamatok modellezésekor a mezőgazdasági hatásokat (és az olajárakat) több változatban célszerű számításba venni, főként a továbbgyűrűző áremelkedések és az export-import egyenleg szempontjából.

A társadalmi folyamatok az elmúlt időszakban jelentősen megváltoztak, a lakossági fogyasztás 2007-ben több mint 2 százalékkal visszaesett, de 2008-ban már enyhe – mintegy 1 százalékhoz közeli – növekedés lehetséges. 2008-ra a béralakulás jelentős bizonytalansági tényező, a bértárgyalásokon nehéz megegyezés várható. A foglalkoztatással és a munkanélküliséggel, a bérek alakulásával és a lakosság eladósodásával kapcsolatos problémák továbbra is napirenden vannak.

Bod Péter Ákos,

**a Budapesti Corvinus Egyetem és a Károli Gáspár
Református Egyetem egyetemi tanára**

A „SZOFT” NÖVEKEDÉSI TÉNYEZŐK ESETÜNKBEN KEMÉNY KORLÁTKÉNT HATNAK

A gazdasági növekedésről alkotott képünk nagyot változott mára. Amikor még a két világrendszer egyebek mellett éppen a növekedési ütem (és a mögötte álló és a szó szoros értelmében „hadra fogható” anyagi erő) terén is vetélkedett, a kérdések kérdése pontosan az volt, hogy mitől lehetne gyorsabban nőni. Gyorsabban, mint korábban és főleg gyorsabban, mint a másik („growthmanship”).

Az akkori rendszerek közötti harcon ismeretes módon túllépett a történelem. Az új világhelyzetben hirtelen érvényüket veszítették azok a közgazdasági modellek, amelyek a szokásos termelési tényezők korlátosságára és adott technológiai szintre (illetve lassú belső technológiaváltozásra) épültek. A tőkéről mint klasszikus szűkös jószágról kiderült, hogy bizonyos feltételek mellett egyáltalán nem szűkös, sőt éppen hirtelen beáramlása (meg persze hasonlóan sebes kiáramlási képessége) okozhat gondot. A munkaerő is meglehetősen mobil tud lenni nemzetközileg adott intézményi feltételek mellett, érdekes módon leginkább a képzettségi skála alján

(idénymunkások, gazdasági emigránsok) és a skála tetején (legképzettebb mobil fiatalok és humántőke-birtoklók).

A gazdasági szerkezet változásához ugyan valamennyi idő kell, így a fejlődésben érvényesül bizonyos fokig az „útvonalfüggőség”, de a sikeres országok kiemelkedésének számos példája, csakúgy mint az országok rangsorában visszacsúszó országok szintén nagy száma azt mutatja, hogy a gazdasági fejlődés és növekedés sokkal kevésbé determinált, mint ahogy a szakma zöme gondolta az 1950-es és 1980-as évek közötti akkori növekedésmélet foglyaként. A folyó fizetési mérleg már nem olyan durva korlát, mint volt a kevésbé szabad tőkemozgások korában: néhány „feltörekvő”, illetve „konvergáló” ország korábban egyszerűen elképzelhetetlen arányú külső mérleghiány mellett fejlődik, nyaktörő ütemben. A technológiai fejlődésben is megjelent az import, és nemcsak egyes technikák vagy gépek átvétele formájában, hanem a közvetlen külföldi befektetők (FDI) és a tudástranszfer legkülönfélébb megoldásai révén nemzetgazdasági méretekben is.

A kérdés tehát ma leginkább az, hogy melyek is ezek a „bizonyos feltételek” és „intézményi viszonyok”. Konkrétabban: hazánk intézményi viszonyai, sajátos társadalmi feltételei és környezeti adottságai milyen gazdasági növekedési ütemet tesznek lehetővé.

Ha a makromodellek kalodájából kiszakadtunk is, a fantázia azért nem szárnyalhat szabadon. Pedig van annak számos jele, hogy a növekedési vágy, a gyorsabb fejlődés kívánása megszülte vagy inkább felerősítette a mindig is jelen levő voluntarizmust. Most az uniós átlag utolérésének gondolata vette át a tervgazdasági korszakban elterjedt „utolérni és elhagyni” vagy pláne „elhagyni utolérés nélkül” ideológiájának helyét.

Ám az új növekedési elméletek csak látszólag puhították fel a növekedési tényezők és a tényleges növekedési ütem közötti függvénykapcsolatot. A magyarázó tényezők egy fokkal puhábbnak látszanak, mint a régebbi termelési függvények tőke- és munkakomponensei, de ettől még nagyon is léteznek. Hiszen például a pénzügyi közvetítő rendszer fejlettsége – amely számos modellben fontos növekedési tényező – nagyon is kemény komponens: megváltoztatása lehetséges történelmileg rövid időn belül, de nem erőfeszítések nélkül. A hatékony, nem korrupt államigazgatás szintén egyértelmű növekedési magyarázó tényező; de a korrupciótól való megszabadulás nem egyszerű feladat. A humán tőke (konvertálható szakmai ismeretek, idegennyelv-tudás, információs technológiai jártasság) és a társadalmi szintű bizalom (kiszámíthatóság, szerződéses fegyelem) sem tekinthető olyan puha növekedési tényezőnek, amely kívánságra előáll záros határidőn belül.

Mindezen tényezők és az összehasonlító gazdasági fejlődés irodalmában átvizsgált különféle növekedési faktorok szerint kellene megítélni a magyar társadalom hosszabb távú növekedési feltételeit. A különféle műhelyek által készített előrejelzések nagy többsége az új tagországok csoportjának átlagától jóval elmaradó mértéket, leginkább évi 4 százalékos vagy az alatti növekedési potenciált valószínűsít.

Saját modell híján ezeket az előrejelzéseket el kell fogadnom, azt persze hozzátéve, hogy amint a klasszikus növekedési modellek a szokásos termelési tényezőkkel való ellátottságból és a technológia (termelési szerkezet) adottságából indultak ki, az új növekedési elméleten nyugvó modelleket az ezeken túli „puhább” intézményi feltételek állapota és várható alakulása determinálja. Ehelyütt csak azt tehetjük, hogy a magyar intézményi keretek módosulási esélyeit, a kereteket érintő lehetséges szcenáriókat tekintjük át.

Figyelemre méltó, hogy az EU-források korábbinál nagyobb arányú megnyílása a hosszabb távú növekedési modellekben nem okozza a növekedési potenciál érzékelhető megemelkedését. A modellkészítők bizonyára abból indulnak ki – vagy elemzéseikkel oda konkludálnak –, hogy az uniós fejlesztési források „csupán” a tőkeállomány növekedésében, illetve a transzferek révén a folyó fizetési mérleg korlát puhulásában játszanak szerepet; ám ezek a korábban igen keménynek számító változók a rendszerváltozás kezdete óta vesztek jelentőségükből. Ráadásul az uniós transzferek megnövekedésével szemben áll a tartós és mára tovább növekvő arányú külső eladósodásból fakadó kamatteher, amely hosszú távra hatással van folyó fizetési mérlegünk jövedelemsorára. Térségünk összes új tagországánál nagyobb költségvetési adósság-állományunk és a teljes nemzetgazdaság nagyfokú külső eladósodása még a mai ismert és hivatalosnak számító konvergenciapálya mellett is hosszú évekre növekedési korlátként hat.

A hazai megtakarítások arányának változásait roppant nehéz előre látni, tekintettel a sokféle befolyásoló tényezőre, ám demográfiai viszonyaink további alakulása sok jót nem ígér; pénzintézeti közvetítő rendszerünk relatív (az új tagországok átlagához viszonyított) fejlettsége különös módon ez ideig a háztartási nettó megtakarítói pozíción inkább csak rontott.

A közvetlen tőkeáramlások mindeddig igen sokat megmagyaráztak gazdaságunk növekedési adataiból. A pozitív működőtőke-szaldó mára erősen visszaesett; ebben a versenyképességet rontó belső gazdaságpolitikai és politikai faktorokon kívül részben szerepe volt a térségbeli más országok vonzerejének. Gazdasági növekedésünk mostani leállása önmagában is korlátozó tényező; a magyar belső piac gyenge alakulása egyedi tények tanúsága szerint jelentős külföldi (és hazai) befektetőket arra ösztönöz, hogy a további bővítést már ne nálunk tervezzék.

Mostani – és elhúzódónak ítélnélhető – ütemlassulásunk egyértelműen kötődik a megelőző öt évben folytatott súlyosan hibás és felelőtlen gazdaságpolitikához, amelynek anyagi következményei hosszú évekre korlátként hatnak a fejlődésre, és a következő évtized közepéig tolják ki a nemzetközi versenyképesség és az olcsóbb adósságszolgálat szempontjából annyira lényeges euróátvételt. Egyedülálló a térségben, ahogy a magyar politika a voksvadászatra koncentrál, bár a legtöbb helyen előfordult a populista erők felülkerekedése és ideig-óráig tartó uralma.

Miután esetünkben most sem a társadalom belső ellenállása, tudatra ébredése, hanem a nyilvánvaló külső kényszer vetett véget az ígérgető és költekező gyakor-

latnak, nehéz megítélni, hogy a külső nyomás bizonyos gyengülése nem hívja-e ismét életre ugyanazt a politikai taktikát (ígérgetés választás előtt, a későbbi korrekcióra számítva). Csak remélni lehet, hogy a soron levő választásokon egymás után harmadszor már nem fizetődne ki ez a politika; de ebben biztosak nem lehetünk.

Gazdaságunk duális szerkezete sok jót nem ígér: a külföldi tulajdonú cégek nagy gazdasági ereje és ezzel szemben a hazai tulajdonosi kör viszonylagos gyengesége azzal jár, hogy a gazdasági ésszerűségnek fittyet hányó politikai kurzusokkal, politikai erőkkal szemben nem tud egységesen fellépni az üzleti szféra. A multinacionális cégek – *Albert O. Hirschman* kifejezésével élve – a „voice, exit, loyalty” választék bármely eszközével élhetnek, és bizony elég könnyen exitálnak, ha hosszabb időre romlanak a magyarországi működés feltételei. Ezzel szemben a honi tőke nehezebben megy el, és így logikus lenne, hogy végre erőteljesen hangot adjon a politikai kurzus miatti elégedetlenségének – csak éppen objektíve korlátos az ereje. A gyenge munkavállalói szervezettség és a civil társadalom megosztottsága közepette a belső kontroll erejére is nehéz számítani. Marad ekkor az unió mint a makrogazdasági fegyelem betartatója – ez azonban az eddigiek szerint lassan és körülményesen hat.

Mindezen tényezőket számba véve sok okunk nincs arra, hogy a tartós gazdasági fejlődés szempontjából is annyira fontos kiszámítható és ésszerű állami politika meggyökeresedésére számítsunk; olyanra ráadásul, amely mögé odaállnak a legfőbb társadalmi rétegek, valamint az üzleti körök. Márpedig ez utóbbi belső feltétel nélkül nehéz realitásnak venni az új növekedési elmélet szerint annyira fontos „puha” tényezők meglétét: az innovatív és értékteremtő felfogású társadalmat, az üzleti pontosságot és kiszámíthatóságot, a folyamatos humántőke-képződést, a tőkeakkumuláció és külfölditőke-bevonás intézményi és gazdaságpolitikai garanciáinak megteremtését és fenntartását.

Chikán Attila,

a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanára

A GAZDASÁGBAN VANNAK TÖBBLETLEHETŐSÉGEK, DE AZ INTÉZMÉNYI RENDSZERBEN NINCSENEK

A magyar gazdaság növekedési kilátásait firtató kérdésre többféle megközelítéssel lehet válaszolni. Egyéni ízlésnek és hitvallásnak megfelelő súlyozással fel lehet sorolni azokat a tankönyvi elemeket, amelyek egy gazdaságot erőteljes növekedési pályára képesek állítani, s lehet a magyar gazdaság mai helyzetére konkretizálni ezeket az elemeket, kifejtve, hogy milyen súlyozás esetén van nagyobb esélyünk a gyorsabb növekedésre. Ez egy teljesen érvényes megközelítés, magam is gyakran élek vele.

Most azonban túl szeretnék lépni ezeken a – technikainak mondható, hiszen meglehetősen nagy eséllyel szabályos következményekhez vezető – tényezőkön, s egy

ingoványosabb, de talán mélyebb elgondolkodásra is módot adó úton szeretnék elindulni. Azt gondolom ugyanis, hogy a magyar gazdaság hosszú távú növekedési esélyei meglehetősen gyengék, s ha nem következik be fordulat (ami egyébként csodaszámba menne), tartósan azok is maradnak. Meglehetősen kellemetlen ezzel a tétellel előhozakodni, nemcsak azért, mert nem pozitív, s így igen népszerűtlen, hanem azért is, mivel nehezen bizonyítható. Olyan puha tényezőkre kell ugyanis hivatkoznom, mint a kulturális gyökerek, a hagyományok és az intézményi rendszer. Igaz, az ilyen „szoft” tényezők jelentőségének hangsúlyozása, sőt a közgazdaságtani főáramhoz való közelítése is egyre elfogadottabb – ez megerősít abban, hogy a jelen kisesszében ezekre hívjam fel a figyelmet.

Nos, úgy vélem, a magyar gazdaság növekedési problémáinak gyökerei nem magában a szűken vett gazdaságban, hanem a társadalom egészének jellemzőiben keresendők, s leginkább a politikai és gazdasági intézményrendszer (jogbiztonság, államigazgatási stabilitás, korrupciómentesség, hatékony kormányzati szervek stb.) adott-ságaiban fejeződnek ki. A rendszerváltáskor kialakult, illetve az azt követő években megerősödött intézményi struktúra ugyan formailag megfelel egy modern demokratikus társadalom és fejlett piacgazdaság követelményeinek, tartalmilag azonban súlyos problémákkal terhes. Az alapvető gondot abban látom, hogy igazuk van azoknak, akik szerint a „szocialista” társadalom és tervgazdaság rutinjai tovább élnek, meghatározó jellegűek a magyar társadalom és gazdaság mai működési feltételeire vonatkozólag. Az pedig, hogy tovább élhetnek, döntően annak következménye, hogy a magyar társadalom (az értelmiség nagyfokú felelőssége ebben eltagadhatatlan) nem volt képes kialakítani egy életképes, az ezredforduló társadalmi és gazdasági következményeinek megfelelő, reálisan megvalósítható alternatívát. A rendszerváltáskor, illetve azt követően nem tudtunk szembenézni a magyar társadalom tényleges állapotával, olyan víziók vázolódtak fel (a Kádár-kori osztogatáshoz, állami gondoskodáshoz szokott kisember továbbélésétől a kiemelkedően tehetséges, csak a történelmi körülmények által folyton visszaszorított magyar nemzet képéig), amelyek tartalmaztak ugyan valóságselemeket, de alkalmatlanok voltak arra, hogy rájuk építve a korszak valódi, ténylegesen meglévő kihívásaira megfelelő választ adó társadalmi programok szülessenek. Ezekre a víziókra reálisan nem lehetett épkezláb intézményi rendszert építeni, hiszen nem a társadalom valódi jellemzőit tükrözték.

Így maradt a nyakunkon az a politikai struktúra, amely a társadalom (s ezáltal a választások) megnyerésének érdekében továbbra is a Kádár-korszak osztogató politikáját kívánja folytatni (ebben van rutinja, és ez szolgálja rövid távú érdekeit), s nem tud olyan valós társadalmi célokat felvázolni, amelyekhez adekvát intézményi rendszert és működési modellt tudna hozzárendelni. Ennek igazolására elég a rendszerváltást követő választási kampányok ígéretözöneire, s ezek megvalósítására utalni. Ez a politikai struktúra (amelynek kialakulására, kifejlődésére és fennmaradásának okaira itt nem térek ki, bár érdekes elemzés lenne) érvényes és viszonylag széles támogatottságot élvező társadalmi célok hiányában a politikai versenyt a

kényszeres ellentmondásra szűkíti le, aminek következtében mintegy bezárul a kör, hisz elvész az érdemi politikai párbeszéd lehetősége. Ez a struktúra azért is képtelen erre a párbeszédre, mert szükségképpen marginalizálja a szakmaiságot (gazdaságban, egészségügyben, oktatásban, bármiben) – hiszen a vélemények a politikai struktúrában elfoglalt helyük és nem pedig szakmai érvényességük alapján mérődnek meg. A szakmaiság háttérbe szorulása aztán megalapozatlan reformtörekvésekhez, intézkedési vagy éppen beruházási tervekhez vezet, s egyúttal ahhoz, hogy a szakértelmiség egyre inkább kedvét veszti a politikai életben való részvételre. Itt egy másik bűvös kör zárul be, egyúttal megadván a magyarázat legalábbis egy részét ahhoz, amiért nem vagyunk képesek a kihívásoknak megfelelő intézményi rendszert működtetni.

Nos, hogyan is vezet el ez a gondolatmenet a növekedési kilátásokhoz? Miért nem elegendő, ha például csökkentjük az adókat, vagy végre hatékony innovációs ösztönzőket találunk? Ezek természetesen fontos dolgok – de nem vezetnek, nem vezethetnek el a Nyugat-Európát megközelítő (felzárkózásról ne is beszéljünk) gazdasági, s ezen keresztül társadalmi potenciál megteremtéséhez. Nem attól tartok, hogy most, a stabilizációhoz tényleg közelítő (bár még szerény és törekeny eredményeket felmutató) helyzetben ne lehetne felpörgetni a gazdaságot, s a jelenleg katasztrofális szintről ne lehetne akár 3-4 százalékra emelni a GDP növekedési rátáját. Ez azonban egyrészt messze van a „kiugrótól”, ahogyan mi szeretnénk látni magunkat, másrészt, semmi garancia nincs arra, hogy egy következő választás kampánya nem az ígéretekéről fog szólni, illetve nem jár együtt újabb, növekedési esélyeket rontó egyensúlyvesztéssel.

Meg kellene végre érteni, hogy egyéni vagy csoportos hatalomvágyból születő rövid távú programok hozhatnak ugyan eredményt a választásokon, de nem alapoznak meg tartós növekedést. Sem a magyar kisvállalkozót, sem a multinacionális vállalatokat nem lehet egészséges gazdasági cselekvésre sarkallni, ha nem számíthatnak egy alapjait tekintve közmegegyezésre épülő társadalmi célrendszer érvényesülésére, s ebből következően tartósan kiszámítható működési feltételekre, hanem arra kell gondolniuk, hogy ha a következő választáson „a másik” nyer, alapvető dolgok visszacsinálásától vagy egyszerűen csak megváltoztatásától tarthatnak. Természetesen nem nagy nemzeti összeborulásból származó közös programban hiszek – a demokrácia lényegéhez tartozik, hogy érvényesülhessenek a nézetkülönbségek. De ha nem tudunk olyan minimális konszenzust teremteni, amelyre megbízhatóan működő intézményrendszert lehet építeni, akkor a növekedés tartósan alacsony lesz – legalábbis azokhoz a sokat hangoztatott célokhoz képest, amelyek középpontjában az európai átlaghoz való felzárkózás található.

Meg kell mondani, hogy alapjában pesszimista vagyok a fenti követelmény megvalósíthatóságát illetően. Sem az erőt, sem a szándékot nem látom a politikai szférában arra, hogy a helyzet belátható időn belül lényegesen megváltozzon. A hazánkban szükséges társadalmi és gazdasági változások olyan léptékűek, ame-

lyekhez erős politikai támogatás és alapos, szakszerű felkészülés szükséges. A hazai politikai verseny mai játékszabályai (leginkább a kötelező és leegyszerűsítő ellentmondásra épülő kormányzat–ellenzék kapcsolat) nem kedveznek az első feltétel megvalósításának. A magyar politika nehezen ad teret az utóbbi feltételnek is: az erős nyomást (amely egyrészt a társadalmi problémák súlyosságának, másrészt a kemény, kompromisszumképtelen politizálásnak a következménye) érző pártok többnyire nem vállalják a szakszerűség próbáját, mert félnek attól, hogy az eredmény nem vagy nem eléggé igazolja a politikai szándékot.

Mindezek tükrében úgy vélem, a magyar gazdaság növekedési rátája ugyan némileg magasabb lehet a következő években, mint a mai katasztrofális szint, de nem fogja elérni a belátható időn belüli felzárkózáshoz szükséges mértéket. Folytatódik nemzetközi versenyképességi lemaradásunk. Így reális az a félelem, hogy tartósan elmaradunk a kívánatosnak tartott gazdasági növekedéstől, társadalmi fejlődéstől.

Csáki György,

**dr. habil, címzetes egyetemi tanár,
SZIE GTK Európai Tanulmányok Intézete**

A magyar gazdaság jelenlegi, feltűnően gyöngye növekedési teljesítménye különösen elgondolkodtató a hosszú távú növekedési kilátások szempontjából.

A hosszú távú növekedési potenciál megítélésekor sorra vehetjük a növekedési feltételeket, a növekedés rendelkezésre álló forrásait. Célszerű azonban előbb meghatározni, hogy milyen növekedési teljesítményt tartunk kívánatosnak, elérendőnek. A kilencvenes évek második felében elterjedt volt az a vélekedés, hogy *az Európai Unió átlagos növekedési ütemét két százalékponttal meghaladó növekedési ütem* tartós biztosítására van szükség. A Bokros-csomag néven elhíresült gazdaságpolitikai fordulatot követően meglepően hamar, már 1996–1997-ben teljesült ez a kívánt növekedési teljesítmény. Meggyőződésem, hogy napjainkban sem mondhatunk le erről a növekedési célkitűzésről – ellenkező esetben ugyanis képtelenek lennénk felzárkózni az EU fejlettebb országaihoz. Noha teljesen értelmetlennek tartom az arról folyó vitákat, hogy mikor érjük el, mikor haladjuk meg az EU átlagos fejlettségi színvonalát vagy éppen egy-egy adott EU-tagállam egy főre jutó GDP-jét, azt sem tartom meghatározó fontosságúnak, hogy az elmúlt két-három évben számos velünk együtt EU-tagdá vált közép-európai ország jóval magasabb növekedési teljesítményt realizált – magáról *a felzárkózásról mint tartós gazdasági tendenciáról, makrogazdasági teljesítményről nem mondhatunk le!* Ellenkező esetben ugyanis mi értelme van az EU-tagságnak? Ha az EU hosszú távú növekedési teljesítményét 2,5-3 százalékosra becsüljük, akkor egyértelmű, hogy Magyarországnak hosszú távon – legalább 15 éven át – évente átlagosan legalább 4-4,5 százalékos átlagos éves növe-

kedési teljesítményt kell realizálnia. (Próbáljuk kiszámolni, hogy évi 1-1,5 százalékos növekedésiütem-többlettel hány év alatt közelíthetjük meg a ma a miénknél 1,5-2-szer nagyobb egy főre jutó GDP-vel rendelkező EU-tagországok fejlettségi színvonalát? Lehet ez hosszú távú makrogazdasági-gazdaságpolitikai cél?)

Amikor a növekedés forrásait és az ország általános gazdasági lehetőségeit vesszük számba, célszerű abból kiindulni, hogy Magyarország egy kis, nyitott szerkezetű, alapvetően működőtőke-import révén modernizálódó gazdaság. Köztudott, hogy a magyar ipari termelés kétharmadát közvetlenül az EU piacain értékesítik, további mintegy 15 százalék pedig közvetve kerül az EU piacaira.¹ Ezekből a tényezőkből és az általános világgazdasági tendenciákból adódik, hogy *Magyarországon elvileg is csak exportvezérelte növekedés lehet tartósan dinamikus*. Miután a magyar exportnak immár több mint egy évtizede legalább háromnegyede a transznacionális társaságok magyarországi leányvállalataitól származik, nyilvánvaló, hogy a dinamikus exporttevékenység meghatározó eleme, feltétele Magyarország kitűnő tőkevonzási teljesítményének folyamatos fenntartása. (Ez nem kizárólag, talán nem is elsősorban az újabb és újabb beruházások tömeges beáramlását kell, hogy jelentse, hanem legalább annyira a külföldi tulajdonú cégek megtermelt profitjának itteni újrabefektetését.)

Nézzünk néhány adatot a közelmúltból – kiegészítve egy 2008-ra vonatkozó előrejelzéssel.²

1. táblázat

A GKI Gazdaságkutató Zrt. prognózisa a magyar nemzetgazdaság 2007. évi folyamatairól

	2005	2006	2007 (becslés)	2008 (előrejelzés)
A GDP volumenindexe (%)	104,1	103,9	101,7	103,5
Az ipari termelés indexe (%) ^a	107,3	110,1	108,5	108,0
Beruházások indexe (%) ^a	105,3	97,9	100,0	108,0
A kivitel változásának indexe (%) ^b	111,4	116,6	118,0	116,0
A behozatal változásának indexe (%) ^b	108,3	113,9	114,0	114,0
A külkereskedelmi mérleg hiánya ^c	2,9	2,0	0,6	0,7

^a Összehasonlító áron.

^b Folyó áron, euróban.

^c Milliárd euró.

¹ A magyar GDP-nek lényegében a negyede a német piacon realizálódik, ami – háborús évektől eltekintve – az export példátlan területi koncentrációját, következésképpen az exportteljesítménynek a német konjunktúráról való páratlan függését jelenti.

² Lásd: <http://www.gki.hu>

Az 1. táblázatból jól látható, hogy 2005–2007 között mindhárom évben, és az előrejelzés szerint 2008-ban is az export rendkívül dinamikusán, s évről évre az importot meghaladó mértékben nő – és ennek következtében 2007-től a nullszaldóhoz közelít a külkereskedelmi mérleg. Viszonylag dinamikusán bővül az ipari termelés is, de már 2005-ben sem volt elégségesnek mondható a beruházások növekedési üteme – nem szólva a 2006-os visszaesésről, s a csökkent színvonalon való 2007. évi stagnálásról. *A kivétel látványosan dinamikus, az importot rendre meghaladó bővülése azonban jól láthatóan nem eredményezett tetemes növekedést* (mert kismértékben évről évre csökkent a növekedési ütem 2006-ig is – nem szólva a 2007. évi növekedési teljesítményről). Ez azt jelenti, hogy *a dinamikusán bővülő export nem kellően jövedelmező, nem tartalmaz kellő mennyiségű hozzáadott értéket.*

Az adatokból úgy tűnik, a magyar növekedést nem annyira az export, hanem a fogyasztás és a beruházások alakulása vezérli. *A beruházásoknak erőteljes ipari és exportnövekedés mellett ugyancsak nőniük kellene – 2006–2007-es csökkenésük és stagnálásuk egyértelműen a közületi beruházásoknak a makrogazdasági kiigazítás-hoz kapcsolódó erőteljes csökkenésének volt a következménye.*

Hosszú távon ez két nagyon rossz hír.

A magyar export háromnegyedét külföldi tulajdonú cégek (tehát transznacionális társaságok magyarországi leányvállalatai) adják. Nehezen feltételezhető, hogy az anyavállalatok, a transznacionális vállalatok globálisan ne lennének hatékonyak – alacsony magyarországi jövedelemtermelő képességük oka alighanem *a magyarországi leányvállalatok számára összességében előnytelen transzferárazás és más (költségágon megvalósuló) jövedelemkivonás* lehet.

Ebből arra is következtethetnénk, hogy *a magyarországi gazdasági növekedést elsősorban a fogyasztás és az állami beruházások húzzák, húzhatják.* Márpedig nemigen lehet olyan közgazdasági megfontolás, amely helyeselhet egy ilyen növekedési modellt. Ha 13-15 százalékos éves exportnövekedés mellett (ahol ez 1,5-2 százalékponttal magasabb, mint az importnövekedés) nem kielégítő a gazdasági növekedés, mitől lesz dinamikusabb, mivel dinamizálható a megfelelő mértékre?

Mindebből az – is – következik, hogy *kulcskérdés a közületi szféra tevékenységének növekvő hatékonysága* – s ennek távolról sem kizárólag az adók és járulékok csökkenését kell jelentenie. Magyarországon a GDP központosított hányada nemzetközi összehasonlításban nem kiemelkedően magas – azonban a hozzánk hasonló fejlettségű országok többségénél már magasabb. A fő probléma azonban az, hogy a GDP központosított hányadát nem hatékonyan használják föl! Gyakorlatilag minden államilag/közületileg finanszírozott beruházás drágább a nemzetközi átlagnál (az autópályáktól a metrón át a kulturális célú épületekig); az államigazgatás túlméretezett és ugyancsak nem hatékony; a közbeszerzési rendszer irreálisan lassúvá és gyakran a piaci áraknál drágábbá teszi a közületi beruházásokat; a települési önkormányzati rendszer indokolatlanul és pazarlóan szétaprózott stb. *Véleményem*

szerint éppen ezért nem elég a közkiadások mérséklésére való törekvés, legalább olyan fontos – ha nem fontosabb – a közszféra működési hatékonyságának jelentős növelése.

A közkiadások GDP-hez viszonyított arányának számottevő csökkentése – ez mára már nyilvánvaló szakmai-politikai közhellyé vált – kizárólag a közkiadásokhoz hozzájárulók számának a reális szintre való emelése révén valósulhat meg. *A fekete- és szürkegazdaság kiterjedtsége ma már a makroszintű hatékonyságot tetemesen rontó tényező, radikális korlátozása immár elodázhatatlan. Nyilvánvalóan egyszerűsíteni kell az adórendszert, hiszen tarthatatlan az, hogy a vállalatok több mint ötven (!) jogcímen kényszerüljenek adót fizetni. Indokolatlan és tarthatatlan a minimálbéren foglalkoztatottak jelenlegi aránya stb. Adószakembereknek kell javaslatot tenniük arra, hogy a hosszú ideje felismert irányba milyen konkrét változtatások révén a legcélszerűbb elindulni, s bár a mai gazdasági helyzet nem kedvez a nagyobb adóreformnak (pontosabban: nem kedvez a GDP számottevően kisebb hányadának központosítását eredményező adóreformnak), de következetesen egy adott irányba tartó lépések folyamata is hozhat érdemi eredményt az adórendszerben.*

Az adórendszer elkerülhetetlen átalakítása is igen bonyolult feladat, de sokkal nehezebb, sokkal hosszabb előkészítést igényel a közép- és felsőfokú szakképzés és továbbképzési rendszer átfogó reformja.

A felsőoktatási reformot immár befejezettek is tekinthetnénk – de voltaképpen csak a lineáris felsőoktatási rendszer (az ún. „bolognai rendszer”) bevezetésére került sor. Ami a struktúrákat illeti, azokban nagy változások várhatók, és szükségesek is lennének: nevetséges, hogy ma Magyarországon 72 önálló felsőoktatási intézmény működik. Amellett, hogy nyilvánvalóan túl sokan (és túl alacsony színvonalú képzés után) szereznek diplomát, minden becslés szerint legalább 20-30 százalékos a túlképzés a bölcsész- és jogi karokon, valamint az üzleti képzésben, miközben több természettudományos és műszaki diplomásra lenne szükség. A végzettek jelentős része az előírt nyelvvizsga-nyelvvizsgák hiányában nem jut diplomához: ez a legkeményebb „kimeneti követelmény” a magyar felsőoktatásban – ahelyett, hogy kemény „bemeneti követelmény” lenne (mint Skandináviában).

A felsőoktatásba tömegesen kerülnek be alulképzett és motiválatlan fiatalok, miközben a szakképzésbe nem mennek érettségivel és legalább alapfokú nyelvtudással rendelkező fiatalok. A ma főiskolákra, egyetemi alapszakokra menő érettségizettek egy jelentős hányadának a felsőfokú szakképzésben kellene folytatni a tanulmányait. A szakképzés egész rendszere korszerűsítésre szorul – hiszen egy évtizede tudjuk, hogy a további tökevonás egyik legfőbb akadálya a szakképzett munkaerő hiánya: a kvalifikált, de kvalifikáltságához és kreativitásához képest olcsó munkaerő volt az egyik legfontosabb tökevonási tényező 1988 és 1996–1997 között. Ha a tökevonási teljesítmény fenntartását továbbra is alapvető fon-

tosságúnak tartjuk, nem halogathatjuk tovább a szakképzési rendszer átfogó átalakítását sem.

*

Fentiek felvázolása közben társadalmi és politikai feltételekkel nem foglalkoztam – noha nyilvánvaló, hogy bizonyos társadalmi és szakmai konszenzus nélkül sem adóreformot, sem az ellátó rendszerek reformját, sem egy átfogó képzési és továbbképzési reformot nem lehet megvalósítani. Függetlenül attól azonban, hogy a fenti feltételek ma nem adóttak és indokolatlan optimizmus lenne abban reménykedni, hogy akár középtávon is megteremthető a reformokhoz elengedhetetlen társadalmi és szakmai konszenzus(ok összefüggő rendszere), a közgazdászok, szociológusok, szociálpolitikusok és oktatáskutatók helyesen teszik, ha megfogalmazzák és nyilvánosságra hozzák szakmai álláspontjukat. Jobb időkben ezek az álláspontok lehetnek majd a konszenzuskeresés kiindulópontjai. Addig se becsüljük le a kisebb előrehaladást, kövessük Bethlen Gábort: „amit lehet, ahogy lehet”.

Csermely Ágnes,

az MNB igazgatója

VÍZVÁLASZTÓ¹

Tudtuk előre, hogy 2007 a magas infláció és a lassú növekedés éve lesz, melynek elmúltával minden elemző fokozatos normalizációra számított. A megjelent elemzések alapján úgy tűnik, a szakma hasonlóan ítélte meg a folyamatok fő mozgatórugóit: a fiskális kiigazítás eredményeként a gazdaság növekedése átmenetileg visszaesik, de hamarosan megmutatkoznak a hosszú távon kedvezőbbé váló jövedelmvárakozások hatásai, ami gyorsan átlendít minket a mélypontra, és a gazdaság visszaáll egy lendületes és a korábbinál egészségesebb növekedési pályára. Most, hogy lassan másfél éves lesz a Gyurcsány-csomag, kezdünk elbizonytalanodni. A kormány pontosan hozza, amit ígért, a 2007-es évben jobb lett a költségvetés helyzete, mint a tervezett, és a 2008-as költségvetés is tartja a konvergenciaprogramban beígért pályát. De a növekedési fordulatnak még mindig nincsenek jelei. Szerencsére az európai konjunktúrának köszönhetően exportunk 15 százalék körüli ütemben bővül, e lendületet azonban nem képes továbbadni a gazdaság többi részének. Az infláció tekintetében sem jobb a helyzet. Bár a költségvetési intézkedések hatása fokozatosan kiesik az árindexből, mégsem látjuk az infláció korábban várt mérséklődését. Az élelmiszer- és az energiaárak ugrásszerű növekedése az egész

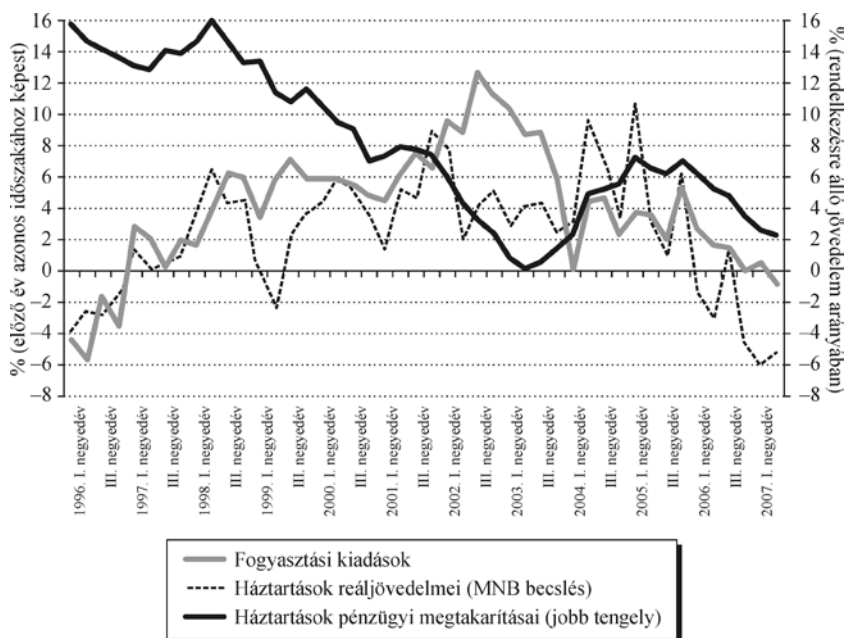
¹ A cikkben foglaltak a szerző saját véleményét tükrözik, és nem feltétlen esnek egybe az MNB hivatalos álláspontjával.

világban jelentős inflációemelkedést okozott, nálunk is ez a két tétel fordította vissza az infláció csökkenését.

Bár 2008-ban a lakosság reáljövedelme már nem esik vissza olyan mértékben, mint a kiigazítás első évében, nem valószínű, hogy a lakosság oldaláról érkezzon az a húzóerő, ami a növekedés gyorsulását eredményezi. A modern makroökonómián felnőtt elemzők számára a fogyasztás előrejelzésének alapköve a permanens jövedelem hipotézise. E hipotézis szerint a háztartások nem az aktuális, hanem életpályajövedelmükkel arányosan fogyasztanak. Így, ha a költségvetési kiigazítás eredményeként/ellenére a háztartások látják az alagút végén a fényt, akkor a jövedelmük visszaesésénél kisebb mértékben csökkentik fogyasztásukat. Minél kedvezőbbek a hosszú távú jövedelemvárakozások, annál hamarabb állhat növekedési pályára a gazdaság.

1. ábra

Lakossági jövedelem, fogyasztás és pénzügyi megtakarítások alakulása

Ahogy az 1. ábra is mutatja, az elmúlt időszakban a fogyasztás visszaesése valóban sokkal kisebb volt, mint a jövedelmeké, miközben újabb rekordot döntött a lakosság eladósodása. Ez azonban még nem elegendő bizonyíték arra, hogy valóban optimisták a jövőbeli jövedelemvárakozások. Ugyanis bármely olyan modell, amelyben jóléti veszteség keletkezik a fogyasztás változásából (ún. habit formation), képes hasonló mintát produkálni. Így az eddigi megfigyelések alapján még nem lehet eldönteni, hogy valóban kisebb lesz-e a fogyasztásban megjelenő gödör, vagy csak lassab-

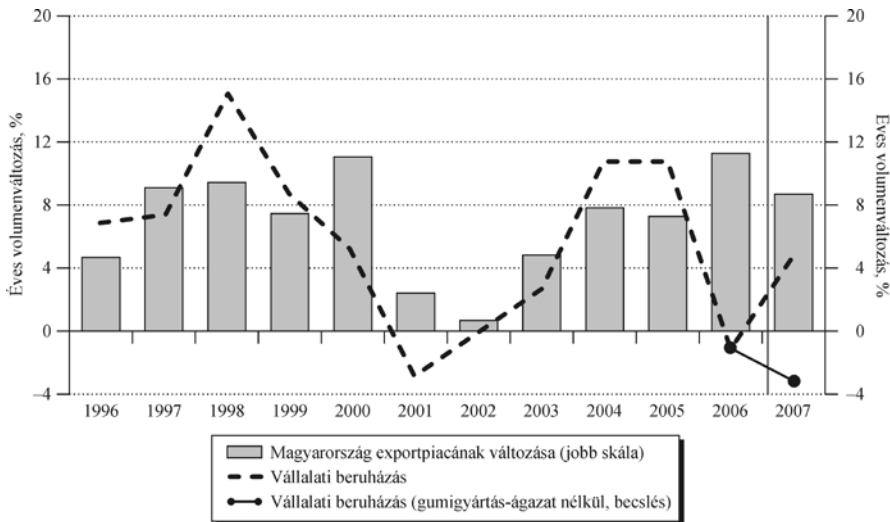
ban csúszunk le a mély gödör fenekére. Az óvatosság azért is indokolt lehet, mert az empirikus vizsgálatok nem tudták visszaigazolni a permanens jövedelem hipotézis univerzális érvényességét (*Fatás–Mihov*, 2001). Különösen a feltörekvő országokban találták úgy, hogy a fogyasztás inkább túlreagálja a sokkokat: az erősen rövidlátó háztartások a legutóbb tapasztalt jövedelemváltozásokat vetítik előre. Jóra jót, rosszra rosszat várnak, ha ez nálunk is így alakul, a fogyasztássimítás gyors ciklusmegfordító hatására nem számíthatunk (*Aguiar–Gopinath*, 2007). A fogyasztás gyorsulásában csak akkor lehetünk biztosak, ha a jövedelmek, azaz a vállalati szektor munkaerő iránti kereslete és a reálbérek növekedése is megalapozza azt.

Mindezek alapján valószínűbb, hogy a fogyasztás inkább követni, mint vezetni fogja a növekedési pályát, a növekedési fordulatot a vállalkozások viselkedésében kell keresnünk. A beruházások jelentik a gazdasági növekedés legjobban ingadozó komponensét, a háztartások simító magatartásával szemben a vállalkozások szinte ráugranak a jövőbeli kilátások javulására. A beruházások kulcsszerepét megerősíti az MNB [2006] korábbi tanulmánya, amely 11 hasonló méretű fiskális kiigazítási epizódot elemezve jutott arra a megállapításra, hogy a sikeres fiskális kiigazítások után a vállalati beruházások általában új lendületet vettek, és ez hozzájárult a növekedési pálya gyors megfordulásához.

Bár 2007 végén igen alacsony beruházási számokat láttunk, az aggregált számot jól körbe kell nyesegetni ahhoz, hogy egy olyan mutatót kapjunk, ami jól tükrözi a vállalati szektor hangulatát. Abban ugyanis nincs semmi meglepő, hogy olyan évben, amikor a GDP arányában 3,5 százalékos költségvetési kiigazítás harmada a beruházási kiadások visszafogásán keresztül valósul meg, kevesebb út, híd és középület épül. A háztartások lakásberuházásainak sem kedvez a jövedelmek visszaesése, sőt előreté-
kintve sem számítunk gyors fordulatra. 2001-től a banki hitelfelvételi lehetőségek megnyílásától és az állami támogatásoktól fűtve jelentősen bővült a lakásberuházás, így a jelenlegi visszaesésben a korábbi folyamat kifulladására, az esetlegesen túlzottan bizonyuló jövedelemvárakozások miatt szükségessé váló korrekció is szerepet játszhat. Másrészt az amerikai másodlagos jelzálogpiaci problémák a bankok oldaláról jelentkező hitelkínálati nyomást is visszavetheti, mert nehezebben és drágábban fog-
nak majd forráshoz jutni és esetleg kockázatkerülőbbé válhatnak.

Az állami és lakossági elemektől megszűrt mutató, amit a vállalati szektor beruházásával azonosíthatunk, gyorsan, közel 8 százalékos ütemben bővül. Mégsem lehetünk teljesen nyugodtak, mivel a mutatókat – a korábbi beruházási fellendülé-
sek idején nem tapasztalt mértékű egyedi hatásként – a gumigyártási iparág megtál-
tosodása húzza felfelé. A belföldre értékesítő szektorokban visszaesés van, az ex-
portálókban pedig sokkal visszafogottabb bővülés, mint korábban hasonlóan jó európai konjunktúra idején. A gumit kivéve a többi exportáló ágazatban annak elle-
nére hezitálnak új projekteket elindítani, hogy csak csúcsra járatott kapacitáskihasz-
náltság mellett tudják teljesíteni exportmegrendeléseiket. (Lásd a 2. ábrát!)

Vállalati beruházások és nemzetközi konjunktúra

Más országokban a kiigazítás után tapasztalt beruházásfelfutás késlekedésének több oka is lehet. A ma általánosan használt modellek szerint a beruházási javak keresletét azok nettó jelenértéke határozza meg, azaz a jövőbeli jövedelemvárakozások és a finanszírozási költségek alakulásától függ. Emellett az újabb elméleti és empirikus eredmények a vállalatok által érzékelt bizonytalanságot is a beruházási kedv fontos meghatározójának találják (*Carruth–Dickerson–Henley, 2000; Bloom–Bond–Van Reenen, 2007*). Egy sikeres kiigazítás mindegyik dimenzióban pozitív változást hoz, a jövedelemvárakozások javulnak, mivel nem kell jövőbeni adóteher-növelésre számítani, csökkennek a kamatfelárak és általában nő a folyamatok kiszámíthatósága.

Ezzel szemben nálunk a kiigazítási csomag jelentős mértékben támaszkodott a direkt adók emelésére, ami a vállalati jövedelmezőséget rontotta. Ráadásul a kiigazítási intézkedések bejelenése után nálunk nem következett be a hosszú kamatok/finanszírozási költségek mérséklődése, ugyanis a kiigazítással közel egy időben a világ tőkepiacain is változott a hangulat. A globális likviditásbőség eredményeként 2006 elején a rossz fundamentumok ellenére az addig látott legalacsonyabb kamatfelár mellett lehetett tőkét bevonni, a csomag után bár ingadozott, de összességében emelkedett a kockázati felár. Ugyanakkor a csomag a jövedelemvárakozások és kiszámíthatóság dimenzióiban sem hozott teljesen megnyugtató megoldást, hiszen még korántsem körvonalazódott egy hosszú távon is fenntartható államháztartási modell, jól definiált közszolgáltatásokkal és az ezt finanszírozó adórendszerrel. Végül nem zárhatjuk ki azt a hipotézis sem, hogy a lanya beruházások nem a költségvetési folyamatokkal állnak összefüggésben, hanem a gazdaság versenyké-

pességének csökkenése okozza. Bár rigorózus empirikus vizsgálatok még nem állnak rendelkezésre, valószínűsíthető, hogy a környező országok előrelépése intézményi, piacszerkezeti, adózási kérdésekben, a korábbi nagy versenyelőnyünknek számító jól képzett munkaerő szűkös erőforrássá válása is hozzájárulhatott a tökevonzó-képesség erodálásához, és feltehető, hogy a konszolidációs lépések sem segítettek a nemzetközi adó-versenyképességet és a munkahelyteremtést leginkább befolyásoló direkt adók emelésével.

E kérdésekben ma még nem látunk tisztán, de az idő múlásával és az európai konjunktúra fokozatos gyengülésével egyre nagyobb a valószínűsége, hogy növekedési problémáink nem oldódnak meg maguktól. A vállalatok hosszabb távú várakozásai és a beruházási kedv élénkítéséhez elengedhetetlen a stabil, kiszámítható makrogazdasági környezet, ami nem képzelhető el egy hosszú távon is fenntartató költségvetési keretrendszer kialakítása nélkül. A következő hónapokban abban is tisztul majd a kép, hogy a lassú növekedés háttérben bizonytalanságon túl milyen mértékben állnak tartós, a gazdaság szerkezetével összefüggő bajok, amelyek kezelése gazdaságpolitikai beavatkozást tesz szükségessé. Attól azonban óvakodnia kellene a kormánynak, hogy a lassú növekedést látva újra fiskális ösztönzőkkel próbáljon lendületet adni a növekedésnek. Az EU-alapok extra beruházási forrásokat biztosítanak, és úgy tűnik, hogy a korábbi elszámolási fiaskók okozta visszafogás után ismét új lendületet kapnak a PPP-konstrukciók. De az EU-pénzek elköltése akkor lesz hatékony, ha abból nem gyors megtérüléssel kecsegtető projektek, hanem a gazdaság strukturális gyengeségeit javító, externális hatásokkal járó beruházások valósulnak meg. Nem szabad, hogy újra olyan pályára álljon a gazdaság, ahol az állami beruházás nemcsak egyengeti a magánberuházások útját, hanem saját maga akarja begyűjtani a gyorsító rakétákat.

Végül fel kell tennünk a kérdést, hogy mit tehet ebben a helyzetben a monetáris politika. A lassú növekedés és magas infláció egy időben történő megjelenése a legnehezebb jegybanki feladvány. Az MNB eddigi politikája úgy próbált meg az inflációs és növekedési megfontolások között egyensúlyozni, hogy engedte a költségsokkok elsődleges inflációnövelő hatását érvényesülni, de – az inflációs várakozások alacsony szinten történő koordinálását elősegítendő – nem került sor monetáris kondíciók számottevő lazítására.

Ezzel a politikával ma nem mindenki ért egyet, vannak, akik a stagfláció rémképével fenyegetve gyors monetáris lazítást tartanak szükségesnek (lásd például: *Várhegyi, 2007*). Mai nehéz helyzetünkben valóban érdemes felidézni a 70-es évek stagflációs időszakának tapasztalatait. Nemcsak azért, mert az akkori olajárrobbanás hasonló gazdasági környezetet eredményezett, hanem azért is, mert az ekkor elkövetett jegybanki hibák tanulságai alapvető szerepet játszottak a mai monetáris elmélet és legjobb jegybanki gyakorlat formálásában. A stagfláció kialakulásához ugyanis az vezetett, hogy a jegybankok a bekövetkezett költségsokkok után monetáris lazítással igyekeztek felgyorsítani a növekedési potenciál helyreállítását.

Ezzel azonban csak annyit sikerült elérniük, hogy a kezdeti inflációnövekedés után tartósan magasan ragadtak az inflációs várakozások. Növekedésösztönző hatása azonban csak a „meglepetés inflációnak” van, így a lassú növekedés is prolongálódott. E tapasztalatok is megerősítik, hogy az MNB politikájában az infláció mielőbbi leszorításának kell első helyen állnia: inflációs környezetben a jegybanki lazítás hiábavaló, csak további inflációt generál, de nem hatékony eszköze a növekedés ösztönzésének.

Hivatkozások

- Aguiar, Mark – Gopinath, Gita [2007]: Emerging Market Business Cycles: The Cycle Is the Trend. *Journal of Political Economy*, University of Chicago Press, Vol. 115(1), február, 69–102. o.
- Bloom, N. – Bond, S. – Van Reenen, J. [2007]: Uncertainty and Investment Dynamics. *Review of Economic Studies*, 74, 391–415. o.
- Carruth, A. – Dickerson, A. – Henley, A. [2000]: What Do We Know about Investment under Uncertainty? *Journal of Economic Surveys*, Blackwell Publishing, Vol. 14(2), április, 119–153. o.
- Fatás, Antonio – Mihov, Ilian [2001]: The Effects of Fiscal Policy on Consumption and Employment: Theory and Evidence. CEPR Discussion Papers, 2760.
- MNB [2006]: Elemzés a konvergenciafolyamatokról, 2006. MNB.
- Várhegyi Éva [2007]: A stagfláció réme. *Élet és Irodalom*, 51. évf. 48. szám.

Erdős Tibor,
akadémikus

Ha a vizsgálat hosszú távra vonatkozik, a gazdasági növekedés várható üteméről semmi megbízhatót nem mondhatunk az alapvető növekedési összefüggések ismerete nélkül.

Végso soron a növekedés dinamikája attól függően lehet gyors vagy lassú, hogy milyen ütemű a technika, valamint az emberi tőke fejlődése. Ami a technikai fejlesztés lehetőségeit illeti, nálunk az elvont lehetőség a gyors fejlődésre adott. Erre, lévén a magyar gazdaság közepesen fejlett, jelentős részben a technikai import különböző formái adhatnak magyarázatot.

A gyors növekedés azonban nem valósulhat meg viszonylag magas beruházási ráta és ennek finanszírozása nélkül, ami a megtakarítások jelentőségét emeli ki. Ha valamely párt gyors növekedést ígér, nyomban meg kell magyaráznia, hogy az ehhez szükséges beruházási források hogyan biztosíthatók.

Ha a technikai fejlődés gyorsul, az állótőkék pótlási hányadának növekednie kell. Ellenkező esetben a termelékenység növekedése kezd elmaradni a technikai fejlődés ütemétől, és máris baj van a gyorsuló növekedéssel. De nőnie kell a nettó beruházások arányának is. Ezt akkor könnyű megérteni, ha első lépésként a termelés tőkeigényességének változatlan értékéből indulunk ki.

Ha az utóbbi változatlan, a lekötött tőkék és a termelési érték egyforma ütemben növekednek. Ha a foglalkoztatottság sem változik, a következő egyszerű összefüggéshez jutunk: olyan ütemben kell nőnie a tőkének, amilyen ütemben a termelékenység és ezzel együtt a termelés emelkedik. Ez egyet jelent azzal, hogy adott növekedési ütemű termelés esetén a beruházási ráta *a termelés tőkeigényességén keresztül* igazodik a lekötött tőke növekedési üteméhez. Ha 5 százalék a termelés növekedési üteme és a tőkeigényesség 1, a szükséges beruházási ráta 5 százalékos, ha a tőkeigényesség 2, vagy mondjuk 4, a beruházási rátának 10, illetve 20 százalékosnak kell lennie. Értelemszerűen, ha a technikai fejlődés és vele a termelékenység és a termelés növekedési üteme gyorsul, a beruházási rátának ekkor arányosan emelkednie kell.

A valóságban a beruházási ráta nem illeszkedik pontosan a növekedési ütem változásához, mert a tőkeigényesség időben vagy nő, vagy csökken. Ha az utóbbi – mondjuk – emelkedik, a szükséges beruházási ráta gyorsabban nő, mint ami következne a növekedési ütem alakulásából, az ellenkező esetben a beruházási rátának lassúbb emelkedése is elegendő. A tapasztalat valóban azt mutatja: ha a növekedés gyorsul, rendszerint növekvő a beruházási ráta is, mert ritkán kompenzálja teljesen a tőkeigényesség (közvetlenül a marginális tőkeigényesség) esetleges csökkenése a gyorsuló termelés növekvő beruházásigényét.

A beruházások zömét – eltekintve néhány különleges helyzetben levő kis nemzeti gazdaságtól – a belső megtakarításokból finanszírozzák. Ha nem biztosítható elegendő megtakarítás, ez máris a dinamikusabb növekedés gátja lehet. Igaz, felhasználhatók külső források is, kölcsöntőke és direkt tőkeimport formájában. Így átmenetileg látványos siker érhető el, főként a megvalósuló gyors technikai import, a fejlettebb menedzsment és a direkt tőkeexportot lebonyolító nagyvállalatok jó külső piaci kapcsolatai alapján.

Az így elérhető ütemtöbblet azonban bizonytalan és többnyire átmeneti. Számolni kell ugyanis a külső adósság kamatterhével, továbbá a direkt tőkeimporton alapuló repatriált profit növekvő összegével és arányával. Idővel e kettő együttesen nagyobb értéket tehet ki a frissen beáramló kölcsöntőke és direkt tőkeimport összességénél. Ha tehát valaki gyorsuló és nemzetközi viszonylatban kiemelkedő gazdasági növekedést ígér, nem kerülheti meg annak bemutatását, hogyan biztosítható *tartósan* az ehhez szükséges ugyancsak kiemelkedő arányú belső és külső megtakarítás.

A gyors növekedéshez szükséges beruházási és megtakarítási ráta arányát, illetve ennek szükséges emelkedését mérsékelheti a tőke- és beruházáshatékonyság javulása. Romlása pedig a szükséges beruházások és megtakarítások arányát még nagyobbá teheti. Vagyis, a tőke- és beruházáshatékonyság várható alakulását is vizsgálni kell, ha nem érjük be csupán üres beszéddel. A hatékonyság alakulása igen sok tényezőtől függ, annak változása közvetlenül nem határozható meg, változásának iránya azonban befolyásolható. A változás tényleges mértéke mindig csak utólag, a tények alapján ismerhető meg, a változás iránya azonban valószínűsíthető.

A meghatározó tényezők sorába tartozik az intézményrendszer fejlődése, beleértve a közgazdasági szabályozórendszert, az emberi tőke fejlődése, a kormányzati politika megbízhatósága, kiszámíthatósága, maga a politika is, továbbá a termelés szerkezeti átalakulása és a technikai fejlődés természete, amelyek járhatnak a termelés tőkeigényességének növekedésével vagy csökkenésével. (Hogy csak a legfontosabbakat említsük.) A jövőt illető prognózisoknak mindegyikére rá kell épülniük.

A kérdés bonyolultsága miatt meg kell elégedni csupán néhány példa említésével. A szabályozórendszer átalakítása – reformja – kiválthatja mind a hatékonyság, mind a megtakarítási hajlandóság javulását. Például a támogatások felszámolása takarékosabb gazdálkodásra kényszerít, javítja a hatékonyságot. Az egykulcsos jövedelemadó – ha bevezetik – országos szinten a megtakarítási ráta növekedését vonja maga után, igaz, növeli a jövedelmi egyenlőtlenségeket is. Az egykulcsos forgalmi adózás az árarányokat közelebb hozza a ráfordításarányokhoz. Ez hat a fogyasztás és így a beruházások szerkezeti alakulására, javítja a hatékonyságot, de megint a jövedelmi egyenlőtlenségek növelésével együtt. Az államháztartás egyensúlyi helyzetének javulása, amely részben a szabályozórendszer átalakulásának következménye lehet, javítja a megtakarítási ráta nagyságát országos szinten – igaz, a deficit csökkenésétől elmaradó mértékben –, így könnyebben növekedhet a beruházási ráta, ha ezt a növekedési dinamika alakulása igényli. Ha az árszint viszonylag stabil, annak kedvező a hatása a várakozásokra, pontosabbak lehetnek az üzleti kalkulációk, a direkt tőkeimport is dinamikusabb lehet: a beruházási hajlandóság javul, magasabb beruházási ráta érhető el.

Ritka kivételtől eltekintve, *hosszabb időszak átlagában* rendszerint nem várható a beruházási kapacitásban és az országos szintű megtakarítási hajlandóságban *radikális* javulás, emellett aligha lehet megmondani előre, hogy a javulás és vele együtt a növekedési potenciál megemelkedése megközelítőleg milyen mértékű lesz. Az összefüggések ugyanis nagyon sokrétűek, sok a bizonytalansági tényező, a hatások gyakran ellentmondásosak. Így például az államháztartás deficitjének csökkenése, esetleg felszámolása maga részéről a csökkenő deficit nagyságának megfelelően növeli a megtakarítási hányadot országos szinten. (Ugyanis maga a deficit a megtakarítások egy részének állami felhasználását jelenti.) Emiatt viszont nőhetnek a háztartások kiadásai, így valamivel kisebbek lehetnek a privát megtakarítások. Inkább csak ezt mondhatjuk: ha a szabályozórendszer átalakítása sikeres, annak erőteljesebb a beruházásokra és megtakarításokra gyakorolt kedvező, mint kedvezőtlen hatása. Mindig számolni kell a társadalmi korlátokkal is! Nem lehet olyan adórendszert bevezetni, és nincs is ilyen sehol a világon, ahol ez kizárólag a növekedési dinamika maximálásának alárendelt, mivel túlzott társadalmi feszültséggel járna. És nincs is mindig ilyenre szükség, mert növekedési többletet csak az olyan nagyságú beruházási ráfordítás hoz, amelyet a technikai fejlődés a szerkezeti változásokkal együtt szükségessé is tesz. Egyedül a beruházások növekedése nem tesz lehetővé gyorsabb növekedést.

A józan megfontolások alapján nem várhatunk csodát. Egy-egy adott országban legfeljebb néhány évben megfigyelhető igen gyors növekedést helytelen a jövőbe vetíteni. Ha mondjuk Szlovákiában a növekedés üteme 7-8 százalék az utóbbi egy-két évben, ez nem jelenti, hogy az ország máris 7-8 százalékos növekedési pályára állt. Nagyokat persze nagyon könnyű mondani. Ha az a kérdés, hogy Magyarországon az egyensúly helyreállítása után hosszú időszakban nagyjából mekkora ütemű gazdasági növekedés várható, a fenti összefüggéseket mindenképpen komolyan kell venni.

Abból kell kiindulnunk, hogy számos tényező miatt a hosszú távú gyors növekedés kilátásai nálunk inkább kedvezőtlenek, mint kedvezőek. Akkor is, ha már sikerült helyreállítani a gazdasági egyensúlyt. A hátrányt jelentő tényezők közül a legfontosabbak. 1. A volt szocialista országok közül nálunk a legnagyobb az államháztartás belső és külső eladósodásának aránya. 2. Nálunk a legalacsonyabb a munkaképes korban lévők gazdasági aktivitásának aránya, jelentős részben a növekedés igényeihez rosszul igazodó szakmastruktúra, illetve a képzetlenség miatt. 3. Alacsony szintű az országos megtakarítási ráta. 4. Rossz a lakosság általános egészségügyi helyzete. 5. Az infrastruktúra nagy része elhasznált, többsége korszerűtlen, elöregedett. A gazdasági növekedés számára viszont előnyös, hogy 1. Magyarországon közepesen fejlett ország, a gazdasági egyensúly helyreállításának idejére a modern növekedés számára feltehetően adekvát intézményrendszerrel. 2. Nagy a direkt tőkeimport állományának aránya az összes tőkén belül több más volt szocialista országhoz viszonyítva.

Azt mondtam, mindössze a hosszú távú növekedési folyamat jövőbeli változásának *iránya* prognosztizálható. Esetleg az is, hogy a gyorsulás vagy lassulás intenzív lesz-e, vagy mérsékelt. Máris előrebozsátom a következőt: az 1996-tól 2006-ig terjedő időszakban tapasztalható gazdasági növekedéshez képest a hosszú távú növekedés üteme aligha lesz nagyobb, vagy ha igen, akkor csak kismértékben. Ezt az állítást döntően a beruházási ráta és a beruházások hatékonyságának várható alakulásával támasztom alá. A beruházási ráta figyelembevételével ugyanis megragadhatók olyan tényezők, mint a belső megtakarítások változása, a direkt tőkeimport, az uniós beruházási források felhasználása, a beruházást ösztönző intézményi tényezők. A beruházások hatékonyságával együtt pedig számításba vehetők a termelési szerkezetnek a hatékonyságot érintő változásai, az intézményi rendszer, benne a gazdasági szabályozórendszer változása, a belső és külső verseny hatása, az emberi tőke helyzete. Ilyen rövid hozzászólásban nem lehet részletesebb elemzésbe bocsátkozni.

Az eddig hosszabb időszakban tapasztalható marginális tőkeigényességet veszem figyelembe, vagyis az a kérdés, hogy 1 százalék termelésnövekedést hány százalék beruházási ráta kísérte, vagy fogja kísérni. Erről bőven vannak adatok. A beruházási rátán itt az állótőke-beruházás/GDP értendő, de utalok a készletváltozással megnövelt bruttó felhalmozási ráta nagyságára is.

A beruházási ráta nagysága 1996-tól 2006-ig átlagosan évi 22,6 százalék volt. A GDP átlagos évi növekedési üteme ugyanebben az időben 4,3 százalék. E két adat alapján a marginális tőkeigényesség $22,6 : 4,3 = 5,26$. Vagyis 1 százalék növekedési ütemet a nevezett időszakban 5,26 százalékos beruházási rátával értünk el. Ez a szám csak az állótőke-beruházásokra vonatkozik. Készletképzés is szükséges a gazdasági növekedéshez. Készletnöveléssel együtt a beruházások évi átlagban mintegy 14 százalékkal voltak magasabbak – nagy ingadozásokkal, 8-tól 25 százalékig terjedően –, így az átlagos *teljes* beruházási rátára 25,7 százalékot, a marginális tőkeigényességre pedig 6-ot kapunk: 1 százalék növekedési ütemet tehát 6 százalékos teljes beruházási rátával értünk el.

Kérdés, elérhető-e nagyobb beruházási ráta. Ez változatlan marginális tőkeigényesség mellett gyorsabb növekedésre vezetne. A volt szocialista országok többségében a beruházások aránya 4-5 százalékponttal magasabb, egyesekben, Észtországban és Lettországban a többlet a 10 százalékpontot is eléri. Nálunk is van lehetőség nagyobb beruházási rátát kialakítani. Ezt nagyrészt az államháztartás deficitjének felszámolása, így az országos megtakarítási ráta megemelkedése, kisebb részben az adórendszer reformja teszi lehetővé, továbbá uniós forrásokra is számíthatunk.

Ha a mintegy 6-7 százalékos államháztartási deficit nulla százalékra csökken, *ez egymaga* megtakarítást növelő tényező. De messze nem ennyivel növekszik meg a nemzeti megtakarítási ráta, mert a deficit felszámolása igen nagy részben a háztartási és vállalati szektor kiadásainak növekedésével, tehát megtakarításainak csökkenésével jár. Az összes megtakarítás persze nagyobb lesz, de aligha több mint 2 százalékkal. Az adórendszer reformjával és az adóterhek fokozatos csökkentésével elérhető megtakarítási többlet pedig legfeljebb +1 százalékra tehető. (Ha az adóterhek csökkenő irányzatúak, azt viszonylag hamarosan a fogyasztás arányos növekedése kíséri. A lineáris jövedelemadó-kulcsok bevezetése több országban, például az USA-ban végzett számítások szerint legfeljebb 0,5-1 százalék országos szintű megtakarítástöbbletet hozhat.) Nagyobb eredményre vezethet viszont a kedvezményes lakossági hitelek korlátozása. Ha az így megnövekvő megtakarításokkal lépést tartanak a beruházások, a beruházási ráta növekedése lesz az eredmény.

Ehhez kell venni az uniós pénzekből finanszírozható beruházásokat. Figyelembe véve az uniós befizetéseket is, ez maximálisan a GDP 2 százalékával egyenlő beruházástöbbletet finanszírozhat, józan számítás szerint azonban ebből *legfeljebb* 1,5 százalék jöhet ki. Számosan ennyit is túl optimista becslésnek tartanak. Mindent egybevetve elérhető 4-4,5 százalékos beruházástöbblet, ami a 6-os számértékű marginális tőkeigényesség esetén 0,67-0,75 százalékos évi ütemtöbbletet hozhatna. Ez egymaga 5 százalékhoz közel álló növekedési ütemet valószínűsítene.

Azonban a marginális tőkeigényességet és ennek reciprokát, a beruházások hatékonyságát nem helyes változatlanul venni. Ez elvileg javulhat vagy rosszabbodhat. A gazdasági növekedés lényegesen magasabb üteme csak akkor érhető el, ha a beruházások hatékonysága erőteljesen javul. Erre nincs esély. Érvényre juthatnak persze a

következő hosszabb időszakban javulást kiváltó tényezők. Ilyen lehet az intézményrendszer átalakulása, reformja, az adórendszer átalakítása. Nem lehet előre megmondani, hogy ez a tőke- és beruházáshatékonyságban milyen mértékű javulást hozhat. Nagyobb áttörés hosszú időszakban az emberi tőkére támaszkodva és az oktatás minőségének radikális javulásával érhető el, ennek időigénye azonban legalább egy évtized. Számolni kell ugyanakkor két olyan tényezővel, ami az általános és marginális tőkeigényességet nemhogy nem csökkenti, hanem lényegesen növeli is: a környezetvédelem költségei és beruházási igénye, valamint az előregedett infrastruktúra modernizálása. Mindkettő, különösen az infrastruktúra fejlesztése tőkeigényes, emellett az itt szükséges beruházási kiadások nagysága az összes beruházások értékéhez képest igen magas. Ezért jelenthető ki, hogy az 1996–2006-os időszakhoz képest számottevően magasabb növekedési ütemmel józan megfontolás alapján nem lehet számolni. Örülhetünk még abban az esetben is, ha a növekedés üteme nem haladja meg a 4,3 százalékot, és csak mintegy 4 százalékos nagyságú lesz.

Ehhez a következő megjegyzéseket kell még fűzni: 1. A jövőben 4 százalékos növekedési ütem lényegesen többet jelenthet, mint az eddig teljesített 4,3 százalékos ütem, ha a gazdaságra végig az egyensúlyihoz közeli állapot lesz jellemző. (Nem kísérné például a belső és külső adósság növekedése). 2. Átmenetileg igen gyors növekedés érhető el, ha a direkt tőkeimport erőteljesen felgyorsul. Ez azonban többnyire nem tart tovább néhány évnél, emellett számolni kell azzal, hogy Kelet-Európában már nagy a versenytársak száma, így kiugróan gyorsan növekvő direkt tőkeimporttal nem helyes számolni. 3. Ha valahol a gazdasági növekedés a direkt tőkeimport megugrása miatt lényegesen felgyorsul, a beruházások *számított* országos szintű hatékonysága ugrásszerűen megemelkedik. *Ezt sem helyes a jövőbe vetíteni!* Ez a mutató rövid időszakban igen nagy ingadozásokat mutat. Csehországban és Szlovákiában az 1998–2004-es időszakban a marginális tőkeigényesség 11,5 és 8,16 volt az állótőke-beruházásokat figyelembe véve. Magyarországon ennek nagysága – mint láttuk – 5,26, azaz itthon a beruházások hatékonysága jóval magasabb volt. Ha viszont a 2005–2006-os éveket nézzük, ekkorra a direkt tőkeimport erőteljesen éreztette hatását mindkét szomszédos országban: a számított marginális tőkeigényesség 3,9-re és 3,5-re esett! (Végig az állótőke-beruházások alapján). Hosszabb táv tapasztalatait kell tehát figyelembe venni, különösen akkor, ha hosszú távra teszünk prognózisokat. Néhány év alapján csak elhamarkodott következtetésekre lehet jutni. Például ilyenre: ha 4 százalékos növekedési pályán halad majd a gazdaság, akkor végzetesen lemaradunk a versenytársak mögött.

Persze, lemaradhatunk. De elsősorban akkor, ha a belső politikai állapotok olyanok maradnak, mint amilyenek most, ha az országot nem az összefogás, hanem a politikai marakodás jellemzi. Ekkor csupán évi 2 százalékos növekedés, vagy még ennél is kevesebb sem lenne kizárva.

Hamecz István,

az OTP Alapkezelő Zrt. elnöke

VAN-E NÖVEKEDÉSI PROBLÉMA?

A tavalyi jelentős növekedésslassulás újra az érdeklődés előterébe állította a magyar gazdaság potenciális növekedésének problémáját. Ez a felfokozott érdeklődés és az ezzel járó heves gazdaságpolitikai vita legalább annyit mond el a magyar közgazdasági szakmáról, mint a magyar gazdaságról. Az a tény ugyanis, hogy a gazdaság egy jelentős költségvetési kiigazítás következtében lassul, és így versenytársainál lényegesen rosszabb teljesítményt mutat, egyáltalán nem kellene, hogy bármilyen információt tartalmazzon a hosszú távú növekedésről. Nem véletlen, hogy néhány közgazdász ezen a logikailag lehetséges állásponton van, és azt mondja, hogy a jelenlegi folyamatok egyszerűek, vagy legrosszabb esetben is ciklikus jellegűek, így önmagukban a jelenlegi fejleményekből nem vonható le használható következtetés a magyar gazdaság jövőjére nézve. Miközben azt a vélekedést maradéktalanul osztom, hogy a jelenlegi rövid távú információk, legyenek azok bármilyen kedvezőtlenek is, nem alkalmasak a feltett kérdés megválaszolására, aközben az az álláspontom, hogy az elmúlt néhány év összességében már igenis alkalmas a növekedési potenciával kapcsolatos hipotézisek megfogalmazására. Ha igazán sarkosan szeretném megfogalmazni az álláspontomat, úgy fogalmazhatnék, hogy nem a mostani nagyon alacsony növekedési ütemek azok, amelyek az információt hordozzák, hanem a megelőző néhány év növekedésének szisztematikus vizsgálata már mutatta, hogy problémák lehetnek a növekedéssel. Nem véletlen, hogy az MNB már jóval a mostani kiigazítás előtt óvatosan felvetette a növekedés lassulásának kérdését, és óvatosságát nem politikai okokból tartotta meg, hanem azért, mert a közgazdasági megállapítások mindig inkább valószínűségekről szólnak, mint a teljes bizonyosságról, így az igaz hipotézisek ereje az idő múlásával nőhet. Az MNB elemzőit zavaró tény, amely a közgazdász szakma figyelmét elkerülte a magas növekedési időszakban, az volt, hogy a magyar gazdaság úgy volt képes a mindenki által potenciálisnak gondolt 4 százalékos körüli szinten nőni, hogy közben a növekedés szempontjából sem a belső, sem a külső környezet nem volt semleges. Az elmúlt néhány évben a világ és szerencsére az európai konjunktúra is erős volt, miközben a magyar költségvetési politika a régiós versenytársainkkal szemben nem egy konszolidációs, hanem egy nagyon is expanzív szakaszban volt. Ha ezeket a hatásokat szisztematikusán szűrjük – ami persze csak modell alapon lehetséges, és így a feltevéseken jó el lehet vitatkozni –, az marad, hogy a magyar gazdaság már akkor is a vágyott potenciál alatt növekedett, amikor a pusztán számok alapján még kevesen gondoltak erre. A mostani lassulás mértéke önmagában ehhez a képhez igazából alig ad új információt. Ami talán tovább erősítheti azt a félelmünket, hogy valóban komoly

növekedési problémánk lehet, az inkább a mostani növekedés szerkezete, hiszen a magánszektor beruházása az elmúlt néhány negyedévben az egyszerű tényezők kiszűrése után meglehetősen gyengére sikeredett. Itt a kiigazítás ténye önmagában szintén nem elégséges magyarázat, hiszen a múltbeli viselkedést jól magyarázó változók figyelembevételétől is jelentős megmagyarázatlan komponense marad a beruházásoknak, ami önmagában is figyelemre méltó, még ha lehetséges is, hogy bár nem értjük, hogy mi is történik pillanatnyilag, de ennek nem feltétlenül kell, hogy hosszú távú negatív hatása legyen. Összefoglalva, ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy biztos, hogy a hosszú távú növekedésünkkel – főleg régiós versenytársainkkal összehasonlítva – nagy baj van, akkor a válaszom az, hogy nem, valóban nem biztos, de ha a kérdést úgy tesszük fel, hogy vajon valószínű-e, hogy hosszú távú növekedési problémáink vannak, akkor a válaszom az, hogy igen, ez nagyon valószínű.

Mi lehet a növekedési probléma oka?

A hosszú távú növekedési potenciál csökkenése mögött bizonyosan nem egy ok van, hanem okok egész sora húzódhat meg. Lehet persze az is, hogy valójában nagy változás sincs, hiszen miért lenne az triviális, hogy az a növekedési ütem, amiben eddig gondolkodtunk, az egyáltalán megalapozott volt. Miért nem lenne lehetséges az, hogy az elmúlt néhány év volt a kivétel, s csak egy a kommunizmus utáni „helyreállítási periódusnak” voltunk a szemtanúi, ahol a növekedés gyorsabb, és a mai alacsonyabb potenciális növekedés a normál állapot? Ha szisztematikusan kezdjük el vizsgálni, hogy a sikeres, gyors konvergenciát felmutató országok teljesítményét mi magyarázza, meglepő módon azt találjuk, hogy három olyan tényezőt találunk, amelyek a magyar gazdaságpolitikai vitákban fel sem merülnek. A „sikerességi irodalom” ugyanis azt mondja, hogy a három meghatározó tényező: az ország földrajzi elhelyezkedése, a gazdaság nyitottsága és az intézmények minősége. Egyik tényező sem determinálja önmagában a sikerességet, ezek változnak és változtathatók, esetleg kompenzálhatók, mint például a földrajzi elhelyezkedésből származó hátrányok, ami jól látható például az ázsiai és az ausztrál példán is.

Magyarország nincs túl közel a világ gazdaság mai motorjaihoz, de igen közel van a világ gazdaság egyik legfejlettebb régiójához, az eurózónához, ezért az esélyei jók. Látnunk kell azonban, hogy bármilyen meglepő is, de néhány régiós versenytársunk földrajzi távolság tekintetében is még közelebb van „Európa szívéhez”, és így ebből származó potenciális előnye is nagyobb lehet. Ilyen ország egyértelműen Csehország és Lengyelország, ahol a külkereskedelmi modellek Németország szomszédsága okán sokkal nagyobb kereskedelmi integrációs lehetőséget mutatnak, mint Magyarország esetében.

Általában adottnak vesszük, hogy Magyarország nagyon nyitott, a verseny feltételei adottak. A tények azonban nem ezt mutatják. A versenyre való nyitottság

valószínűleg egyik legjobb mutatója az OECD által 5 évente felmért termékpia-
csabályozottsági indikátor. Talán nem árulunk el titkot, ha elmondjuk, hogy az in-
dikátor és az országok sikeressége között szoros összefüggés van. Azzal viszont
talán új információt közlünk, ha elmondjuk, hogy ugyan az 1998-as felméréshez
képest Magyarország e mutató tekintetében is sokat javult 2003-ra *önmagához ké-
pest*, de relatív helyzete jelentősen romlott. Míg 1998-ban a vizsgált 28 országból a
21. volt, úgy 2003-ra a 30 országból már a 27. Az adatok tehát azt mutatják, hogy
relatív értelemben a verseny feltételei ebben az időszakban nem javultak, hanem
romlottak. Ez még akkor is elgondolkodtató tény, ha azt is figyelembe vesszük,
hogy a régióból például a gyorsan növekvő Lengyelország mögöttünk van ezen a
területen. Igazán kíváncsian várhatjuk tehát a felmérés következő eredményeit, én
nem lennék meglepődve, ha relatív helyzetünk tovább romlott volna ebben a di-
menzióban is.

Az intézményi stabilitásról sajnos nem kell sokat beszélnünk, világos, hogy a
fiskális politika elmúlt évekbeli tevékenysége a magyar gazdaságot és így a magyar
intézményeket is meglehetősen instabillá tette. A tavalyi évre vált egyértelművé az
is, hogy az intézményi instabilitás immár átterjedt a monetáris politikára is, ameny-
nyiben a jegybanknak meg nem adott eszközfüggetlenség kezdi aláásni a jegybank
és az antiinflációs politika hitelességét is, ebben a dimenzióban az önálló monetáris
politikával rendelkező régiós társainkhoz képest – a baltiakra vagy Bulgáriának
nincs ilyen – igazi unikumok vagyunk.

A fenti megfigyelések azt mutatják, hogy a sikeresség azon tényezői alapján,
amelyek alapvetően rajtunk múlnak, egyáltalán nincs okunk önelégültségre, tehát
igenis szükség lenne az ország növekedési lehetőségeinek és az ezeket alátámasztó
lehetséges politikáknak a szisztematikus vizsgálatára, ami ma Magyarországon
egyáltalán nem történik meg.

Mit is lehet kezdeni ezzel a problémával?

A nagy strukturális, intézményi problémákon túl, amelyek általában nehezeb-
ben megragadhatók, úgy tűnik, hogy számos konkrét gazdaságpolitikai hibára és
problémára is rámutathatunk, amelyeknek közük lehet a feltételezett lassuláshoz.

A magyar paradoxon egyik eleme az, hogy az elmúlt években az ország nagyon
sikeres volt a szakképzettséget igénylő külföldi tőke vonzásában. Az ma már látható,
hogy az oktatási rendszer problémái miatt a növekedésnek ez a forrása elapadni
látszik, hiszen a szakképzett munkaerő terén már évek óta a hiányok jelei mutat-
koznak. Az oktatási rendszer átalakítása kívánatos lenne, ahogy az elmúlt 18 évben
is az lett volna, nem világos azonban, hogy a magyar állam miért lenne erre az át-
alakításra alkalmas az elmúlt közel két évtized látványos kudarca után. Nagyobb
probléma azonban, hogy a magyar gazdaság nem tud mit kezdeni a szakképzettség
nélküliek jelentős tömegével, ez az oka annak, hogy a magyar foglalkoztatási ráta

Európában a második legalacsonyabb. Az adórendszer lehetséges problémáin túl a keresleti oldalról a leglényegesebb probléma a túlzottan magas minimálbér lehet, amely miatt megszűntek azok az iparágak, amelyek tényleg képzetlen embereket voltak képesek alacsony bérért foglalkoztatni. Az nem biztos, hogy a minimálbér csökkentése/hosszú évekre befagyasztása a már megszűnt iparágakat visszahozhatná, de ez a tapasztalat mindenesetre azt mutatja, hogy ezzel az eszközzel, amely a kormányok kezében eddig igazából az adóelkerülés elleni harc egyik eszköze volt, érdemes óvatosan bánni. A képzetlenek esetében nemcsak munkakeresleti, hanem nyilvánvalóan munkakínálati probléma is van, hiszen nemcsak a foglalkoztatási rátánk Európában a második legalacsonyabb, hanem az aktivitási ráta is, amely összehasonlítható módon próbálja mérni azok arányát, akik egyáltalán dolgozni akarnak. Azt, hogy a kínálati problémák komolyak lehetnek, a hivatalos statisztikákon túl az a megfigyelés is alátámasztja, hogy a megnyíló nyugat-európai munkaerőpiacokon arányaiban a magyarok vannak az egyik legkevésbé jelen. Ebben a kontextusban a kínálati probléma alapvető oka a magyar jóléti rendszer régiós összehasonlításban túlságosan nagy bőkezűsége. A jóléti rendszer munkakínálatot csökkentő hatására jó példa a nyugdíjkorhatár esete, ahol jól látható, hogy a munkakínálatot legjelentősebben befolyásoló kormányzati intézkedés az elmúlt években a nyugdíjkorhatár fokozatos emelése volt, ami mind a foglalkoztatás, mind az aktivitás növekedésének legjobb magyarozója. Úgy tűnik, hogy ha egy dinamikusabb gazdaságot akarunk, akkor elkerülhetetlen a jóléti rendszer olyan átalakítása, ahol a segélyek közmunkához, átképzési programokban való részvételhez és az ilyen segélyekben részesülők gyermekeinek iskolalátogatásához vannak kötve, ezek nélkül ugyanis a rendszer kínálati ösztönzői jól láthatóan problematikusak.

És akkor az adócsökkentés kérdéséről. Én azt gondolom, hogy adót, főleg a munkát terhelő adókat mindenképpen csökkenteni kell, de nem azért, mert ez önmagában megoldaná a növekedési és a foglalkoztatási problémákat. Mint láttuk, az addicionális növekedés forrása a képzetlen, alacsony bérűek bevonása a gazdaságba, de ezek a csoportok már ma is adómentesek, így nem valószínű, hogy itt jelentős ösztönző hatást lehetne elérni. Adócsökkentésre azért van szükség, mivel a mai rendszer igazságtalan, bünteti azokat a keveseket, akik egyáltalán legálisan dolgozni akarnak. Ha nem akarjuk, hogy az adórendszer tovább degenerálódjon, ezzel a helyzettel mindenképpen kezdenünk kell valamit, de nem a rövid távú gazdasági hatások miatt. Valójában tehát nem az a helyzet, hogy az adócsökkentések majd megoldják a gazdasági problémákat, hanem fordítva, a gazdasági problémák megoldása során keletkező állami jövedelmek egy részét arra kell felhasználni, hogy az adórendszer is igazságos és ösztönző legyen.

Inotai András,

az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének igazgatója

VISSZATÉRHET-E A MAGYAR GAZDASÁG A FENNTARTHATÓAN MAGAS NÖVEKEDÉSI PÁLYÁRA?

Az előrejelzetnél is alacsonyabb, továbbá a környező országok magas növekedési ütemétől látványosan elmaradó 2007. évi magyar GDP-adat több mint jogossá teszi a feltett kérdést. Még akkor is, ha bizonyos és a hosszabb távú fejlődés megalapozottsága szempontjából lényeges statisztikai adatok továbbra is töretlen növekedést tükröznek. Az ipar termelékenysége 2007-ben is 10 százalékos körüli ütemben nőtt (ami az egyik legmagasabb a térségben), az export értéke az év első kilenc hónapjában 17 százalékos növekedést mutatott, az ipar rendelésállománya szeptember végén jó egynegyeddel haladta meg az előző év hasonló időszakának adatát, nem utolsósorban pedig a minden más területen visszaeső beruházási tevékenységgel szemben a feldolgozóipariak az év első felében 37 százalékkal bővültek (végül is ez eredményezte a nemzetgazdasági beruházások szinten maradását, az összes többi ágazatban megfigyelhető negatív trend „kisimítését”). Nem lényegtelen adalék az sem, hogy az új tagállamokkal folytatott kereskedelemben a magyar külkereskedelem 2007-ben mintegy 2 milliárd eurós többletet ért el, ami mindenképpen alátámasztja a magyar(országi) termelés versenyképességét. Ami pedig a „szociális nyomort” illeti: 2007 első felében az új autót vásárlások több mint 10 százalékos csökkenése ellenére Magyarországon még mindig közel 20 ezerrel több autót adtak el, mint a nálunk „fejlettebbnek” tekintett Csehországban (86 ezer szemben a 67 ezerrel).

Ezért sincs alapjuk a Kasszandra-jóslatoknak, amelyek nemcsak a jövőt, de az elmúlt másfél évtized magyar növekedési modelljének helyességét is megkérdőjelezzik. Immár „történelminek” tekinthető összehasonlításban – a kétségtelenül elkövetett hibák ellenére – a magyar gazdaság helyes növekedési-modernizációs pályát választott.

A mai „kifulladás” két tényezőre, és ezek „szerencsétlen” időbeli egybeesésére vezethető vissza. Az egyik az úttörő-státusból fakadó ellentmondások felszínre kerülése („first-comer’s disadvantage”), a másik a Bokros-csomag óta eltelt időszak gazdaságpolitikai baklövései. Ami az elsőt illeti: nem ismerek egyetlen mégoly sikeres gazdaságpolitikát sem, amelynek ne lenne negatív hozadéka is. A nagyfokú nyitásra, a nemzetközi vállalatokkal való együttműködésre, a világgazdaságba történő szerves és mély integrációra törekvő, és e vonatkozásban valamennyi transzformációs országot megelőző magyar gazdasági modell továbbra is életképes (lásd a külfölditőke-állomány értékét, amely 2006 végén 82 milliárd dollár volt, magasabb, mint a cseh, egy főre számítva pedig az egészen más szerkezetű észt után a

második, vagy az export gyors növekedését). Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy ez duális gazdasági szerkezetet hozott létre, a nemzetközi versenyre alkalmatlan vállalati és munkavállalói rétegeket „leértékeltte”, fokozta a gazdasági-társadalmi-regionális különbségeket. Emellett – ismételten a versenyképességet bizonyítandó – erőteljesen növelte a magyar tőkeexportot, ami ma a fizetésimérleg-hiány egyik lényeges elemévé vált. Ez utóbbihoz nem kevésbé járult hozzá a csökkenő működőtőke-beáramlás, illetve a Magyarországon megtermelt profit fokozódó kivonása, ami éppúgy következménye a globális folyamatoknak, mint a magyar gazdaság rendkívül magas (érett) transznacionalizáltságának és – ne tagadjuk – a kedvezőtlen belpolitikai és a rendkívül káros társadalompszichológiai környezetnek is. A „kifulladás” másik tényezője a hazai gazdaságpolitika sorozatosan téves döntéseiben rejlik. A sor indítható azzal, hogy 1998 után (2006-ig) egyetlen lényeges reform nem indult el, holott minden felelős politikusnak és gazdasági szakembernek tudnia kellett (volna), hogy e lépések nem megkerülhetők. 1999–2000-tól sorozatosan születtek aztán a mai problémákhoz vezető téves, mert ideológiai, párt- és hatalmpolitikai alapon született döntések, kezdve a belső piac mesterséges élénkítésétől a rendkívüli költségvetési terhet jelentő és ráadásul szociális szempontból igazságtalan lakásépítési programon és politikai motivációkon nyugvó minimálbérmegduplázáson át a durván elhibázott árfolyam-politikáig. 2002 után ezt a folyamatot megfejejték a teljesítményhez nem kötött, pontosabban termelékenységi mutatóval nem bizonyítható (és nem is alátámasztott) fizetésemelések a közületi szférában, a fenntartható versenyképesség szempontjából alapvetően fontos infrastrukturális beruházások, nem utolsósorban pedig a nemzetközi összehasonlításban is példátlan mértékben emelkedő szociális juttatások. Egyenként valamennyi lépéssel egyet lehet érteni, csakhogy a magyar gazdaság teljesítőképessége ilyen gazdaság- és szociálpolitikát nem tud megalapozni, különösen akkor nem, ha mindent egyszerre szeretnénk elérni.

A jövőbeli gazdaságpolitika számára tehát nem az a helyes következtetés, hogy térjünk le a sikeres „transznacionalizációs modellről”, hanem az, hogy

- a) találjuk meg ezen belül a minőségi ugráshoz vezető utat és eszközöket,
- b) különös figyelmet fordítsunk az elmúlt másfél évtized fejlődési szükségzerűsége során felhalmozott negatív tendenciák orvoslására,
- c) ne kövessünk el olyan durva gazdaságpolitikai hibákat, amelyek az elmúlt közel egy évtizedet jellemezték.

A fenntartható és magas gazdasági növekedés szempontjából az utolsó ajánlás a legkönnyebben teljesíthető a gazdaságpolitika oldaláról, de közel sem biztos, hogy ugyanez mondható el a rövid távon és felelőtlenül gondolkodó-cselekvő politikai érdekmező alapján. Hosszabb távú megközelítésben azonban csak az első kettővel érdemes foglalkozni. Miközben a magyar gazdaság nemzetközi beágyazottsága és a

versenyképes szektor teljesítménye továbbra is meghatározója a fenntartható növekedési pályának, a külső hatások a jövőben a korábbiaknál kisebb mértékben tudnak hozzájárulni a GDP növekedéséhez, éppen az elért igen magas transznacionalizációs szint következtében. Ezért új, belső növekedési tartalékokat kell feltárni. Ezek három területen is léteznek.

a) OECD-összehasonlításban Magyarország az egyik sereghajtó az aktív népesség foglalkoztatottsági mutatóját tekintve. Nálunk az aktív népesség több mint 40 százaléka nem része a hivatalos munkaerő-piacnak. Vagyis vagy nem dolgozik, vagy dolgozik, de a legális kereteken kívül. E potenciális munkaerő bevonása a legális és statisztikailag is mérhető gazdasági vérkeringésbe nélkülözhetetlen feltétele a magasabb és fenntartható gazdasági növekedésnek.

b) A rendelkezésre álló magyar munkaerő közel fele legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Ezen a szinten a 21. században nemcsak a fejlett, hanem egyre inkább a fejlődő-feltörekvő világban sem lehet tartós foglalkoztatottságot biztosítani. Vagyis a tanulás, a képzés és továbbképzés elengedhetetlen feltétele a tartós növekedésnek. Mivel azonban ez a feladat csak hosszabb távon teljesíthető, sürgetően szükséges tömeges (és sok esetben akár kötelezően teljesítendő feltételekhez kötött) foglalkoztatás biztosítása az alacsonyabban képzett társadalmi rétegek számára. Ennek közvetlen növekedési hatása ugyan korlátozott, de annál jelentősebb a szerepe a növekedést visszahúzó tényezők kiküszöbölésében vagy minimalizálásában (gazdasági, társadalmi és politikai szempontok alapján egyaránt).

c) Sem tartós gazdasági növekedés, sem az ehhez nélkülözhetetlen társadalmi kohézió minimális küszöbe nem biztosítható addig, amíg nincs igazságos és mindenkire érvényesíthető adórendszer. Könnyen belátható, hogy 2,5 millió adózó aligha tud eltartani egy 10 milliós lakosságot, hacsak nem növelik állandóan az adóterheit. Ennek persze az az eredménye, hogy a 2,5 millió adózó réteg elkezd gyorsan fogyni. Mindeközben van 1,5-2 millió fő, aki nem fizet adót, vagy csak minimálisat, miközben a tisztességes adófizetők által biztosított állami szolgáltatásokat maradéktalanul élvezi és igénybe is veszi. Nemcsak a fenntartható költségvetési egyensúly, hanem az alapvető társadalmi igazságosság, továbbá a nemzeti kohézió mint igen lényeges versenyképességi tényező is megköveteli, hogy ezen a helyzeten radikálisan változtassunk.

Nemzetközi példák sora (Szingapúrtól Írországon át Finnorszáig) bizonyítja, hogy nemcsak gyors és fenntartható gazdasági növekedés biztosítható, hanem a globális gazdaságban kitörési pontok is adódnak kis országok számára. Ez Magyarországra is igaz, mégpedig nem csekély komparatív előnyök birtokában, akár az ország földrajzi elhelyezkedését, történelmi – multietnikus és multikulturális – tapasztalatait nézzük, akár az elmúlt másfél évtized minden ellentmondás ellenére sikeres mérlegére alapozunk. Ehhez azonban meg kell haladnunk nem kevésbé

csékély komparatív hátrányainkat is, amelyeket az elmúlt évek negatív hordaléka nem segített csökkenteni.

Vagyis: a sikeres felzárkózás Európa fejlettebb (de nem biztos, hogy „boldogabb”) régióihoz messze nem csak gazdasági kérdés. Természetesen meghatározó, hogy mennyiben tudjuk mozgósítani a rendelkezésre álló belső erőforrásokat, mindenekelőtt az aktív(vá tehető) munkaerőt, és mennyiben tudunk kialakítani igazságos adórendszert, miközben tovább erősítjük a globális és az európai gazdaságban elfoglalt kedvező helyünket. A magyar gazdaság fenntartható és gyors(abb) növekedési pályára állítása azonban nem függetleníthető – immár rövid távon – az itthoni konszenzusteremtési képességtől, középtávon pedig az oktatás és képzés minőségétől sem. Leginkább azonban a társadalmi tudattól, amelynek jövőorientáltsága minden felzárkózó vagy „kitörő” ország esetében a siker egyik alapfeltétele. Eseti gyors növekedés természetesen e feltételek teljesülése nélkül is elképzelhető, főleg külső konjunkturális hatások eredményeként. Fenntartható, vagyis a globális kihívásokra sikerrel válaszoló, ugyanakkor a szükséges belső társadalmi összetartást is biztosító fejlődés (modernizáció) azonban nem.

Kalotay Kálmán,

**az Egyesült Nemzetek Kereskedelmi és Fejlesztési
Konferenciájának (UNCTAD) tanácsosa, a World Investment
Reportokat készítő szakértői csoport tagja**

NÖVEKEDÉSI KILÁTÁSOK 2013-RA¹

Hogy mi számít hosszú távnak, azt minden szakma másként határozza meg. Mi közgazdák általában az öt évet elérő vagy meghaladó időszakot már kellően hosszúnak tekintjük. Lássuk tehát, milyenek lesznek a magyar gazdasági növekedés kilátásai máától számítva öt évre, mondjuk 2013 elején!

Ha a költségvetési fegyelem nem lazul és az egészségügyi és más ellátórendszerek reformja megmarad, a növekedés 2013-ra számottevően gyorsulhat. Az 5 százalékos körüli ütem akkor is „benne van” a magyar gazdaságban, ha időközben a strukturális tényezők (például a népesedés, a szakképzettség, az infrastruktúra, az intézményrendszer) nem javulnak. (Ha a mezőgazdaság nem lenne katasztrófasújtott és a közösségi fogyasztás túl lenne a jelenlegi fogyókúrán, a növekedés ma is sokkal erőteljesebb lenne, mint a jelenlegi 1 százalékos.)

Hogy 2013-ban a magyar gazdaság tartós egyensúlyban lesz-e vagy sem, ma még nehéz megmondani. Azt előre lehet látni, hogy nagy valószínűséggel más lesz a kormányfő és talán a kormánypárt is, mint 2008-ban. Ez önmagában nem adna

¹ A hozzászólás a szerző egyéni véleményét tükrözi; ez nem esik szükségszerűen egybe az Egyesült Nemzetek és az UNCTAD hivatalos álláspontjával.

okot aggodalomra; sokkal inkább az a tény, hogy a jelenlegi ellenzéki erők programjában ma nagyrészt a reformok leállítására és nem azok folytatására szorítkoznak. Természetesen öt év alatt a programok sokat változhatnak, és még inkább a politikai erők arculatai, de ha ez nem következik be, és az egyensúly újra megbomlik, már 2013-ban is ismét a fékekre kell lépnie a kormánynak. Ráadásul a 2008-ra tervezett népszavazási dömping is hozzájárulhat a hiány újbóli növekedéséhez, különösen akkor, hogy ha – ahogy ez várható – a lakosság leszavazza a zsebbe nyúló intézkedéseket (mint például a vízidíjat); ebben az esetben a hiányt a költségvetésnek kell állnia. Ezen körülmények között természetesen az euró bevezetésének időzítése nagy hatást gyakorolhat a makroegyensúlyra. Ha 2013 előtt sikerül legalább a bevezetés előszobájába eljutni, az kellően le tudja fékezni a költségvetési kiadások növekedését.

Jó esetben a magyar gazdaság 2013-ban (már) tartós növekedési pályán lesz. Hogy ez az ütem mérsékelt lesz-e (mondjuk 5 százalék körüli), vagy mi is a két számjegyű ütem határán leszünk-e, mint mondjuk jelenleg Szlovákia, az számos tényezőtől függ majd. Ezek nagyrészt egybeesnek a működőtöke-áramlást befolyásoló tényezőkkel.

Az első tényező a *népesedési helyzet*. Gyorsabb gazdasági növekedés csak akkor érhető el, ha sikerül a népességcsökkenést mérsékelni, és lehetőség szerint a 10 milliós pszichológia határ fölött maradni. Ehhez persze nemcsak a születési és halálozási mutatók javulása kell, hanem aktív bevándorlási politika is. A második alaptényező a *szakképzettség javulása*. Remélhetőleg 2013-ra a magyar általános iskola sokkal sikeresebb lesz a hátrányos helyzetű tanulók felzárkóztatásában, megteremtve a foglalkoztathatóság alapjait; a magyar középiskola sokkal több és felkészültebb szakmunkást bocsát majd ki; és a magyar egyetemek is egyre több természettudományi-matematikai irányú hallgatót képeznek majd. A szintjavításhoz a bevándorlási politika is nagyban hozzájárulhat, elsősorban a képzett fők és diákok Magyarországra csábításával. Ezen lépések nélkül 2013-ban munkaerőhiány fékezheti a növekedést és a magasabb hozzáadott értékre építő működőtöke-bevonást is. A harmadik alaptényező az *infrastruktúra állapota*. Ezen a téren előreláthatóan a jelenlegi beruházásoknak 2013-ra be kell érniük, és Magyarország remélhetőleg nem kerül versenyhátrányba az EU-hoz újonnan csatlakozott többi tagország többségéhez képest. A negyedik tényező az *intézmény- és szabályozási rendszer*. Ezen a téren a leginkább nyitott kérdés a magyar adószint. A növekedés serkentéséhez – és a működőtöke-importhoz is – az adószint jól átgondolt és a makroegyensúlyt nem zavaró csökkentésére lenne szükség. A jóléti reformok hozzájárulhatnak a kiadások csökkenéséhez, utat nyitva ezzel az adók mérséklésének. Ellenkező esetben még 2013-ban is magas adóterhű ország maradunk, annak összes kellemetlen következményével. Utolsó tényezőként említsük meg az *EU és a nagyvilág gazdasági állapotának* hatását. Gyors és tartós növekedést egy tízmilliós ország csakis akkor tud produkálni, ha erősen nyitott a külső

kapcsolatokra; még akkor is, ha ez időnként a kedvezőtlen hatások „begyűrűződésével” jár.

Akárhogy is alakul a magyar gazdaság növekedési pályája 2013-ig, az biztosan előre jelezhető, hogy mind a pénzügyi, mind a technológiai források között a működő tőke importja továbbra is kulcsszerepet fog játszani. A korábbi időszakokhoz hasonlóan az évi 5 milliárd eurós tőkebevonás tekinthető a gazdaság teljesítőképességével arányos minimumnak, de jó esetben ennek kétszerese sem lehet kizárt. A korábbi időszakokhoz képest egyben *változásokkal* is számolni kell a magyar tőkemérlegben. Először is egyre inkább számítanunk kell a magyar cégek és multinacionális cégek magyarországi leányvállalatainak működőtőke-kihelyezésére. Amennyiben a tőkebehozatal alacsony marad, az sem zárható ki, hogy a 2008–2013-as időszak egyes éveiben a két tőkemozgás egyenlege kiviteli többletet mutat majd. A működőtőke-export persze önmagában nem rossz, sőt a magyar cégek versenyképességének létfeltétele. E mellett arra is alkalmat adhat, hogy a legjobban fizetett vezetői állásokat a magyar cégek között összpontosítsák a vállalatok, miközben a rosszabbul fizetett és az alacsonyabb bérű országok versenye által szorongatott szakképzetlen tevékenységeket előnyösebb külföldi telephelyekre összpontosítsák. Másodsorban a működőtőke-behozatal várhatóan egyre inkább a magasabb hozzáadott értékű és szolgáltatásokhoz kapcsolódó tevékenységek irányába mozdul majd el, bár olyan történelmi véletlenek, mint a Hankook dunaújvárosi beruházása továbbra is akadhatnak. Harmadsorban, és ez gondot okozó nagy változás, a működő tőkéért folytatott versenyben Magyarország egyre inkább hátrányba kerülhet az EU-hoz újonnan csatlakozott többi tagország többségéhez képest. Ezt csakis egyre erőteljesebb beruházásösztönző és kedvezményekre alapozott politikával lehet ellensúlyozni.

A működőtőke-import aranykorában, a 90-es évek első felében Magyarország gyakorlatilag versenytárs nélkül vonzotta a multinacionális cégeket, mivel a többi átmeneti ország még nem, vagy alig nyitott ebbe az irányba. A 90-es évek közepétől napjainkig a többi ország felzárkózását és versenyegyenlőségét tapasztalhattuk. A 2013-ig terjedő időszakban viszont könnyen lehet, hogy mi leszünk versenyhátrányban. A többi új EU-tagországhoz képest *három potenciális versenyhátránnyal* kell megküzdenünk. Az első az adók általános szintje. Addig, amíg a kiigazítás véget nem ér, nincs remény az adók jelentős csökkentésére. Ez ellentétes az új tagországok többségében tapasztaltakkal (mivel ott nem fékezi költségvetésiegyensúly-hiány az adók mérséklését). A második hátrány a társadalmi (és részben munkahelyi) béke megbomlása. A 2006 ősze óta elszaporodott utcai tüntetések és sztrájkok azt sugallhatják a potenciális befektetőknek, hogy a magyar telephely nemcsak a magas adók miatt problémás, hanem annak logisztikája kockázatos a gyakori sztrájkok és tüntetések miatt. Harmadsorban továbbra is hiányzik a sikerországokból (például Írországból) közismert közmegegyezés a működőtőke-import szükségességéről és támogatá-

sáról. Ennek hiányában a beruházók egyre inkább olyan célországokat választhatnak majd, ahol kevésbé várható az adott projektum hirtelen megkérdőjelezése.

Ezek a hátrányok persze nem fátumként nehezedenek ránk. Nagy részüket megfelelő politikával ellensúlyozni lehet. Addig, amíg az adók általános szintje nem csökkenthető, azt részben ellensúlyozni lehet a beruházások támogatásával, és esetleg egy 2013 utáni jól átgondolt adócsökkentési tervvel. A tüntetések és sztrájkok sem elkerülhetetlenek; a szervezőknek végig kellene gondolniuk, hogy az adott cél csak a legradikálisabb eszközzel érhető-e el. Valószínűleg nem; ráadásul a tüntetés és a sztrájk pont az ellenkező hatást, a másik fél tárgyalásoktól való elállását éri el. Végül pedig a közmegegyezés arról, hogy politikai harcainkat a befektetőket békén hagyva vívjuk meg, szintén nem kizárt. A közvéleményt pedig meg kell győzni arról, hogy a befektetőknek nyújtott támogatások igenis szükségesek ahhoz, hogy kellő számú munkahelyet teremtsünk; és hogy az adott kedvezmények nemzetközi összehasonlításban egyáltalán nem kiugróak.

Összefoglalásként hadd ismételjük meg a jó hírt, hogy a növekedés szempontjából 2013 2008-nál jobb év lesz, még akkor is, ha keveset tesziünk az azt megalapozó tényezők javítására. Ha pedig netán még javítunk is azokon, akkor könnyen lehet, hogy öt év múlva tigrisként (pannon pumaként, ha jobban tetszik) száguldhatunk majd.

Karsai Gábor,

a GKI Gazdaságkutató Zrt. vezérigazgató-helyettese

Ha magunk elé képzelünk egy grafikont, amely Magyarország és a többi régi visegrádi ország (Csehország, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia) tízéves gazdasági növekedését mutatja 1998 = 100 bázison, akkor az egyes országok görbéi nemcsak 1998-ban, hanem érdekes módon 2008-ban is szinte egy pontban találkoznak. Az egyetlen kivétel Szlovákia, amely jóval magasabbra jutott, illetve várhatóan jut az idei esztendőben. A többség számára tehát ez az évtized összességében azonos, 50 százalékos körüli növekményt hozott. Ez akár megnyugtató is lehetne. Van azonban egy magyar szempontból aggasztó különbség: Magyarország kezdetben legmeredekebben emelkedő görbéje mindinkább konyulni kezdett, s ha 2008-ban 2007-hez képest gyorsulás is várható, ez az ütem is érezhetően el fog maradni a versenytársak mögött. Ami tehát az igazán aggasztó, az nem a sokféle átmeneti okkal is magyarázható 2007. évi „növekedési gödör”, hanem a növekedési ütem versenytársainkhoz képest tartós lassulása. Mélyebb problémákra utal a magyarországi beruházási aktivitás gyengesége, ezen belül a külföldiek újrabefektetett jövedelmének teljes Magyarországon szerzett jövedelméhez viszonyított csökkenése, a nagy zöldmezős beruházások ritkasága. Vigasztalhatjuk magunkat azzal, hogy nálunk a külföldi tőke beáramlása, a privatizáció sokkal korábban kezdődött el, hogy a

magyar kivétel meglehetősen gyorsan fejlődik, s növekedésünk 2007 kivételével gyorsabb, mint az EU átlaga, ez azonban nem változtat viszonylagos leértékelődésünkön. A helyzetet jól jellemzi a különböző versenyképességi rangsorokban való hátrébb szorulásunk: például a svájci székhelyű IMD rangsorában 27 európai ország közül 2000-ben még a 17. helyen álltunk, 2006-ban pedig már csak a huszadikon.

Végeredményben a 2001 óta alkalmazott, választás előtti ígétversenyen alapuló drasztikus keresletélénkítést, majd erőtlen egyensúlyjavítást jelentő gazdaságpolitika 2006 nyarára végképp tarthatatlanná vált. A gazdaság egyensúlya súlyosan megrendült. Az államháztartás 2006 nyarán bejelentett, éves szinten több mint 10 százalékra becsült hiánya – ellenlépések híján – általános pénzügyi krízissel, drámai árfolyamgyengüléssel és kamatemeléssel, ennek nyomán látványosan megugró inflációval, az ország iránti bizalom általános megrendülésével, gazdasági válsággal fenyegetett. A külső finanszírozás magas aránya további kockázatokat jelentett.

A magyar gazdaság az európai dekonjunktúra időszakában állami költekezéssel sem tudta érdemben bővíteni a hazai kínálatot, majd a későbbiekben – a magasan ragadt állami költekezés körülményei között – nem sikerült kihasználnia a javuló konjunktúrát sem. Így a magyar növekedés – bár az EU átlagát meghaladta – az új EU-tagok közül egyre inkább a leggyengébbé vált. Az üzleti beruházások lanyhák voltak, az ország tokevonzó képessége versenytársaihoz képest romlott. Világossá vált, hogy egy új, az egyensúly gyors és tartós javítását, tágabb értelemben az euró bevezetésének feltételeit belátható időn belül megteremtő konszolidációs és reformprogramra van szükség. Ezt a 2006. augusztus végére elkészített, októberben az EU által is elfogadott (majd 2006 és 2007 végén aktualizált) konvergencia-program tartalmazta. A program 2009-re irányozza elő a maastrichti kritériumok teljesítését, a kormány pedig az euró 2011–2014 közötti bevezetését tervezi.

A 2007-ben 1,5 százalék körülire csökkent gazdasági növekedés összetevői között ott van a jó európai konjunktúra, amit a magyar gazdaság, ha versenytársai többségénél kevésbé is, de azért elég jól ki tudott használni. Kifejezett cél volt a közszolgáltatások visszafogása – az állami forrásokkal való takarékoskodás –, a belföldi kereslet csökkentése pedig korlátozta a hazai piacra termelő építőipari, kereskedelmi, fogyasztói szolgáltatással foglalkozó cégek lehetőségeit. A rossz időjárás jelentősen csökkentette a mezőgazdasági GDP-t. 2008-ban az európai konjunktúra várhatóan romlik, ugyanakkor a közszolgáltatások teljesítménye már valószínűleg alig csökken, miközben a belföldi fogyasztói kereslet valamelyest nőni fog. Átlagos időjárás esetén jelentősen emelkedhet a mezőgazdasági termelés. Az európai források élénkítőleg hatnak az építőipari-beruházási folyamatra. Mindez – fegyellemmel az alacsony bázisra is – 3 százalék feletti 2008. évi növekedést valószínűsít. A makrogazdasági egyensúly helyreállítása terén elért siker tehát az EU átlagánál ismét gyorsabb, akár 4 százalék közeli, vagyis az évtized átlaga körüli növekedést is elérhetővé tesz 2009–2010-ben, ha nem következik be világgazdasági recesszió.

Nagy kérdés az üzleti – főleg akár közvetett módon exportorientált – beruházások perspektívája, hogy mennyire kap újra lendületet a termelő és szolgáltató tevékenységek Magyarországra hozatala, illetve itteni fejlesztése, a hazai kis- és középvállalati szektor élmezőnyének fejlődése. Ez már jelentős részben az üzleti környezet fejlesztésének, az államháztartási reformok – jobb, olcsóbb és gyorsabb szolgáltatást nyújtó, kisebb közterhet igénylő – előrehaladásának, az oktatás és az igazság-szolgáltatás modernizálásának, illetve fejlesztésének kérdése.

A reformok megvalósítása is megkezdődött, egyes pontokon (központi államigazgatás, az egészségügy és az oktatás egyes elemei, honvédelem) előrehaladt. A folyamatot, valamint annak értékelését azonban nehezíti, hogy a kormány nem vázolt fel átfogó és teljes reformprogramot (célok, elemek, bevezetés módja és ideje, várható hatások stb.). A reformok megvalósítása jórészt nem megfelelően előkészítve (kidolgozva, megvitatva és elfogadva) és ütemezve, világos perspektíva híján, zavarokkal és hibákkal, áttekinthetetlen politikai kompromisszumok közepette folyik. A megvalósítás tényleges nehézségei, az érintettek jelentős része számára legalább átmenetileg negatív hatású változások, a költségvetési kiigazítás és a reformok egymásba csúszása miatt a társadalom jelentős része a reformokat értetlenül, fenntartásokkal fogadja, sőt gyakran ellenzi. Az ellenzék nagy része folyamatosan és keményen támadja, gátolja mindazon intézkedések és reformok elfogadását, gyakorlati megvalósítását, amelyek a lakosság, illetve az érintettek akár egy kisebb részének is közvetlen, rövid távú érdekeit sértik – márpedig az ilyen érdeksérelmek szinte minden esetben elkerülhetetlenek.

Kedvező esetben, azaz ha a költségvetési politika nem lazul fel és nem alakul ki világgazdasági recesszió, tartósítható és megerősíthető a magyar gazdaság iránt már egy éve ismét növekvő bizalom, újra megteremthető a 4 százalék körüli, az EU átlagánál 2 százalékponttal gyorsabb növekedés. Valószínű, hogy a versenytárs országok elmúlt évekre jellemző gyors fejlődése sem lesz töretlen, a különbség tehát minden bizonnyal jelentősen szűkülni fog. Az élbolyhoz való felzárkózás azonban a reformfolyamat 2010 utáni folytatását feltételezi, ami a távlatos gondolkodás mellett továbbra is a kényszerek és politikai erőviszonyok függvénye.

Kovács Árpád,

az Állami Számvevőszék elnöke

Kollégáim segítő támogatására, az ÁSZ Fejlesztési és Módszertani Intézete dokumentumaira támaszkodva úgy gondolom, hogy a gazdaság hosszú távú növekedési kilátásaiban – a *Körkérdésben* megjelölt tényezők közül – alapvető szerepe van a gazdaság korábbi növekedését meghatározó tényezők fenntarthatóságának, a konvergenciaprogram időarányos teljesülésének (beleértve a közkiadások racionális

átalakítását), valamint – kisebb fáziseltolódással – az EU-támogatások rendeltetésszerű és hatékony hasznosulásának. A végső eredményben további szerepe lehet a társadalom hozzáállásának, az elkerülhetetlen reformok támogatottságának, aminek megítélése pedig nem választható el a folyamatban levő kiigazítás rövid távú hatásaitól.

A globalizációs hatások és a hazai gazdaság helyzete alapján a jövő kérdéseire sokféle válasz adható, s ezek tartalmától függően *többféle fejlődési pálya is felrajzolható*, amelyek közül a következőkben egy optimista és egy pesszimista scenárió fő jellemzőit foglaljuk össze.

A kedvező út a kiegyensúlyozott gazdasági fejlődés – a tudományos és technológiai újítások térnyerése, az egészségi állapot javulása –, a prosperitás felé vezet, míg a másik irány a globalizáció káros mellékhatásaival, a sokasodó demográfiai problémák eluralkodásával, a politikai válságócok fenyegetéseivel, egyszerűen a világ működésének, a gazdasági folyamatoknak nehezen leküzdhető nehézségeivel jellemezhető.

Az első, a felzárkózási esélyt biztosító növekedési irány feltételei:

– közmegegyezésre épülő stratégia, magas fokú nemzetközi integráció és a szomszédos országokkal kialakított együttműködés,

– az államháztartás reformja,

– a monetáris unióhoz történő zökkenőmentes csatlakozás,

– a gazdasági szerkezet átfogó modernizálása (a globális, a nemzeti és a lokális jellegű vállalkozások közötti termelési és értékesítési kooperáció felfuttatása);

– az átmenetileg fellobbanó társadalmi feszültségek higgadt kezelése,

– a felhalmozás és a fogyasztás közötti optimális arányok kialakítása (technikai és technológiai megújulása),

– a hazai tudásbázis mobilizálása, az először munkába lépők magasabb tudásszintjének hasznosítása,

– teljesítményösztönző közgazdasági környezet kialakítása és a társadalmi párbeszéd fórumainak működtetése.

A leszakadáshoz, pozícióvesztő pályára kerüléshez vezető út jellemzői az alábbiak:

– Magyarország nem tud jó válaszokat adni a világgazdaság kihívásaira (lásd: energiahelyzet, pénzügyi piacok ingadozása),

– nem képes megállapodásra jutni a társadalmat és a gazdasági szereplőket érintő stratégiai kérdésekben (lásd: államháztartási rendszer reformja),

– a monetáris unióhoz történő csatlakozás ismételt halasztásával; közmegegyezés hiányában nem tudja kihasználni a nemzetközi integrációból nyerhető előnyöket (lásd: EU-támogatások),

– a méretgazdaságossági követelményeket figyelmen kívül hagyó atomizált gazdaság konzerválásával és a hazai tudásbázis kihasználatlanságával (az olcsó munkaerő előnyeinek téves hangsúlyozásával) a közösség „sodródó” szereplőjévé válik, s az eredmények elmaradása miatt ismétlődő társadalmi konfliktusok nehezítik a stabilizációs programok megvalósítását.

Mi jellemzi jelenleg a gazdaságot, és ebből milyen gazdaságpolitikai válaszok megvalósulása várható a fentiek közül?

A magyar gazdaság közepesen fejlett, kis, nyitott gazdaság, önálló fizetőesz-közzel. Az ebből következő felzárkózási kényszer, illetve magas importrugalmasság mellett a hazai gazdaság ikerdeficitre hajlamos, következésképpen – különösen külső kapcsolataiban – rendkívül egyensúlyérzékeny. Az elmúlt évek hibás gazdaságpolitikája mellett ezek a tényezők is hozzájárultak a nemzetközi összehasonlításban is tetemes egyensúlyi feszültségek kialakulásához. Ennek visszaszorítására irányuló konvergenciaprogram eddigi eredményes teljesítése „mellékhatásaként” az elmúlt években jellemző viszonylag dinamikus gazdasági növekedésünk erőteljesen visszaesett. E „növekedési áldozat” egy része a tudatos és kemény költségvetési konszolidáció előre látható következménye. A közszolgáltatási kiadások nominális visszaesése, ami egyes vonatkozásokban és elsősorban az egészségügyi szférában talán túlzott mértékűre és üteműre „sikerült”, szükségképpen a GDP alacsonyabb ütemű emelkedéséhez vezet. 2008–2009-ben ilyen mértékű újabb megszorító intézkedésekre nincsen szükség, azaz az ideinél némileg magasabb gazdasági növekedés valószínűsíthető. A negatív tényezők hatásának mérséklődése azonban önmagában még nem eredményez dinamikus gazdasági növekedést. Szembe kell néznünk azzal, hogy kimerülőben vannak azok a mobilizálható erőforrások, amelyek a korábbi növekedési pályára állították a hazai gazdaságot.

Nézzük meg közelebbről a körkérdésben is kiemelt növekedési tényezőket!

– A pótlólagos külfölditőke-befektetéseknek – amely tényező a 2000–2006-os időszak növekedésében a döntő (egyész számítások szerint 60 százalékos) szerepet játszott – továbbra is fontos szerepe lesz, ám ellentétes irányú folyamatok is kirajzolódóban vannak. Így a pótlólagos források beáramlását fékezi a privatizáció befejeződése, a világgazdaság egészét érintő tőke megtartó törekvések erősödése (lásd: európai adóverseny). Ugyanakkor a korábban egyirányú tőkeáramlási folyamat kétirányúvá vált. Már nemcsak Magyarország felé áramlik a tőke, hanem egyre jellemzőbb a magyar vállalkozások külföldi – mindenekelőtt a környező országokba történő – tőkebefektetése, valamint évi 5-6 milliárd eurót tesznek ki a külföldi befektetők jövedelem-visszautalásai, népszerű nevén a profitrepatriálás. Olcsó bérszínvonalal már nem tudunk és nem is szabad versenyeznünk a külfölditőke-befektetésekért. Vonzó lehet képzettségi szintünk, de a magyar munkaerő-állomány szakképzettség szerinti összetétele sok esetben nem felel meg a befektetők igényeinek. Az alkalmazkodást pedig a gyenge mobilitási hajlandóság nehezíti.

– A növekedés új ösztönzői közül elsőként a 2007–2013-as évekre esedékes 8000 milliárd forint EU-támogatás említendő. Túl optimista azonban az a nézet, amely ettől a jelentős támogatástól a gazdaság automatikus dinamizálását várja. A támogatott programok egy része (például infrastrukturális beruházások, humán-erőforrás-fejlesztések) pozitív hatásukat majd csak hosszabb idő elteltével tudják érvényesíteni. A másik figyelembe veendő tényező a támogatások felhasználásának

mértéke és hatékonysága. Az ÁSZ már az elmúlt években is kiemelt témaként kezelte az Európai Unióból érkező források hazai felhasználásának vizsgálatát, és felhívta a figyelmet a támogatások hasznosítását hátráltató körülményekre. Nyilvánvaló, hogy ezek kiküszöbölése nélkül a nagyságrendekkel nagyobb támogatások felhasználása sem lesz zökkenőmentes.

– Az extenzív jellegű foglalkoztatásbővítés kereteit az időtávlat első felében a munkahelyteremtés üteme (az ezt meghatározó közgazdasági környezet), az időtávlat második felében pedig a demográfiai folyamatok (a munkára jelentkezők és a munkából kilépők számának mennyiségi és strukturális különbségei) determinálják.

– A növekedési ütem alakulásában meghatározó szerepe lesz a termelékenység javulásának, beleértve a technikai és technológiai jellegű fejlesztéseket, az erőforrás-koncentrációt (a gazdaság atomizált jellegének oldását), valamint a termékszerkezet modernizálását (a hazai tudástartalmú termékek arányának növekedését).

A fentiek alapján növekedési kilátásaink nem látszanak túl kedvezőnek. Különösen akkor, ha a konvergenciaprogram előrejelzéseiből indulunk ki. Ez ugyanis 2009–2011 között 4,3 százalékos, utána pedig ennél alacsonyabb növekedési ütemet jelez előre, miközben számos tényező alakulásában (világgazdasági konjunktúra, EU-támogatások felhasználása, felhalmozási hányad növekedése) optimista feltételekkel számol. Néhány, főként a rövid távú egyensúlyt javító intézkedése pedig nem segíti a felzárkózó pálya feltételeinek teljesülését, hiányzik a gazdaság dinamizálását segítő eszköztár megjelenítése. Emiatt még ez a csak lassú felzárkózást biztosító dinamika is megkérdőjelezhető.

Mit kell tenni ezek után a biztonságosabb, gyorsabb növekedés elérése érdekében?

– Véleményünk szerint a gazdasági növekedés tartós dinamizálódására akkor kerülhet sor, ha a hazai közép- és kisvállalkozások versenyképesebbé válnak, és – például a nemzetközi vállalatok beszállítójaként – jobban be tudnak kapcsolódni a világgazdaság vérkeringésébe.

– Könnyen belátható, hogy az elkövetkezendő években több vonatkozásban egymást keresztező prioritásoknak kell megfelelni. Ez abban jut kifejezésre, hogy sok a teendő az egészségügy és a szociálpolitika, nem kevésbé a versenyképesség javításához is szükséges infrastrukturális fejlesztések terén, és ezek költségvetési finanszírozást és magángazdasági beruházásokat egyaránt feltételeznek, ily módon megnehezítve a költségvetési kiadások gyors és erőteljes visszafogását, a kiegyensúlyozott növekedés feltételeinek megteremtését. A két cél között egyedi rögtönzésekkel nem lehet az optimális egyensúlyt megtalálni. A prioritások középtávú meghatározására és ehhez leginkább politikai, de legalább szakmai konszenzusra lenne szükség.

– Végül a saját szakterületünk (számvevőszéki ellenőrzés) részéről talán legfontosabb tényezőt emelnénk ki, ami a közpénzek elköltése átláthatóságának, hatékonyságának növelésére irányuló intézmények és szabályozási feltételek megterem-

tését jelenti. A 2007. évi adatok is azt mutatják, hogy a tartós gazdasági növekedés egyik alapvető feltétele az államháztartási egyensúly megerősítése, illetve megőrzése. Ha ugyanis ez az állami túlköltekezés miatt megbomlik, akkor csak nagy növekedési áldozatok révén lehet visszatérni a fenntartható pályára. Ezért kezdeményezte az ÁSZ a közpénzügyek szabályozása téziseinek kidolgozásával, majd az Országgyűlés elé terjesztésével az államháztartás egész működési rendszerének korszerűsítését. Örömmel nyugtázzhatjuk, hogy az Országgyűlés megerősítő döntését követően a korszerűsítési munka felgyorsult. Ennek eredményeképpen a kormány beterjesztette az Országgyűlés elé a költségvetési felelősségről és a Törvényhozási Költségvetési Hivatalról szóló törvényjavaslatot. Így remény van arra, hogy a még szükséges egyeztetéseket követően az Országgyűlés kétharmados többséggel fogadjon el egy olyan törvényt, amely kikényszeríti az államháztartás adósságának fokozatos csökkentését. Természetesen az államháztartási reform ezzel még nem ér véget. Az államháztartás korszerűsítésének végső célja csak az lehet, hogy az állam a tőle jogosan elvárt feladatokat eredményesebben tudja teljesíteni, mert ezáltal nemcsak több erőforrást hagy a gazdasági növekedés számára, hanem jobb társadalmi, infrastrukturális stb. feltételeket teremt a gazdasági fejlődéshez.

László Csaba,

a KPMG partnere, volt pénzügyminiszter

ELÉG KICSIK VAGYUNK?

Az elmúlt évtizedek sikertörténeteit megvizsgálva érdemes néhány tanulságon elgondolkodni. Írország, Szlovákia, Észtország, Szingapúr, Hongkong. Csak néhány a példák közül. Mindegyikre jellemző, hogy nehéz történelmi pillanatban olyan politikai összefogásról és bátorságról tettek tanúbizonyságot, ami elismerésre méltó. Szinte reménytelen helyzetben nyúltak ezek az országok olyan gazdaságpolitikai eszközökhöz, amelyeknek egyetlen üzenete volt: *az állam elsőrendű prioritása, hogy az üzleti szféra jól érezze magát.*

Az egyes országok nem feltétlenül alkalmaztak teljes mértékben azonos recepteket. Különböző időpontban, különböző helyzetből indultak, számtalan különlegesség figyelhető meg, de az az alapelv, hogy csak akkor jöhetnek rendbe a „dolgok”, ha az üzleti szféra virágozik, mindenhol megfigyelhető.

Köteteket írtak az elmúlt húsz évben a globalizáció hatásairól, kihívásairól. Számtalan olyan negatív hatása is megfigyelhető, amely az egyes országok szintjén komoly gondokat okozhat. A legfrissebb példa a bochumi Nokia gyár bezárása. Nemzetállami szinten ez egyértelmű veszteség, de ha EU-alapon nézzük, akkor nem történt más, mint egy EU-s cég egy EU-s országból áthelyezte termelését egy másik

EU-s országba. Már a római szerződés megfogalmazta a munkaerő és a tőke szabad áramlásának elvét. Vajon többet ér-e egy bochumi, vagy kolozsvári munkahely. Aki veszít, értelemszerűen tiltakozik, és a befektetők jól teszik ilyenkor, ha felkészülnek a várható érzékenységre, de a piaczgazdaságban elvárni, hogy egy cég üzleti érdekeivel ellentétesen döntsön, nem reális elvárás.

Az a fő tanulsága minden ilyen történetnek, hogy verseny van a világgazdaságban, és ezt a versenyt lehet nem szeretni, a vesztesekre sokszor sanyarú sors vár, egy dolgot azonban nem lehet tenni: úgy cselekedni, mintha függetleníteni tudnánk magunkat a játékszabályoktól. A pálya gyakran lejt, a szabályokat nem mi szabjuk meg, ez azonban nem ok arra, hogy hátat fordítsunk a pályának. Még jobban fel kell készülni a versenyre, még többet kell edzeni.

A globális verseny ma már szinte bármely termelési tevékenységre és a szolgáltatások jelentős részére kiterjed. Ezeken a területeken azonban az állam rövid távon nem tudja érdemben javítani a versenyképességet. A hosszú távú versenyképességet az oktatás színvonala, az infrastruktúra fejlettsége, a jogbiztonság mértéke, a makrogazdasági stabilitás, a korrupció szintje, a munkaerőpiac rugalmassága, az állami szabályozások üzletorientáltsága, az adórendszer jellege és a mindezen tényezőket együttesen jelképező hitelesség testesíti meg.

Legélesebb a verseny azonban a növekedés gyorsulását eredményező befektetésekért, különösen a külföldi tőkéért. Visszatérve a kezdeti példákra. A nehéz vagy szinte majdnem reménytelen helyzetekben a beletörődés mellett a másik alternatíva, hogy szinte eminens módon kell az üzleti szféra igényeit kiszolgálni. Rövid távon ez népszerűtlen, igazságtalan megoldásokat jelenthet. Például az egykulcsos adó vagy a munkaerőpiac rugalmasságának növelése nem kimondottan tűnik szociálisan igazságos lépésnek. Nem véletlen, hogy csak széles nemzeti konszenzus és/vagy komoly politikai elszántság mellett lehet ilyen típusú reformokat elindítani és hosszú távon fenntartani.

Most nézzünk kicsit körül a saját házunk táján. Ha Magyarország növekedési esélyeit nézzük, akkor számos olyan tényező van, ami mellett évi 3 százalékos körüli növekedés a következő 10-15 évben gond nélkül elérhető, hacsak nem alakul ki világméretű súlyos recesszió. Az elmúlt napok piaci zavarainak, a pénzügyi szektor súlyos veszteségeinek tudatában ennek esélye azért nem zárható ki, ettől azonban talán még nem kell félni. Elég lesz csak megijedni.

A magyar növekedési lehetőségeket mindenképpen javítja, hogy a makrogazdasági stabilizáció jelentős eredményeket ért el az elmúlt 1-1,5 évben, aminek örülhetnek az állampapírpiaci pénzügyi befektetők, ettől azonban a reálgazdaság üzleti környezetének feltételei nem feltétlenül javultak, sőt egyes területeken kifejezetten romlottak. Azok a feldolgozóiparban tevékenykedő befektetők, akik szintén örülnek a költségvetési hiány csökkenésének, azért még beírják a saját megtérülési számításaikba a magasabb tb-járulékot, a kiegészítő adókat, és ezek a többletterhek csökkentik a várható megtérülést, amikor a lengyel, szlovák vagy éppen román, bolgár

helyszínek között kell választaniuk. Sok tényező van, és ezek közül csak az egyik az adó, de minél jobban leszűkül a versenyzők köre, az adórendszer annál fontosabbá válik.

Magyarország az EU részeként működő piacgazdasággal rendelkezik, kelet-európai színvonalú oktatással, infrastruktúrával, jogbiztonsággal, korrupcióval, állami hatékonysággal és a következő 10-15 évben várható jelentős EU-transzferrel gond nélkül elérheti a 3 százalék körüli növekedést. De nem hiszem, hogy a gazdaságpolitika döntéshozói ezekkel a kilátásokkal megbékélve nyugodtan hátradőlhetnek. Ilyen szintű növekedés mellett még a mai legfiatalabb generációk számára is az elérhetetlen jövőbe tolná el az EU fejlett országaihoz való felzárkózás. Ha pedig globális recesszióval is számolni kell, akkor a kis nyitott magyar gazdaság még nehezebb helyzetbe kerülhet.

Az alapvető probléma, hogy az elmúlt évek megszorításai, reformjai sem tudták megváltoztatni a hazai és nemzetközi befektetőknek a magyar üzleti környezetről alkotott megítélését. A javuló makrogazdasági helyzeten túl nehezen lenne felmutatható az üzleti szféra közérzetét pozitívan befolyásoló lépéssorozat. Kezdeményezések, bizottságok, kerekasztalok alakultak, de hiteles, hosszú távon, stabilan a kiszámíthatóságot jelentő érdemi lépésekre még nem került sor. Ezt a „közérzet”-et sok tekintetben meghatározza az ország-PR, amelynek sikeressége bizonyos fokig anyagi erővé is válhat, bár hosszú ideig a befektetőket sem lehet PR-módszerekkel elvakítani.

A kormány az elmúlt másfél év lépéseivel a politológusok szerint öngyilkos módon tett meg – az államháztartás stabilizálásához szükséges – népszerűtlen lépéseket. A hosszú távú növekedési kilátások drasztikus javítása azonban még egy drasztikus reformprogramot igényelne. A költségvetési konszolidációnál talán érthető, ha az ellenzék kevés lelkesedést mutat az egyes lépések vitájánál, de egy versenyképességi program csak akkor lehet hiteles és ebből következően sikeres, ha széles politikai konszenzusra épül, és nem kell a befektetőknek attól tartaniuk, hogy a következő választásokon ismét minden a feje tetejére áll. Mert miről is lenne szó? Mire lenne szükség? Két területet említek a legfontosabbak közül.

– *A munkaerőpiac rugalmasságának érdemi növelése, azaz a „gonosz” munkaadók jogainak növelése a munkavállalókkal szemben. Liberalizált, rugalmas, a piaci igényekre tekintettel lévő elbocsátási, munkaidő-, szabadságot szabályokra lenne szükség. A befektetőkön kívül szereti ezt valaki? Nem. De tudomásul kell venni, hogy a befektetők hozzák a munkahelyeket megszüntető vagy éppen munkahelyeket teremtő beruházási döntéseket. A befektetők kegyeiért versenyzünk!*

– *Alacsonyabb adók, egyszerűbb adórendszer, ne adj’ isten egykulcsos adó. Ez utóbbi pár éve még ország-PR szempontból a csodafegyver kategóriájába tartozott. „Tizediknek” lenni a régióban azonban már nem lenne akkora fegyvertény, de legalább még felkerülhetünk arra a listára, ahol a barátságos adókörnyezetet számon tartják. Egy ilyen típusú adóreformnak a költségvetési stabilitás fenntartása érdeké-*

ben együtt kell járnia további megtakarítási lépésekkel. A befektetőkön kívül szereti ezt valaki? Nem. De tudomásul kell venni, hogy a befektetők hozzák a munkahelyeket megszüntető vagy éppen munkahelyeket teremtő beruházási döntéseket. A befektetők kegyeiért versenyzünk!

Az oktatás és az egészségügy helyzete a hosszú távú növekedés szempontjából a legfontosabb kérdések egyike. De a befektető mostani döntésénél a tíz év múlva képzetesebb munkaerő ígérete keveset nyom latba a döntésnél. Milyen gyorsan tud céget alapítani – itt azért érdemi előrelépés történt az utóbbi időben –, milyen engedélyeket kell beszerezni, milyen állami szabályozásoknak kell megfelelni, az államtól milyen szolgáltatásokat kap a befektető? Gyors és kiszámítható-e az igazságszolgáltatás, korrupció nélkül is gyorsan és hatékonyan tudja-e az ügyeit elintézni. Sajnos ez a fajta üzemgazdasági szemlélet az állami szolgáltatásoknál még finoman szólva nem vált általánossá. Különösen súlyos gond, hogy a korrupció gyanúja még sokszor azokat az állami lépéseket is beárnyékolja, ahol egyébként nem is merül fel ez a lehetőség, de tudomásul kell venni, hogy ahol az állam az üzleti szféra számára érthetetlen, áttekinthetetlen viselkedést tanúsít, ott a befektető számára az egyetlen racionális magyarázat a korrupció. Ez pedig a létező legnagyobb kár, amit egy országnak okozni lehet.

Említettem már az ország-PR kérdését. Van ennek egy másik, talán már a befektetői viselkedés pszichológiájához tartozó vetülete. Az üzleti életben is megfigyelhető, hogy azok a cégek, amelyek sikeresek, sokkal könnyebben tudnak új ügyfeleket szerezni, szívesebben dolgoznak velük. A veszteseket pedig mindenki nagy ívben elkerüli. Nincs ez másként az országok befektetésvonzó képességével sem. Vissza kell szerezniünk korábbi élvonalország-pozíciónkat, hogy amikor egy nagy multinacionális cég igazgatósági ülésén egy kelet-európai befektetés gondolata felmerül, akkor valaki csendesesen megszólaljon: „Igen, valami olyan helyszín kellene, mint Magyarorszag. Jövöre bevezetik az eurót, tavaly megcsinálták az egykulcsos adót. Mindössze 18 százalék. Kíméletlenül harcolnak a korrupció ellen, és pont mostanában csuktak le egy halom korrump állami hivatalnokot és politikust. Jövö héten megyek két napra Bécsbe. Átugrom Budapestre is egy kicsit körülnézni.”

Visszatérve a kiinduló gondolatra. Elég rossz-e már a hírnevünk, hogy egy valódi átütő versenyképességi program mögé felsorakozzon az egész magyar politikai elit? Főleg kis országoknál figyelhető meg, hogy amikor tudatára ébrednek, hogy senki másra nem számíthatnak, csak magukra, és az az egyetlen esélyük, hogy az üzleti szféra számára a legbarátságosabb körülményeket teremtik meg, akkor elindul valami. Ezeket hívják később ír és mindenféle egyéb csodáknak, pedig semmi más nincs ezek mögött a sikerek mögött, mint bátorság, elszántság, összefogás, kockázatvállalás és mindenekfelett kemény munka.

A mai nemzetközi versenyben akkor lehetünk eredményesek, ha mi is erre az útra lépünk.

Elég kicsik vagyunk már hozzá?

Losoncz Miklós,

az MTA doktora, egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Győr

Az utóbbi évtizedekben mind szélesebb körben vált elfogadottá egyes, a kínálati oldalra koncentrááló modern növekedési elméletek ama következtetése, hogy – némi leegyszerűsítéssel – a hosszú távon fenntartható termelést, illetve annak ütemét (ez egyben a potenciális termelés, illetve annak üteme) a termelési tényezők (munkaerő, tőke) mennyisége és minősége és a teljes tényezőtermelőkenység határozza meg. A *munkaerő* mennyiségét a foglalkoztatottak száma, illetve növekedési üteme, minőségét szakképzettsége és motiválhatósága, a *tőke* mennyiségét a beruházások nagysága és növekedési üteme, minőségét pedig a műszaki fejlesztés határozza meg. A *teljes tényezőtermelőkenység* egy lehetséges megközelítésben a műszaki fejlődésnek az a része, amely nem testesül meg a termelési tényezőkben, azaz a munkaerőben és a tőkében. Olyan tényezőket foglal magába, mint például az innováció, az ismeretek általános bővítése és mélyítése és az intézményrendszer. Ennek alapján minél nagyobb és korszerűbb a tőkeállomány, minél több és jobban képzett a munkaerő és minél hatékonyabb a termelés, annál nagyobb lesz a kibocsátás. Természetesen a gazdasági növekedést más tényezők, így a kereslettel, a nemzetközi versenyképességgel stb., illetve rövid távon a gazdasági ciklusokkal összefüggők stb. is befolyásolják, de hosszabb távon a kínálati oldal szerepe és jelentősége domborodik ki. A globalizáció terjedése és mélyülése nyomán a hosszú távú növekedés szükségképpen támaszkodik a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás erősödésére, különösen a kis országok hosszú távú gazdasági növekedése exportvezérelt. A magyar gazdaság potenciális növekedési üteméről több becslés is készült.¹ Sok jel szerint az utóbbi években módosultak a hosszú távú növekedés tényezői és hajtóerői. A továbbiakban a terjedelem adta lehetőségeken belül a fenti szempontok alapján próbálok meg válaszolni a *Külgazdaság szerkesztőségének körkérdésére*.

Helyzetkép, helyzetértékelés és prognózis

A magyar GDP dinamikája a 2004. évi 4,8-ról 2005-ben 4,1, 2006-ban 3,9, 2007-ben pedig előzetes becslés alapján 1,7 százalékra mérséklődött, 2007 második félévétől eltökéltebb kedvező világgazdasági feltételek között. A dinamika lassulása a 2006. évi stabilizációs intézkedések előtt kezdődött, majd 2007-ben, a kiigazítás hatására vált erőteljessé.

A kínálati feltételeket, azokon belül a munkaerő mennyiségét tekintve a foglalkoztatottak száma évek óta alig nő (2000 és 2007 között éves átlagban 0,2-0,3 szá-

¹ A potenciális növekedési ütemről lásd például MNB [2006], illetve Erdős Tibor [2003, 2004].

zalékkal emelkedett), a demográfiai trendek kedvezőtlenek, alacsony az aktivitási és a foglalkoztatási ráta, magas a munkanélküliség. A foglalkoztatottság bővülésének a GDP-dinamikához történő hozzájárulása 2000 után önmagában is és nemzetközi összehasonlításban is igen szerény volt. Ami a minőséget illeti, a statisztikai adatok és különféle felméréseken alapuló nemzetközi versenyképességi rangsorok a magyar humán szféra gyengeségeire utalnak (a szakképzett munkaerő – szakmunkások –, általában a rendelkezésre álló potenciális humán tőke hiánya, a reformok és élet-hosszig tartó tanulás jelentős mértékű elutasítása, idegenkedés a korszerű információs és kommunikációs technológiák felhasználásától, a nyelvtudás alacsony szintje stb.) mind időbeli, mind keresztmetszeti (országok közötti) összehasonlításban.

Ami a tőke mennyiségének változását illeti, a bruttó állóeszköz-felhalmozás növekedési üteme a 2004. évi 7,6 százalékról 2005-ben 5,3 százalékra mérséklődött, 2006-ban viszont 2,1 százalékkal csökkent, 2007-ben stagnált. Nemzetközi összehasonlításban Magyarországon hosszabb ideje alacsony a beruházások GDP-hez viszonyított aránya. Az alacsonyabb aggregáltságú adatok ellentmondásos folyamatokat tükröznek. A 2000 utáni időszakban kedvezőtlenül alakultak a feldolgozóipari, illetve a vállalati beruházások. 2000 és 2005 között a feldolgozóipar aránya a nemzetgazdasági beruházásokban 27,1-ről 22,6 százalékra csökkent. A vállalati szféra relatív súlya a 2000. évi 67,1-ről 2003–2004-ben 60-61 százalékra mérséklődött, 2005-ben 65 százalékot tett ki. A feldolgozóipari beruházások ugyan 2007 első három negyedévében az alacsony bázishoz képest 30 százalékkal nőttek, ez azonban jórészt a Hankook gumibroncsgyár felépítésével függ össze. Ugyanakkor kedvező a gépberuházások 2007-ben több mint 10 százalékos emelkedése, amit viszont az építési beruházások közel 10 százalékos visszaesése kísért. A GKI Zrt. felmérése szerint 2007 végén a vállalatok beruházási hajlandósága jelentősen nőtt.

A bruttó állótőke-felhalmozás utóbbi két évben bekövetkezett visszaesése, illetve stagnálása az állami fejlesztések leállítására vezethető vissza. Az összes beruházás visszaesését elvileg fékezhetné, hogy 2004-ben 200, 2005-ben 300, 2006-ban 700, 2007-ben pedig 900 millió euró összegű fejlesztési célú (zömmel beruházási) EUtámogatásban részesült Magyarország, az EU-források felhasználása ugyanakkor 2007-ben jelentősen elmaradt a tervezettől, csak a 2004 és 2006 közötti időszakról áthúzódó projektek finanszírozására terjedt ki.

A külföldi működőtőke-import 2004-ben 3,3, 2005-ben 5,7 milliárd eurót tett ki, 2006-ban viszont mindössze 0,5, 2007-ben pedig előzetes becslések szerint 2,9 milliárd euró volt. A 2006. évi csökkenés nem tőke kivonás volt, hanem néhány transznacionális nagyvállalat az újrabefektetett nyereséget egyéb tőkévé (tulajdonosi hitel) alakította át. Ennek megfelelően az egyéb tőke mozgások egyenlege 2006-ban mintegy 2 milliárd euróval emelkedett. A 2007. évi teljes képhez az is hozzátartozik, hogy 2007-ben a Hochtief mintegy 2 milliárd euróért megvette a Budapest Airportot, tulajdonosi hiteltől finanszírozva a tranzakciót, illetve a MOL Rt. az OMV ellenséges kivásárlását megakadályozandó nagy mennyiségben vett saját

részvényt. Az eladói oldalon jórészt külföldi befektetők álltak. Az egyébként még be nem fejezett tranzakció értéke 2-3 milliárd euróra becsülhető. Elgondolkodtató, hogy a korábbi évektől eltérően 2007-ben Magyarország nem került fel az AT Kearney külföldi működőtőke-befektetések (FDI) bizalmi listájának első 25 helyére.

A kutatásfejlesztési ráfordítások GDP-hez viszonyított aránya 2002-ben 1,01, 2003-ban 0,94, 2004-ben 0,89, 2005-ben 0,95 százalékot tett ki. Széles körben elterjedt szakértői vélemények szerint a kutatásfejlesztési kiadások kritikus tömege a GDP 1 százaléka, ez alatt ezek a kiadások rendkívül rossz hatásfokkal hasznosulnak. Míg az állami GDP-arányos K+F ráfordítások tekintetében alig van elmaradás az EU-15 átlagától (0,54 százalék magyar érték a 0,69 százalékos európai uniós átlaggal szemben), addig az üzleti szférában a különbség óriási, a magyar adat (0,37 százalék) a közösségi átlag (1,07 százalék) 35 százaléka. A trend viszont kedvező, 2002 óta a vállalati szféra aránya 10 százalékponttal emelkedett. A lisszaboni stratégia az üzleti és az állami ráfordítások kétharmad-egyharmados arányát tartja kívánatosnak, illetve elérendő célnak.

A feldolgozóipari vállalatok adatai alapján végzett teljes tényezőtermelékenység-becslés arra utal, hogy a vállalati hatékonyságjavulás egyre kisebb mértékben járul hozzá a növekedéshez. Az 1994 és 1997 közötti időszakban a vállalati szintű teljes termelékenység növekedésének szerepe meghatározó volt. Az 1998 és 2002 közötti időszakban ez a szerep mérséklődött, majd 2002 és 2004 között tovább csökkent (*Kátay-Wolf*, 2006). Ebben a korábbi intézményi reformok hatásainak lecsengése mellett a vállalati szféra alacsony innovációs hajlandósága és képessége is szerepet játszott.

Magyarország gazdasági növekedése (illetve versenyképességének javulása) az utóbbi 5-6 évben olyan tényezőkből táplálkozott, amelyeket múltbeli fejlődési trendek alapoztak meg. A termelékenység és az export dinamikus növekedése és a kiviteli szerkezet modernizálódása a nemzetközi összehasonlításban alacsony fajlagos munkaerőköltség-szintre és -dinamikára, a korábban kiképzett munkaerő rendelkezésre állására és – nem utolsósorban a korábbi gazdasági reformokkal és a piacgazdaságba való átmenet adott formájával összefüggésben – a volt szocialista országokhoz képest kedvező intézményi, illetve üzleti környezetre volt visszavezethető, ez utóbbi a teljes tényezőtermelékenység javulásának volt a forrása. Mindezt jórészt a külföldi működőtőke-befektetések közvetítésével aknázták ki. Egyrészt a gazdasági növekedés és versenyképesség-javulás viszonylag rövid távú hajtóerőit és hordozóit mozgósították és használták ki a gazdasági szereplők, másrészt a korábban felhalmozódott K+F kapacitások, fizikai, humán és intézményi tőke felélése vagy legalábbis megkopása következett be. Az intézményi tőke lemorzsolódása jut kifejezésre a teljes tényezőtermelékenység romlásában. A gazdasági növekedés és versenyképesség-javítás rövid távú és tradicionális forrásai azonban utánpótlás hiányában a kimerülés jeleit mutatják.

Mindennek a hatásai tükröződnek az utóbbi éveknek a gazdasági növekedés kínálati oldalára vonatkozó ellentmondásos adataiban. Ezek alapján nem megalapo-

zatlan az a feltételezés, hogy a konszolidációs intézkedések hatásainak lecsengése nem eredményezi automatikusan a magyar gazdasági növekedés gyorsulását, illetve a vázolt múltbeli folyamatok hosszabb távon a fenntartható fejlődés ütemét is érintetik, azaz nem valószínű a korábban megvalósult, illetve korábbi prognózisokban feltételezett évi 4 százalék körüli vagy a feletti GDP-dinamikához való visszatérés. Ez természetesen nem törvényszerű, a trendek még nem teljesen egyértelműek, de a növekedési prognózisok lefelé irányuló kockázatai (különösen ellenható erők hiányában) megnöttek, amiket rövid távon a világgazdasági környezettel (külső kereslet) kapcsolatos erősödő bizonytalanság is fokoz. Ez adott esetben szükségessé teheti a konvergenciaprogram fő számainak az átértékelését is, amelyek a 2009 és 2011 közötti időszakra vonatkozóan 4 százalék feletti GDP-dinamika feltételezésével készültek.

A gazdaságpolitika szerepe

Az újabb növekedési elméletek szerint a gazdaságpolitika közvetlenül nem képes befolyásolni a hosszú távú gazdasági növekedés ütemét, főleg nem a kereslet élénkítésével, expanzív jövedelempolitikával stb., negatív értelemben azonban voluntarista lépéseivel igen sokat ronthat rajta. Ebből természetesen nem következik az, hogy a gazdaságpolitika teljes passzivitásra lenne ítélve, éppen ellenkezőleg. A gazdaságpolitikának nem közvetlenül a gazdasági növekedést, hanem az azt meghatározó tényezőket (a munkaerő és a tőke mennyiségét és minőségét, illetve a teljes tényezőtermelékenységet) célszerű befolyásolnia. Ezek között is célszerű fontossági sorrendet felállítani.

A magyar gazdaság jelenlegi fejlettségi szintje és egyéb adottságai alapján a növekedés legfőbb forrásai és hajtóerői a beruházások, azokon belül is az üzleti vagy vállalati, illetve a feldolgozóipari, még tovább szűkítve a gépberuházások ösztönzése, beleértve természetesen a külföldi működőtőke-beruházásokat. A fejlesztési célú európai uniós források hozzájárulása a növekedéshez a kompetitív szektorban a vélelmezhető helyettesítési és kiszorítási hatások miatt (az európai uniós forrásokból a piaci alapúaknál kevésbé hatékony beruházások is megvalósulnak, illetve sok esetben az európai uniós források vállalati saját, illetve hazai eredetű idegen forrást helyettesítenek) csekélyebb mértékű, mint a vállalati beruházásoké. Emellett a közösségi források nagyobbik hányadából építési (főleg infrastrukturális) beruházásokat finanszíroznak.

Nagyságrendi összefüggések és egyéb tényezők és hatásmechanizmusok miatt a K+F és az innováció hozzájárulása a gazdasági növekedéshez – különösen rövid távon – kevésbé egyértelmű és kisebb mértékű. Természetesen a munkaerőpiac rugalmasságának fokozása és az oktatás és szakképzés fejlesztése sem hanyagolható el, de ettől önmagában nem várható a növekedés dinamizálódása, csak a beruházásokkal együtt.

A beruházások alakulása azonban nemcsak a gazdasági növekedés egyik leglényegesebb forrása, hanem az üzleti szféra jövőbeli gazdaságpolitikával és gazdasági folyamatokkal kapcsolatos várakozásait is tükrözi. Ha ezek kedvezőtlenek, akkor a beruházások élénkítését célzó makrogazdasági ösztönzők is kontraproduktívak, ezért először a bel- és külföldi vállalatok várakozásait célszerű pozitív irányban befolyásolni, közvetlen beruházásösztönzők bevetése helyett (esetleg mellett, azzal párhuzamosan).

A várakozások alakítására azonban nincsenek olyan egyedi ösztönzők, amelyekkel rövid időn belül (vagy akár hosszabb távon) gyors eredményt lehetne elérni. Nem kerülhető meg a makrogazdasági stabilitás további javítása, illetve a szerkezeti reformok továbbvitele. (Ezek a teljes tényezőtermelékenység emelkedésén és a kamatlábak csökkenésén keresztül a beruházások finanszírozási feltételeinek javulását is eredményezik.) A bel- és külföldi beruházók várakozásait nagymértékben rontja az állandósulni látszó politikai szembenállás, a konszenzus hiánya az ellenzék és a kormánypártok között, sőt egyes területeken a kormánypártokon belül (lásd: egészségügyi reform) a gazdaságpolitika és a reformok fő elveiről, irányairól és céljairól. Nem javítja a várakozásokat az sem, hogy a kormány nem dolgozott ki átfogó és teljes reformprogramot (célok, elemek, bevezetés módja és ideje, várható hatások stb.). A reformok megvalósítása nem kielégítő előkészítettség (kidolgozottság, megvitatás, elfogadás) és ütemezettség mellett, világos perspektíva nélkül, zavarokkal és hibákkal folyik.

Mindebből az következik, hogy a gazdasági növekedés forrásainak mozgósítását (beruházások, K+F és innováció, foglalkoztatás, humántőke-képzés, intézményi reformok) középpontba helyező, kiszámítható stratégia alapján szisztematikus, egy irányba mutató, a részek közötti kapcsolatokat, hatásokat és hatásmechanizmusokat figyelembe vevő gazdaságpolitikai lépésektől (beleértve a szerkezeti reformokat) várható a bel- és külföldi beruházók várakozásainak javulása.

Az ezzel kapcsolatos javaslatok bemutatása szétfeszítené ezen írás terjedelmi kereteit. A teljesség igénye nélkül három területet célszerű megemlíteni. Az egyik a *vállalkozások működése közvetlen intézményi környezetének, az intézményi minőségnek a javítása* (lásd például a Világbank Doing Business projektjét,² az ott szereplő tényezők körében elfoglalt magyar helyezés elemzése alapján meghatározható a kitörési pontok). Ennek a költségigénye viszonylag csekély miközben a nemzetközi verseny erős, különösen a Magyarországnál alacsonyabb költségintű országok felzárkózása gyors.

A második a *külföldi működőtőke-befektetések ösztönzésére vonatkozó stratégia*, beleértve a külföldi vállalatok Magyarországon megtermelt nyeresége újrabefektetésének ösztönzését.

² Lásd: <http://www.doingbusiness.org/>

A harmadik *a vállalati beruházások közvetlen feltételeinek a javítása*, például a jelenleginél kedvezőbb leírási lehetőségek (gyorsított amortizáció) biztosítása és más eszközök alkalmazása révén, ami a befektetett tőke gyorsabb megtérülésével javítaná a beruházók várakozásait és a beruházások feltételeit. Természetesen a vázolt intézkedések sem jelentenek garanciát a hosszú távú gazdasági növekedés ütemének emelésére, a siker esélyét azonban mindenképpen javítják.

Hivatkozások

- MNB [2006]: Elemzés a konvergenciafolyamatokról. MNB, Budapest, december, 21–45. o.
- Erdős Tibor* [2003]: Fenntartható gazdasági növekedés. Különös tekintettel a rendszerváltást követő magyar gazdaságra. Akadémiai Kiadó, Budapest, 518 o.
- Erdős Tibor* [2004]: Mekkora lehet nálunk a fenntartható gazdasági növekedés üteme? I–II. rész. *Közgazdasági Szemle*, 51. évf., 5–6. szám.
- Kátay, G. – Wolf, Z.* [2006]: Driving Factors of Growth in Hungary – a Decomposition Exercise. MNB Working Paper, előkészületben. Idézi: Magyar Nemzeti Bank [2006]: Elemzés a konvergenciafolyamatokról. Budapest, december, 42–432. o.

Palócz Éva,

a KOPINT-TÁRKI vezérigazgatója

A MAGYAR GAZDASÁG JÖVŐJE A POLITIKÁTÓL FÜGG

Egy olyan év végén, mint a 2007-es, különösen nehéz előrejelzést készíteni a magyar gazdaság közép-hosszú távú növekedési kilátásairól. Nem csak azért, mert a magyar gazdaság növekedése 2007-ben régen nem látott mélységbe süllyedt, s ma még nem lehet tudni, mennyi ideig tart és milyen további növekedési áldozatokkal jár a jelenlegi helyzetből való kilábalás. Ennek következtében azt sem lehet meghatározni, hogy mennyi időt veszítünk még a felzárkózásban versenytársainkhoz képest.

A magyar gazdaság mostani, stagnáláshoz közeli állapota átmeneti jelenség, s már jövőre is az ideinél valamivel gyorsabb növekedés várható, egy dinamikus gazdaság kialakulásának a feltételei azonban ma még nem látszanak. Fel kell tennünk a kérdést, vajon miért került (éppen) Magyarország olyan helyzetbe, amelyben a költségvetési krízisből csakis a drasztikus – és a növekedést drámaian visszavető – megszorításokkal tudott kilábalni. Milyen társadalmi-politikai tényezők vezettek az államháztartás egyensúlyának súlyos megbomlásához, milyen politikai tényezők okozták, és milyen társadalmi tényezők hagyták, hogy így legyen. A kérdés nem valamiféle (közel)múltba révedést sugall, hanem nagyon is aktuális a hosszabb távú növekedést tekintve, hiszen a legfontosabb kérdés, vajon azok a politikai tényezők, amelyek ide vezettek, nem fogják-e a jövőben is korlátozni a racionális gazdaságpolitikai lépéseket, a hosszú távú növekedést, a kizárólag a gazdaság érdekeit szem előtt tartó döntések meghozatalát.

Ez a hozzászólás nem politológiai értekezés, ezért nem is politikai faktorokat és azok okait kívánja elemezni, mégis, az elmúlt évek gazdasági folyamatait vizsgálva le kell szögezni, hogy a jövő évtized kilátásait alapján véve az fogja meghatározni, vajon sikerül-e viszonylag *hamar* létrehozni egy olyan állapotot, amelyben a gazdaságpolitikai döntések kizárólag a gazdasági racionalitás alapján születnek, s ebben a pártok között legalább egy minimális konszenzus jön létre. Ellenkező esetben a pártpolitikai torzskodások közepette olyan sok időt veszítünk, amely felzárkózásunkat hosszú időre visszavetheti.

A hagyományos növekedésemelések a közép-hosszabb távú potenciális növekedési ütemet jobbra mennyiségi tényezők meglétével, azaz a termelési tényezők (tőke, munka) és a technológia rendelkezésre állásával magyarázzák. Egy kis, nyitott és az európai integrációba beágyazódott gazdaságban azonban a fenti termelési tényezők szinte mindegyike importálható: a tőke (technikailag) a legegyszerűbben, a tőkével pedig általában együtt jár a fejlett technológia behozatala. Az európai globális munkaerőpiacon a szakképzett munkaerő is importálható, bár ez a tényező függ a leginkább a *hazai* szakpolitikától, az oktatásügy és a szakképzés színvonalától.

Mivel tehát a termelési tényezők ma már a világpiacon szinte korlátlanul beszerezhetők, a gazdaság növekedési kilátásait alapvetően azok a minőségi feltételek határozzák meg, amelyek ezeket a termelési tényezőket működtetik: a gazdaság társadalmi, politikai, intézményi és kulturális keretei. Az összefoglalóan kormányzásnak (governance) nevezett, és az üzleti környezetet alapvetően befolyásoló tényező döntő hatással lesz a gazdaság növekedési kilátásaira. A „good governance” több „jó gazdaságpolitikánál”, annál szélesebb értelmű: egy olyan nyugodt, kiszámítható és konszenzuson alapuló politikát jelent, amelyben a gazdaság szereplői hosszú távon tudnak tervezni, és a bürokratikus intézmények világos szabályok alapján, korrekten működnek.

Egy ilyen rendszerben a kormánynak az intézmények szakszerű működtetésén kívül viszonylag kevés feladata van. A kormányzati feladatok elsősorban a fiskális politikára, az államháztartási egyensúly biztosítására és a megfelelő üzleti-intézményi környezet kialakítására szűkülnek. Az állam által befolyásolni képes fejlesztési lehetőségeket a Nemzeti Fejlesztési Terv keretei behatárolják, jelentős fejlesztési többletforrásai az államnak nem maradnak. Az egyetlen *sakpolitiká*, amelynek terén viszont az államnak aktívan be kell avatkoznia, az *oktatás és szakképzés*. A szakképzett munkaerő importálható ugyanis a legkevésbé, holott a gazdaság növekedésének jövőbeli lehetőségeit alapvetően meghatározza. Magyarországon az elmúlt évtizedben – jórészt az érdekelt csoportok erős lobbijereje következtében – erején felüli erőforrásokat fordított a felsőfokú képzés fejlesztésére és kiterjesztésére, miközben elhanyagolta a gazdaság működtetéséhez alapvetően szükséges alapfokú oktatás és a szakmunkásképzés ügyét. Ennek negatív következményei meg is látszanak a különböző nemzetközi felmérésekben elért rossz eredményekben. A kérdés persze túlnyúlik az oktatásügy keretein, és sokkal inkább társadalmi jelle-

gű, mivel miközben a belföldi és külföldi vállalatok egyaránt a szakmunkások akut hiányáról panaszkodnak, több százezer teljesen képzetlen munkaerő van az országban, amelyre viszont nincsen kereslet. Ez a probléma különösen élessé válik, ha az eddig Romániából beáramló szakmunkásréteg vagy otthon marad (a gyors fejlődés belső munkaerőigénye okán), vagy az immáron kitágult európai uniós keretekben más célországot választ.

A gazdaságpolitika legfontosabb terepe azonban – amely a jövő évtized növekedési lehetőségeit is meghatározza – az *államháztartás pénzügyei*, a *fiskális politika* marad. Nem csak azért, mert az elmúlt évek felelőtlen fiskális politikája volt az okozója a mai súlyos gazdasági bajoknak, hanem mivel e téren az Európai Unió országaiban, s főként a hozzánk hasonló adottságú országokban jelentős változások történnek és még inkább történni fognak, amelyekre a magyar gazdaságpolitikának is fel kell készülnie. A fiskális politika, az állami jövedelemkoncentráció mértéke és módja köré fonódnak az adózás, a társadalmi újraelosztás, a szociális ellátások és a versenyképesség kérdései. A fiskális politika minősége lesz tehát a jövőben a növekedés kulcskérdése, mint ahogyan a közelmúltban is ez volt a bajok okozója.

– A fiskális politika és ezen belül az adórendszer kiemelt feladata az ország *tőkevonzó képességének* a támogatása. A gyorsan fejlődő országok (Írország, Szlovákia) tapasztalatai azonban egyértelműen azt bizonyítják, hogy gyors növekedést és felzárkózást csak masszív működőtőke-import mellett lehet megvalósítani. A tőkeimport növekedése jelentheti a legfontosabb húzóerőt a belföldi kis- és középvállalatok számára is, ennek – igaz, nem elégséges – pozitív példáit tapasztalhattuk Magyarországon is az elmúlt években. Ezért olyan adórendszert kell kialakítani, amely versenyképes a környező országokkal. Ellenkező esetben semmi sem indokolja, hogy a térségben beruházni kívánó külföldi vállalatok éppen Magyarországot válasszák beruházásuk célpontjaként, mivel a magyar gazdaság jelenleg nem tud más olyan versenyelőnyt felmutatni, amelyek még magasabb adóterhek mellett is vonzóvá tennék az itteni befektetést.

– Az adószintek és a versenyképesség között nem lehet általános összefüggést kimutatni, mivel a fejlett szociális gazdaságok magas adóterhek mellett is jól tudnak működni. Számos ország példája bizonyítja azonban, hogy *gyors felzárkózáshoz alacsonyabb adószint szükséges*. Ráadásul az utóbbi időben határozott adóverseny indult meg az európai országok között, annak a felismerésnek a talaján, hogy a tőke vonzása – a nyugat-európai országok esetében a tőke megtartása – csak alacsonyabb adók mellett lehetséges. Számunkra tehát nem a magas adóztatású Svédország a példa (nem csak fejlettségénél, adófizetési moráljánál, hanem az állami szolgáltatásoknak a magyaréhoz nem hasonlítható színvonalánál fogva), hanem Írország, Szlovákia és a többi felzárkózó ország. Lassú növekedéshez fenntartható a mai magas adóterhelés, de ekkor számolni kell azzal, hogy a magyar felzárkózás lényegesen lassabb lesz, mint a környező országoké.

– Noha nem a magas adók jelentik a magyar gazdaság legnagyobb (és különösen nem az egyedüli) problémáját, a gazdaság dinamizálódásának egyik alapvető feltétele egy olyan vállalható és végrehajtható *adócsökkentési pálya* kijelölése, amely a mainál alacsonyabb adókulcsokat és kiszámíthatóbb adózási környezetet teremt mind a hazai, mind a külföldi vállalatok számára. Magyarországon az adóterhelés a gazdaság fejlettségéhez viszonyítva ugyanis túlságosan magas. A magyar adók szintje EU-összehasonlításban a közepesnél csak enyhén magasabb, a hozzánk hasonló fejlettségű országokét azonban messze meghaladja.

– Mivel azonban az adók mérséklése nem veszélyeztetheti a *konvergenciaprogram* végrehajtását, az államháztartási hiány csökkentésének abban leírt pályáját, az adók csökkentésére csak a költségvetési kiadások megfelelő mérséklése jelenthet alapot. Ez egyfajta paradigmaváltást feltételez a magyar fiskális politikában, amely a bürokráciában az adófizetők pénzével való takarékosabb és *felelősségteljes gazdálkodást* követel meg. Olyan szemléletbeli váltásra lenne szükség, amely az állami szférában a közpénzek tisztelétén alapul és a közérdeket helyezi előtérbe az egyéni érdekek mögött. Olyan ország, amelyben a politikusok nyíltan hivatkozhatnak a pártfinanszírozás szükségességére mint az állami korrupció természetes indokára, nem tud gyorsan fejlődni, mivel az állami pénzek elszívargása nem teszi lehetővé az adók csökkentését az egyensúly megtartásával egyidejűleg.

– Szembe kell nézni azzal, hogy az adópolitikában a szociális szempontok gyakran ütköznek a versenyképesség szempontjaival. Magyarországon a szociális kiadások nem haladják meg a hozzánk hasonló fejlettségű országok szintjét, kivéve a nyugdíjakra költött összegek GDP-arányát, amely az elmúlt években lényegesen gyorsabban nőtt, mint a gazdaság jövedelemtermelő képessége. A választási szempontokat szem előtt tartó nagyvonalú nyugdíjpolitika fenntarthatatlan terheket rótt az adófizetőkre, azaz a gazdaság jövedelmét megteremtő versenyszférára. Úgy tűnik, ezt a gazdaságpolitika alkotói is felismerték, és elindult egy korrekciós folyamat, a kormány és a társadalom közötti kommunikációs problémák azonban megnehezítik a lépések társadalmi elfogadását.

– Nem választható el a közéleti anomáliák hatásától a magyar gazdaságban a széles körű *adóelkerülés*, amelyet a fokozottabb ellenőrzés csak részben tud megakadályozni. Ma Magyarországon a közvélemény az adófizetés elmulasztását jobb esetben bocsánatos bűnnek, rosszabb esetben dicsőségnek tekinti. Ez a szemlélet csak nagyon hosszú idő alatt változtatható meg, és (elkerülhetetlenül szükséges, de nem elégséges) feltétele, hogy az állampolgár elégedettebb legyen a közösségi szolgáltatásokkal, létrejöjjön egy, a feladatait megfelelően ellátó, szakszerű államigazgatás, s feltétele a politikusok és közéleti emberek adófizetési moráljának a példamutatása is.

– Az *adóháztartás szélesítésének* alapvető feltétele annak a szemléletnek a megváltoztatása, amely a társadalom és a gazdaság egyes csoportjainak a különféle – szociális és gazdasági, kulturális indíttatású – támogatását az adórendszeren keresztül kívánja megoldani. A kivételek és kedvezmények bonyolult rendszerének megszünt-

tetése átláthatóbb és kiszámíthatóbb rendszerhez vezetne, ami – a nemzetközi tapasztalatok szerint – szintén javítja az adófizetési hajlandóságot. A társadalmilag vagy gazdaságilag indokolt támogatások érvényesíthetők az adórendszeren kívül is. Az utóbbi még hatékonyabb is lehet, mivel explicitté, az állampolgárok által jobban láthatóbbá teszi a támogatásokat és azok céljait.

– A különböző jövedelemelemek adóztatásának lehetőség szerinti *szektorsemlegességére* kell törekednie. Az egyes jövedelmek kirívóan eltérő adóztatása ugyanis megteremti az adóarbitrázs lehetőségét. Magyarországon az adóelkerülés alapvető oka nem önmagában a magas (Európában az egyik legmagasabb) adóék, hanem az, hogy ezek alól még a magas lebukási kockázat mellett is érdemes megpróbálni kibújni vállalkozási („színlelt”) szerződéssel. Ez ellen az adóhivatal sosem fogja tudni hatékonyan felvenni a küzdelmet, mivel a színlelt szerződés bizonyítása bonyolult, az ellenőrzés pedig (fajlagosan) drága.

– Az adófizetési hajlandóságot nagyban segíti, ha az adó kiszámítása és befizetése egyszerű: ha viszonylag kevés adófajta van, azok rátája és vetítési alapja könnyen átlátható. Ez nem az egykulcsos adó bevezetését jelenti, hanem a minél kevesebb és egyszerűbb kulcs alkalmazását, a ma alkalmazott kivételek és kedvezmények bonyolult szövevényének a letisztítását. De nemcsak az átlátható, egyszerű és transzparens adórendszer fontos feltétele az adózási hajlandóság emelésének, hanem az adórendszer hosszabb távú kiszámíthatósága, több évre garantált előre kalkulálhatósága is. Az adók folyamatos változtatása az elmúlt években, és az ezzel kapcsolatos jövőbeli bizonytalanságok nem kedveznek a befektetéseknek, amelyek megtérülését több évre előre kellene kalkulálni. A gyakori változtatások (és különösen a hiteltelen adóígéretnek) ugyanis többet ártnak, mint egy esetlegesen magasabb adórátá, amely viszont kiszámítható.

Petschnig Mária Zita,

a Pénzügykutató Zrt. főmunkatársa

A NÖVEKEDÉSI LENDÜLET KORLÁTAI

Minél tovább gyalogoltunk bele 2007-be, annál kedvezőtlenebb növekedési adatok láttak napvilágot, és annál inkább az vált trendivé, hogy a hosszú távú növekedés feltételeit keressük. Az ismert megfogalmazások szerint a gyors stabilizáció után nem látni azokat a tényezőket, amelyek hosszabb távon fenntartható, dinamikusabb növekedést eredményeznének. Ezért adóreformra van szükség, olyanra, amely a foglalkoztatás terheinek mérséklésén keresztül ösztönzi a GDP-termelést. S többnyire még hozzáteszik, hogy mindehhez persze reformok kellene, amelyek teret engednek kiadási oldalról a deficitcsökkentés folytatódása mellett az adócentralizáció mérséklésének. Ez 2007 végén a korszerűnek tekintett közgazdasági köz-

beszéd, és ha ezzel a leegyszerűsített képlettel egyetértenék, akkor véget is érhetne a körkérdésre adott válaszom. Amúgy – gondolom – sokan le fogják ezt írni, noha a helyzet ennél sokkal bonyolultabb, és jórészt túlnő a gazdaság szféráján.

A növekedés nem véletlenül került 2007-ben a makrogazdasági kommunikáció középpontjába. Hiszen ez az az év, amikor a GDP dinamikája a tíz évvel ezelőtti mélypontra süllyedt, miközben a külső konjunktúra igazán kedvező volt számunkra. Ráadásul immár harmadik éve tagjai vagyunk az Európai Uniónak, és részesülünk – ez évtől nagyobb mértékben – a forrásaiból is.

Nemzetközi összehasonlásban még katasztrofálisabb a hazai növekedés képe, amennyiben egyfelől elmarad az euróövezetétől, másfelől pedig töredéke a felzárkózó közép-kelet-európai országokénak. Vagyis közelmúltbeli egykori önmagunkhoz, sorstársainkhoz és felzárkózási célpontunkhoz képest is gyalázatos a „lendületünk”. Ilyen körülmények közt nincs csodálkozni való azon, hogy az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számított GDP szerint olyan ország is leghagy bennünket, mint Szlovákia, amely néhány éve még nem is létezett. Csehország és Szlovénia előnye tovább nőtt, Lengyelország hátránya viszont csökkent ebben az esztendőben. Mindezt aztán jócskán rombolja nemzeti önérzetünket, és várjuk a csodafegyvereket arra nézve, hogy a helyzet rögvést megváltozzék. Csodarecept pedig nincs, egytényezős, azonnali megoldás különösen nincs. Gondjaink mintegy másfél évtized alatt halmozódtak fel, és sokrétegűek.

Ám mielőtt a tényezőelemzésbe belemennék, le kell szögezni, hogy a 2007. évi erős dinamikusnövekedés a magyar gazdaság devianciája, nem pedig a normál állapota. Az előző évnek kevesebb mint a felére zuhanó növekedési ütem háttérét – a mezőgazdaságot sújtó időjárási körülményeken túlmenően – abban a pályakorrekcióban kell keresni, amely egyfelől a növekedés belső tényezőit korlátozza, másfelől sajátosan tükröződik a növekedés kínálati összetevőiben.

Az utóbbi alatt azt a statisztikailag kimutatott ütemcsökkenést értem, ami a közszféra teljesítményének számbavételéből adódik. A GDP-számítás a közszolgáltatások terén részben a foglalkoztatottak számából, részben a nyújtott szolgáltatásokból indul ki. A közigazgatásban, oktatásban és egészségügyben megindított reformok nyomán számottevően (kb. 25 ezer fővel) csökkent a teljes munkaidőben alkalmazottak száma, és visszaesett az orvoslátogatás, valamint a kórházi ágyak igénybevétele – legalábbis papíron, statisztikailag kimutatva. A GDP csupán e két hatékonyságnövelő körülmény okán – minden mást változatlanul feltételezve – kb. 0,4 százalékkal esett. Mivel ezzel a tényezővel a továbbiakban nem kell számolnunk, a bázishatás ezen okból kifolyólag is felfelé nyomja a 2008. évi növekedést.

A körkérdés azonban az ezen túlmutató időszakra vonatkozott, tehát a válaszban tovább kell lépni. Az mindenesetre szerfölött elgondolkodtató, hogy milyen erőteljes növekedésslassító hatása van az állami kereslet visszaesésének. A GDP keresleti oldalán bekövetkezett ütemcsökkenésben mindenütt kizárólag az állami kereslet-visszafogás hatása mutatható ki. A háztartások pénzbeli kiadása a jelentős

reálbéresés ellenére alig csökkent, a fogyasztás visszaesését szinte kizárólag az elapadt költségvetési pénzek okozták (természetbeni társadalmi juttatás, közösségi fogyasztás). A beruházások esésében is a leállított, illetve gyéren csordogáló állami megrendelések játszanak szerepet – emiatt az építőipar folytatódó recessziója. Összességében kb. egy százalékponton tehető az a GDP-ütemcsökkenés, ami az állami keresletmegszorítás következménye. Ez nem nőhet vissza, és kérdés, a magánszféra tudja-e majd helyettesíteni. Elvileg lehetséges, hiszen ha az államháztartás deficitjének kiszorítási hatása gyengül, akkor a magánszféra lendületbe jöhet. Elvileg. Hogy gyakorlatilag így lesz-e, az számos körülménytől függ. A továbbiakban ezeket veszem sorra.

Elvileg egy stabilizálódó gazdaságnak a korábbiakhoz képest megnő a tőkevonzó képessége a kiszámítható, a vállalkozások számára nagyobb mozgásteret biztosító gazdaságpolitika által. A meghirdetett stabilizációs program teljesítése, a fiskális kiigazítás látható, követhető realizálódása erősíti a kormányzati politika hitelességét. A kiszámíthatóság, a jövőbe vetett bizalom növekedése nagyobb tőkebeáramlást, beruházásokat indukál, amit a költségvetési egyensúly helyreállítódásával párhuzamosan a monetáris politika is megtámogat. A mérséklődő kamatszint az alacsonyabb jövedelmezőségi követelményen és az olcsóbb forrásszerzésen keresztül további fejlesztésekre ösztönöz. A nagyobb beruházási ráta a magasabb tőkeállományon és a termelékenység emelkedésén keresztül emeli a potenciális növekedési rátát. A leírt, elméletileg korrekt, felfelé vivő „királyi útnak” azonban a magyar gazdaság konkrét körülményei közt sok buktatója van. Így:

- a fiskális kiigazítás folytatódásának kérdése,
- a gyors stabilizációt megerősítő reformok teljesülésének kétségessége,
- a gazdaságpolitika kiszámíthatóságának elbizonytalanodása,
- a beruházások külpiazi húzóerejének fenntarthatósága,
- a szakképzett munkaerő rendelkezésre állásának hiánya,
- a potenciálisan szóba jöhető régióhoz képest drága magyar foglalkoztathatóság és magas jövedelemelvonási ráta.

A felsoroltak közül akár egy is elégséges ahhoz, hogy a magántőke kívánatos állóeszköz-fejlesztése elmaradjon. Igaz, a lakossági fogyasztásnak is van növekedést húzó ereje, különösen ha a háztartások elhalasztott fogyasztásukat pótolják. Ám ennek fenntartható növekedést serkentő hatása korlátos. Hogy mennyire, arról tanúskodnak a 2001–2006 között felpörgetett fogyasztás következményei. A magas dinamikájú fenntartható növekedés alapvetően a beruházásokon múlik, amelyek – szűk belső piac esetén – főként a külső kereslethez igazodnak. Egyensúlytartó növekedés mentén a beruházások indukálják a fogyasztás bővülését is. Sorra véve a fenti tényezőket, azokról 2007 végén a következő megállapításokat tehetjük.

1. A külpiazi konjunktúra minden előrejelzés szerint mérséklődik, részint az amerikai ingatlanpiaci buborék kipukkadása miatti bizonytalanság, részint az olajárak emelkedésének termelést korlátozó hatása, részint az élelmiszer-árrobbanásról

tudomást venni nem akaró monetáris politika következtében. Vagyis, ha a magyar tőkefejlődéshez minden egyéb rendelkezésre állna, a külpiaci kereslet hülése – a kapacitáskihasználtság függvényében – a beruházási dinamika lassulását, visszaesését váltaná ki.

2. A belső beruházási feltételek közül termelői oldalról hiány mutatkozik tőkésíthető jövedelmekből kis- és középvállalati szinten. A fejlesztési forrásokat a stabilizációs gazdaságpolitika három oldalról is megcsapolta: a szűkülő belső piac okozta méretgazdaságosság felől, a kifehérítés sokkhatása által és a profitterhek nyílt növelésével. A cégek felhalmozó képessége összességében romlott, felhalmozó készségüket pedig a korábbiaknál szigorúbbá váló ellenőrzések rontották. (A felhalmozható források egy részéből irreális fogyasztási többletek lettek.)

3. A fejlesztési boomhoz olyan szabad munkaerő-állomány szükséges, amelynek szaktudása megfelel a piaci keresletnek. Ám évek óta azt látni, hogy a munkaképes korú hazai lakosságnak jóval az átlag alatt van a foglalkoztathatósága. Önmagában a munkaerőhiány is elégséges ok arra, hogy egy beruházás mérlegelésekor a befektetők hazánkat kiejtsék számításaikból. A piaci kereslethez rugalmasabban alkalmazkodni képes oktatási, képzési háttér kialakítása évtizedet vehet igénybe, beleértve a bőkezü segélyezések által elkoptatott munkavállalói adaptációs kényszer helyreállítását is.

Ha nem áll rendelkezésre megfelelő munkaerő, tökéletesen érdektelen, hogy elvileg mibe kerülne a foglalkoztatása. Ezzel arra szeretnék utalni, hogy a tb-járulék csökkentésének körülményeink közt nincs primer szerepe a beruházások fellendítésében.

4. Nem mondható kiszámíthatónak, előre tervezhetőnek a kormány gazdaságpolitikája. Legkevésbé azért, mert nincs kijelölt euróbevezetési céldátum (amikor volt, akkor sem volt kiszámítható a gazdaságpolitika). A 2006 őszén elfogadott kormányprogramot azóta már háromszor írták át, a kormányfő túl nagy sűrűséggel áll elő különféle javaslati csomagokkal, amelyekkel a modernizációt kíváná felgyorsítani. Olyan programinfláció zajlik a második Gyurcsány-kormány működése alatt, ami megakadályozza a határozott elképzelések kikristályosodását. 2007 végén Magyarországon nem lehet tudni, hogy lesz-e egy hónap múlva adóreform vagy sem, olyannyira ellentmondó nyilatkozatok láttak ez ideig ebben a kérdésben napvilágot.

5. A monetáris politika nem támogatja a fiskális politikát. A Monetáris Tanács aszimmetrikusan viselkedik a fiskális politikával. A költségvetés lazulása idején előbb engedett, majd srófolt és próbált ellensúlyt adni a költségvetési túlköltekezésnek. Ezzel azonban azt megakadályozni nem, csak megdrágítani tudta, illetve a restriktív monetáris politikával fékezte a konjunktúrát és az adóbevételek képződését – vagyis mind a kiadások, mind a bevételek oldaláról maga is hozzájárult az államháztartás deficitjének növekedéséhez.

Normál körülmények közt a fiskális politika szigorodása a monetáris politika lazulásával jár. Nálunk azonban – feltételezhetően – nincsenek normál körülmények,

mert a monetáris politika továbbra is olyan magatartást tanúsít, mintha nem javult volna a fiskális politika hitelessége. A tavaly nyár elején meghirdetett gazdaságpolitikai fordulatra 2 százalékpontos alapkamat-emelés volt a válasz, mert a Monetáris Tanács implicita megint árfolyamcél követett, és nem tartotta magát ahhoz, hogy eltekint a stabilizáció által okozott felgyorsult inflációtól. A 8 százalékra emelkedő alapkamat ezt követően mindösszesen fél százalékponttal mérséklődött, miközben a deficit másfél év alatt kb. a felére zsugorodott. Igaz, két alkalommal a jegybankelnök döntése tartotta változatlanul a kamatszintet. A jegybank 2007 folyamán csapdahelyzetbe került: amikor kamatot csökkenthetett volna, nem tette – a bérnyomásra hivatkozott, noha az jórészt csak papíron mutatkozott –, amikor pedig elmúlt a féltelme a bérek elfutása okán, akkor a külső környezet romlott, és megnöttek az inflációs nyomás erősödésének kockázatai.

6. Ha lenne tőke, lenne képzett és olcsó munkaerő, lenne külső piaci húzás, lenne fiskális politikát támogató monetáris politika, akkor is kétséges volna a fellendülés beindulása a befektetők jövőbe vetett bizalmának hiánya miatt. 2007 végén legalábbis úgy tűnik, hogy a fejlesztések elindulását akadályozza az a látványos belpolitikai megosztottság és az egyes táborokon belüli bizonytalanság, amely kérdésessé, kiszámíthatatlanná teszi a belpolitikai élet alakulását. Okkal lehet tartani attól, hogy a stabilizációs csomag okozta sérelmeket politikailag felejtendő a kormány újabb fiskális lazításba kezd már az uniós választások előtt, amit a parlamenti választások főpróbájának tartanak. Ennek bekövetkeztét – a miniszterelnök minden fogadkozása ellenére – egyetlen elemző intézmény sem mulasztja el valószínűsíteni. Másrészt a várhatóan kudarcos egészségügyi reform következményei leveszik a reformok további folytatásának programját a napirendről, amit a népszavazási kampány is meg fog támogatni.

A politika voksszerzésre fókuszáló magatartása miatt a kormányzás kapkodóvá, kiszámíthatatlanná vált már eddig is, amivel szemben az ellenzék – ugyancsak a választási győzelemre aspirálva – nem mutat használható, támogatható, reális alternatívát. Az ellenzék heves stabilizáció- és reformellenessége riasztóan hat minden olyan befektető számára, amely a későbbi adócentralizáció mérséklését remélné. Így a belpolitikai bizonytalanság a befektetések extra kockázati tényezőjévé lett.

Még az sem kizárt, hogy miközben a nemzetközi intézmények elismeréssel szólnak a magyar fiskális kiigazítás eredményéről, a tőkebefektetők a számos kockázat és a kiszámíthatatlan kormányzati politika miatt – amelynek háttérben a koalíción és a koalíciót alkotó pártokon belüli ellentétek húzódnak meg –, a portfólióbefektetők bizalma is megcsappan. 2007-ben erre is láttunk példát – igaz, számos ellenható tényező miatt a tőke kivonás nem jelent meg látványosan a forint árfolyamának gyengülésében. De az feltűnő, hogy év végére a külföldiek magyar pozíciói számottevően csökkentek.

Ha a magyar gazdaságban végrehajtott megszorítások után – amelyek keményen érintették a háztartásokat és megsarcolták a hazai vállalkozásokat – a politikai

csatározásokra és azok kedvezőtlen kimenetelére tekintve a pénzügyi befektetők tömegesen szállnak ki a magyar gazdaságból, akkor ismét ott állunk a pénzügyi összeomlás peremén. Az egész áldozathozatal átmeneti megoldásnak fog bizonyulni, és az ország hosszú távon válik áldozatává a politikai elit hatalmi ambícióinak. A gazdasági növekedés felgyorsulása előtt ez az első számú és túl nem becsülhető korlát. 2007 végén csak remélni merem, hogy nem válik effektívvé.

Pitti Zoltán,

közgazdász, a Budapesti Corvinus Egyetem tudományos kutatója

1. Öröm, hogy *kezdünk kitörni az egyes évekre szorítókozó költségvetési tervezés ketrecéből*, s egyfelől kezdünk komplexebben gondolkodni a gazdasági folyamatokról, másfelől ma már rendelkezünk hosszabb távú elgondolásokkal is (lásd: többször átdolgozott konvergenciaprogram, Új Magyarország Fejlesztési Terv, Vidékfejlesztési Program, meghonosodni látszik a tárgyév + további 2 éves időszakra előretekinthető költségvetési tervezés, s Magyarország 2015-ös időtávlatára már tudományos értékű szakmai elemzések születtek). A gond az, hogy ezek a munkák egymás mellett léteznek, nem állnak össze komplex programmá, s hiányzik egy olyan monitoringrendszer, amely időben tudna jelzést adni a nemkívánatos jelenségekről, illetve jelezni tudná a korrekciós lépések szükségességét.

1. táblázat

A GDP-változás üteme a különböző növekedési pályák esetén (2005. évi áron számolva, előző év = 100 százalék)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
„A változat” gyors növekedési pálya, felzárkózási esély	2,8	3,0	3,4	3,9	4,5	4,9	5,2
„B változat” szinten tartó növekedési pálya	2,1	2,5	2,8	3,2	3,6	4,0	4,2
„C változat” pozícióvesztő, leszakadási veszélyt jelző pálya	1,6	1,8	2,0	2,3	2,7	3,0	3,3

Forrás: Az Állami Számvevőszék 2008–2011. évek költségvetési bevételeinek megalapozottságát értékelő jelentés – szerző által készített – részanyaga. 2007. szeptember.

2. A ma létező s távlatos törekvéseket megjelenítő dokumentumok közül megkülönböztetett figyelmet érdemel az egyensúlyi körülményeket kikényszerítő *konvergenciaprogram*, valamint a közösségi támogatások felhasználását orientáló *Új Magyarország Fejlesztési Terv*. A konvergenciaprogram – 2007. decemberi

állapot szerint – betölti funkcióját, és a megszorító intézkedések eredményeként 2009-re megteremti a belső egyensúlyt, 2011-re a külső egyensúlyt. Sajnos a konvergenciaprogram ott ér véget, ahol egy „felzárkózási programnak” indulnia kellene, vagyis nem ad választ arra, hogy mi a teendőnk annak érdekében, hogy az egyensúlyi viszonyok fenntartása mellett a gazdaság növekedésre is képes legyen, illetve nem érzékelteti, hogy melyek lesznek azok az intézkedések, amelyek lendületet adnak a gazdaságnak. Mindebből fakadóan én három lehetséges növekedési pályát látok magam előtt (lásd az *1. táblázatot*).

Lényegében az előzőekben említettekből fakadnak az Új Magyarország Fejlesztési Terv dokumentummal kapcsolatos fenntartásaim is. Egyik énem örül, hogy végre *7 éves időszakra adunk kapaszkodót és támogatási ígérvényt* a gazdaság szereplői számára, de a másik énem szomorú, mert nem érzek garanciát arra, hogy a közösségi kontrollal támogathatóknak ítélt fejlesztési programok (programok által sugallt prioritások) valóban azokra a gazdaságfejlesztési tennivalókra koncentrálnak, amelyek rövid távon dinamizálhatják a hazai gazdaságot. Ne legyen igazam, de ma úgy látom, hogy a kiírt pályázatok egy része¹ üres halmazt fog találni, miközben más gazdaságfejlesztési célokra biztosított támogatási keret – a hazai vállalkozások alultőkésítéséből fakadóan – a beérkező igények töredéke lesz.

3. Távolatban gondolkodni rendkívül izgalmas feladat, de a „jövőkép” felvázolásához legalább olyan időszakra kell visszatekinteni, mint amennyire előre kívánunk látni. Amennyiben a 2015-ös évet tekintjük céldátumnak, akkor a visszatekintéshez az 1997. év kínálkozik kiindulópontnak, hiszen ettől az időponttól számíthatjuk a hazai gazdaság új növekedési pályára állását. *A hosszú távú előretekintés szempontjából az a legizgalmasabb kérdés, hogy a mögöttünk hagyott időszak növekedését meghatározó tényezők mennyiben vehetők figyelembe a 2008–2015-ös évek időszakában.* A visszatekintő elemzések azt mutatják, hogy hazai bruttó hozzáadott érték 1997–2006-os években mért gyarapodásában minimális volt a foglalkoztatottak számának növekedése (3,3-3,5 százalék), ennél magasabb, éves ütemét tekintve azonban a nemzetközi átlagtól elmaradó a termelékenység javulása (27,6-27,8 százalék), s a növekedést lényegében a pótlólagos külföldi befektetések (kapacitásbővítő és technikai színvonalat növelő, termelékenységet javító beruházások) biztosították. Nagy biztonsággal állítható, hogy ezek az arányok a jövőben módosulni fognak. *Foglalkoztatási oldalról* ugyan a gazdasági aktivitás alacsony szintje jelenthet tartalékot, de nem a szakképzett munkavállalók körében, sőt mára eljutottunk oda, hogy az ország egyes térségeiben a szakképzett munkaerő hiánya a befektetések fogadása szempontjából a legnagyobb korlát. A pótlólagosan érkező külföldi befektetéseknek továbbra is fontos szerepük lesz, de a nemzetközi tőkeáramlás új jelenségei miatt „kétfrontos” küzdelemre kell készülni: egyfelől erősíteni kell *tőke-*

¹ A hazai vállalkozási struktúra és tőkeellátottság ismeretében ilyennek tartom a gazdaságfejlesztési program pénzügyi kereteinek 35 százalékát felölölő K+F tevékenységet ösztönző törekvést.

vonzó képességünket és a szabályozási környezet modernizációjával biztosítani kell *tőkmegtartó* képességünket. A legnagyobb kihívás a *termelékenység javítása* területén érződik, mert ennek érdemi javítása nélkül nem számíthatunk a növekedési ütem gyorsulására, a jövedelmezőség javulására, összességében az életminőség pozitív változására.

4. A hazai gazdaság termelékenységi mutatóinak javulása csak összehangolt programokkal érhető el. Természetszerűleg szükség van a vállalati beruházási hajlandóság erősítésére, a korszerű üzemszervezési módszerek alkalmazására, a foglalkoztatottak képzettségi színvonalának növelésére, a termékszerkezet modernizálására és még egy csomó másra is. Szembe kell nézni azonban egy ma még kevésbé vizsgált sajátossággal, a magyar gazdaság méretgazdaságossági követelményeket figyelmen kívül hagyó szerkezeti jellemzőivel. Szerkezeti problémának azt tekintem, hogy *a hazai vállalkozási struktúra* (méret, teljesítmény, kooperációs készség, egyéb mutatók szerint) *nem biztosítja az önfejlődés feltételeit* (a társas vállalkozások több mint felének az éves teljesítménynövekedése nem éri el az inflációs indexet, a tartósan veszteséges vállalkozások aránya majd 50 százalék, a versenyszektor több ágazatában évenként nincs annyi beruházás, mint amennyi a költségként elszámolt amortizáció értéke).

További gond a *gazdasági tevékenységek nemzetgazdasági ágak közötti átrendeződése*, a vállalkozásoknak, a foglalkoztatottnak, valamint az erőforrásoknak a feldolgozóiparból a szolgáltatászektorba történő – racionális gondolkodásnak ellentmondó – koncentrálódása. Igaz, hogy a szolgáltatászektor felértékelődése az előttünk járó országokban is zajlik (többnyire a termeléshez közvetlenül nem kapcsolódó tevékenységek kiszervezésének következménye), de gazdasági fejlettségünk jelenlegi szintjén szembesülni kell azzal, hogy a hazai szolgáltatászektor korlátozottan képes konvertálható teljesítményekre, s ennek hiányában marad a belső piac. A belső piac fejlődését a hazai fizetőképes kereslet determinálja, s amennyiben ez mesterségesen korlátozott (2009-ig biztosan az marad), akkor a szolgáltatászektorba koncentrálódó mikro- és kisvállalkozások növekedési esélye is korlátozott.

5. A gazdasági növekedés jövőbeni alakulása szempontjából *fontos szerepe van annak, hogy milyen közgazdasági környezetet alakítunk ki*, s az eddig alkalmazott megszorításokkal szemben képesek leszünk-e a gazdasági teljesítményeket ösztönző és társadalmi igazságosságot javító közteher-viselési rendszert kialakítani.

A közteher-viselési rendszer mögöttünk hagyott két évtizede alatt² adórendszerünk *erodálódott* (ebben szerepe volt az anyagi és eljárási törvényeket érintő 309 átfogó módosításnak, valamint az ún. „salátatörvényekben” érvényesített 971 jogszabályhelyen érvényesített tartalmi korrekciónak), egyre kevésbé felel meg a közteher-viselési rendszerekkel szemben támasztott elvi követelményeknek (lásd: igazságosság, semlegesség, egyszerűség, kiszámíthatóság, átláthatóság). Az ezredfordu-

² 2008. január 1-jén volt húszéves a felismerésen és nem kényszeren alapuló hazai adóreform.

lótól kezdődően folyamatosan szűkült a közteher-viselési rendszer átfogó szabályozási funkciója, és *túlsúlyba került a közbevételeket biztosító szerep*. Uralkodóvá váltak a rövid távú megfontolások (évközi korrekciók), megszűnt a társadalmi és gazdasági hatások modellezése, formálissá váltak az előzetes szakmai egyeztetések, gyengült a jogbiztonság, s mindezek következtében romlott a közteher-viselési rendszer működési hatékonysága is.

A közteher-viselési rendszer működési hatékonyságát (teljesülési arány, trend, struktúra) a nemzetközi gyakorlatban az *elvileg teljesíthető és a ténylegesen teljesített* adóbevételek egymáshoz viszonyítása alapján értékelik.³ A teljességmutató alakulása természetesen *több tényező összhatásától függ*, így szerepe van a szabályozási környezetnek (lásd: adóalap, adómérték, kedvezményi és mentességi feltételek), az adóalanyi összetétel módosulásának (nagyvállalatok helyett atomizált gazdasági szereplők), az adóhatóságok működésének (adminisztratív kötelezettségek, kontrollmechanizmus), valamint az adóalanyok jogkövető magatartásának.⁴ (Lásd a 2. táblázatot.)

2. táblázat

**A kiemelt adónemek teljesített bevételei
az elméletileg teljesíthető bevételek arányában**
(Egység: százalék)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Áfahatékonyság	52,8	51,4	48,5	51,5	51,4	49,8	46,4
Szja-hatékonyság	64,7	65,3	65,8	60,6	55,8	55,9	55,8
Tb-járuulék-fizetés hatékonysága	66,8	65,3	64,4	62,6	59,7	59,8	59,2
Társasági adó hatékonysága	38,4	39,6	40,2	45,7	46,9	48,7	51,8

Forrás: Az Állami Számvevőszék 2008–2011. évek költségvetési bevételeinek megalapozottságát értékelő jelentés – szerző által készített – részanyaga. 2007. szeptember.

A hazai adórendszer modernizációja⁵ halaszthatatlan, ám ha elfogadjuk, hogy *az adózás nem cél, hanem eszköz*, akkor ennek az eszköznek a működőképessé tétele és időtállósága érdekében *körvonalazni kellene* a követni kívánt társadalmi modellt, a gazdaságfejlesztési stratégiát, valamint az állami szerepvállalás tartalmához igazodó közpénzügyi rendszer követelményeit. Ma mindezeknek híján vagyunk.

Az adómodernizációs program szakmai előkészítése során *kiindulópontnak tekintendő, illetve mérlegelendő kérdések* a következők.

³ A számítás – mind az elvileg teljesíthető, mind a ténylegesen teljesített adatok tekintetében – a KSH „Magyarország Nemzeti Számlái” kiadvány adataira épül.

⁴ Helyzetünk megítéléséhez és a jövő tennivalóinak meghatározásához ismernünk kell, hogy a közteher-viselési rendszer hatékonysága a kiemelt adónemek tekintetében 8-10 százalékponttal marad el az EU-15 országok átlagától.

⁵ Az adóreformot igénylő megnyilatkozásokkal szemben tudatos szóhasználat: részben ma sincs szükség az 1988. évi reform reformjára, másfelől pedig a lejáratott reform szóhasználata a társadalom tudatában újabb megszorításként csapódna le.

– A *GDP-arányos adóterhelés mérséklése* a 2008–2011-es években csak fokozatosan és egy-másfél százalékpontos keretek között teljesíthető (lásd: adósságállomány, állami szerepvállalás mérséklésének társadalmi következményei, felzárkózási program teljesítésének költségigénye), de a közterhek elosztásában komoly tartalékok vannak.

– Az adórendszer modernizációjának egyidejűleg *három követelményt kell szolgálnia*: a gazdasági versenyképesség erősítését, a társadalmi igazságosság javítását, valamint a közteher-viselési rendszer működési hatékonyságának növelését.

– A közteher-viselési struktúra módosításának célul kell tűznie az *élőmunka* adóterhelésének mérséklését, fenntartással kell kezelni a *fogyasztási* adóterhek növelésére irányuló törekvéseket, de egyértelműbben kell igényelni a *tőke- és a vagyonhasznosítás* jövedelmeinek markánsabb adóztatását, valamint a *káros javak* (zöld adók) bevonását a közteher-viselési rendszerbe.

– Az adóverseny világméretű erősödésére és a közösségi adóharmonizáció kötelezettségeire tekintettel – a hazai törekvések mellett – *növekvő figyelmet kell fordítani a nemzetközi kihívásokra* (a külföldi befektetésekért folytatott adóverseny erősödésére, a vállalkozások országhatárokat átlépő szerveződésére, a társasági adóalapot egységesítő törekvésekre, valamint az adóhatóságok nemzetközi együttműködésének igényére).

Újólagosan hangsúlyozni kell azonban, hogy amennyiben a követni kívánt társadalmi modell, a gazdaságfejlesztési stratégia, valamint közpénzügyi rendszer követelményeinek ismerete nélkül – hirtelen felindulásból – fogalmazódnak meg az „adóvaltoztató” döntések, akkor egyfelől továbbra is csak *rövid távú és részleges döntések fognak születni*, elveszítjük az éleződő társadalmi és gazdasági feszültségek oldásának lehetőségét, másfelől viszont legveszélyesebb következmény a hitelvesztés, azaz a távoli jövőbe fog halasztódni egy újabb átfogó adómodernizáció lehetősége.

6. Az adómodernizáció keretében érvényesítendő konkrét javaslatok, illetve szabályváltoztatási javaslatok a következők.

– Az élőmunka terheinek enyhítése érdekében *csökkenteni kell a munkáltatók által fizetendő társadalombiztosítási járulékok mértékét*, illetve a személyi jövedelemadózással és a járulékfizetési kötelezettségekre vonatkozó szabályokat *össze kell hangolni egy teljesítményösztönző és teljesítménykövető jövedelempolitikával*.

A döntéshozóknak számolniuk kell azzal, hogy ösztönzés nélkül nincs teljesítmény, s motiváció nélkül nincs reális esélye a felzárkózási törekvéseknek. Tekintve, hogy piaci viszonyok között – még egyetértő szándék esetén is – korlátozott az állam cselekvési lehetősége, ezért *háromoldalú megállapodás keretében* kellene rögzíteni, hogy a kormányzat csökkenti a munkáltatókat terhelő járulékok mértékét, ám az így keletkező megtakarítást a vállalkozásoknak teljesítménykövető javadalmazásra kellene fordítaniuk, s mindennek eredményeként javulhatnának a munkavállalók öngondoskodási esélyei.

– Az erőteljes ütemben differenciálódó jövedelmekre tekintettel *az szja keretében fontos változásokra van szükség*. Ennek során – a differenciálódó jövedelem-

struktúra ismeretében – vissza kell térni a progresszív személyi jövedelemadóhoz, gondoskodni kell arról, hogy az átlagjövedelmek ne a legmagasabb adórátá szerint adózzanak; meg kell szüntetni a minimáljövedelmek adómentességének bonyolult rendszerét, s helyette – a nemzetközi gyakorlathoz igazodóan – vissza kell állítani a nullakulcsos adósávot.

A költségvetési bevételek biztonsága érdekében minimálisra kell szűkíteni az adókedvezményeket, s az esetleges társadalmi feszültségek kezelése érdekében – a differenciálódó életkörülményekre tekintettel – életre kell hívni egy hatékony szociális támogatási rendszert.

– A személyi jövedelemadózást és a társadalombiztosítási rendszer finanszírozását *egyidejűleg érintő feladat a nyugdíjak jövedelemként történő kezelése*, ami egyfelől a nyugdíjak felbruttósítását fogja igényelni; másfelől viszont az aktív korban fizetett nyugdíjjárulékokat mentesíteni kell az szja-fizetési kötelezettségek alól (lásd: a kétszeres adóztatás tilalmának ellentmond, hogy aktív korban szja-köteles legyen az „előtakarékosági jellegű” nyugdíjjárulék, s a kapott nyugdíjat is szja-kötelezettség terhelje).⁶

– A *társasági adózás szabályait* igazítani kell a gazdasági szereplők összetételéhez, vagyis a közép- és nagyvállalatokra vonatkozóan meg kell tartani a hatályos társasági adórendszert, de mellette – nemzetközi gyakorlathoz igazodóan – *létre kell hozni egy kiegészítő, mikro- és kisvállalkozásokra értelmezett társasági adónemet*. Ez szükségszerűen több mint az EVA (ezzel megszüntethető ez az ellentmondásos adónem), azonban a nagyvállalatokra szabott társasági adózási mechanizmussal szemben vállalkozási kategóriára szabott ösztönzési rendszer lehetne.

– A tőkevonzó képesség fenntartása és a tőkemegtartó képesség erősítése érdekében legkésőbb a 2009. évtől *el kell törölni a vállalkozások különadóját* (félő, amennyiben ezt nem tesszük meg, úgy elveszítjük a gazdasági növekedés motorját jelentő pótlólagos erőforrásokat, a nemzetközi befektetők bizalmát).

– Az atomizált vállalkozási szerkezet és gyorsuló tulajdonosi koncentráció jelensége indokoltá teszi a „kapcsolt vállalkozások” körében a *konzolidált társasági adózás* lehetőségének megteremtését (egyfelől érdekeltég teremthető ugyanazon tulajdonosi körben lévő vállalkozások nyereséges és veszteséges vállalkozásainak magánereőből történő konzolidációjára; másfelől átláthatóvá teszi a kapcsolt vállalkozások közötti ügyleteket).⁷

– A versenyszektort érintő közteher-viselési szabályok modernizációjával párhuzamosan *új alapokra kell helyezni a hazai támogatáspolitikát* (elfogadhatatlan, hogy a versenyszektor szereplői több pénzbeni juttatásban, adókedvezményben,

⁶ A nyugdíjrendszer átalakítására készített koncepció – az EU jóváhagyásával – 2013 után számol a felbruttósítással és a nyugdíjak szja-köteles jövedelemként történő kezelésével.

⁷ A vállalkozások tulajdonosi szerkezetének elemzése azt mutatja, hogy a társas vállalkozások egy-egy tulajdonosa 3-5 vállalkozást birtokol többségi jelleggel.

adóalap-korrekciónban, valamint fejlesztési támogatásban részesüljenek, mint amennyit a költségvetésbe befizetnek).

– Alapos mérlegelést és távlatos döntést igényel a *központi és a helyi adózás* közötti arányok módosítása, s nem szabad teret adni annak, hogy erősödő horizontális adóverseny mellett vertikális adóverseny is beinduljon (az önkormányzati eszme érvényesülése csak érdemleges saját bevételek mellett képzelhető el, s a saját bevételek biztosításában meghatározó szerepe van a helyi adóbevételeknek).

– A közteher-viselési fegyelem romlása miatt (lásd: rejtett gazdaság, adókötelezettek és tényleges adófizetők közötti különbség, jövedelmi helyzet és vagyonosodási jellemzők közötti ellentmondás) *erősíteni kell a kontrollmechanizmust*, a bizalom erősítése érdekében áttekinthetővé kell tenni a közteher-viselési információkat, s a közteherviseléssel kapcsolatos adatok kezelésével szemben *át kell térni az információkezelésre*.

Összefoglalás helyett: a mérlegelendő kérdések sokaságát nem az adómodernizáció ellenében, hanem megalapozottságának javítása érdekében szedtük csokorba. A mögöttünk hagyott évek arra figyelmeztetnek, hogy *a leegyszerűsített megközelítések nem vezetnek eredményre, s egy előkészítetlen adórendszer-módosítás azzal a negatív hatással járna, hogy hosszú időre hitelképtelenné tenné az új kezdeményezéseket*. A közteher-viselési rendszer átfogó megújítása – társadalmpolitikai súlya miatt – nem engedhető át a szakapparátusoknak, de a modernizációs program – szakmai és gazdasági következményei miatt – komolyabb feladat annál, mint hogy az egymásnak feszülő politikai erők játékszereként kezeljük.

Sass Magdolna,

az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa

A magyar gazdasági növekedés üteme az utóbbi években regionális összehasonlításban igen alacsony. Habár az 1990–2005 közötti teljes időszakot vizsgálva nem ennyire negatív a kép, mégis érdemes feltenni a kérdést: hogyan csökkenjen a fejlettségbeli szakadék az EU gazdagabb tagjaihoz képest, és hogyan maradhat meg Magyarország fejlettségbeli előnye a régió többi országával szemben, ha a növekedési ütem és annak a régióbeli országokétól való eltérése ilyen nagyságrendű marad az elkövetkező néhány évben is? Nyilvánvaló, hogy jelentős változásokra van szükség, ha javítani akarjuk a magyar gazdaság teljesítőképességét. Ugyanakkor abban a tekintetben már kisebb az egyetértés, hogy a gazdaság (sőt a társadalom) mely területeit, szegmenseit kell megváltoztatni. A teljesség igénye nélkül néhány szempontot szeretnék felvetni a fenti problémával kapcsolatban a nemzetközi szakirodalom néhány eredményére támaszkodva.

A magyarországi problémák elemzésekor sokan hivatkoznak arra, hogy a bajok gyökere a kiugróan nagy és kevésbé hatékony államban keresendő. Ezzel szemben –

elsősorban a fejlődő országok tapasztalatait elemezve, kitekintve azonban az átalakuló országok történetére is – a fejlődés-gazdaságtannal foglalkozó *Dani Rodrik* [2000] többek által vitatott, de megfontolásra és meggondolásra mindenképpen érdemes kutatási eredményei szerint a sikeres gazdaságfejlődésben a piacok mellett az állam/közintézmények szerepe meghatározó. A piacgazdaság nem piaci intézményekkel körülvéve, azokkal kölcsönhatásban működik. Ezek az intézmények természetesen nem elsősorban és nem csak a piac érdekeit szolgálják, ugyanakkor szükségesek a piac hatékony működéséhez. A fejlett országok gazdaságtörténeti vizsgálata is azt mutatja, hogy mindegyik egy, a maga „képére formált” vegyes gazdaság modelljét valósította meg, ahol a piac és az állam komplementer módon, egymással eltérő mértékben kombinálva, különböző intézményi struktúrákkal működik. Időről időre változik, hogy melyik modellt tekintik sikeresnek (az angolszász, japán, nyugat-európai kontinentális, skandináv, délkelet-ázsiai stb. közül). Néha egyet-egyet temetnek közülük, hiszen a legtöbb modellnek időnként akadnak problémái, összességében azonban általában sikerrel oldják meg azokat, és megtartják vagy javítják világ gazdasági pozícióikat. Talán éppen ez a korrekciós képesség a modellek sikerének titka is. És ki kell emelnünk még egy másik jellemzőt: mindegyik modell, ország a maga egyéni módján sikeres, mindegyik az állam-piac egy sajátos kombinációját valósítja meg. Nehéz közös jegyeket találnunk a hosszabb távon gyorsan növekvő gazdaságokban (és társadalmakban), elég csak az USA-beli, japán vagy nyugat-európai, sőt a Nyugat-Európán belüli gazdaságok sokszínűségére gondolnunk. Vagy utalhatunk arra, hogy ezektől mennyire eltérő akár a gyorsan növekvő kínai, akár az indiai gazdaságban megvalósított modell. *Rodrik* idézett műve – a piaci ösztönzők/árak szerepe mellett – három nagyon általános jegyet hangsúlyoz, amely közösnek tekinthető a sikeres gazdasági modellekben: a magántulajdon fontossága (vagy a tulajdon ellenőrzésének a lehetősége, ha például Kínára gondolunk), stabil pénz, ez utóbbiba beleértve a fenntartható költségvetést is; és a jog hatalma, a hatékony gyakorlati alkalmazással együtt. Későbbi írásaiban ezekhez még hozzátett két ismérvet: a világgazdaságba való integrálódást és a szociális kohézió, szolidaritás és politikai stabilitás fontosságát. Ezek mellett a sikeres országok rengeteg egyéni jeggyel, intézménnyel rendelkeznek, és bár tanulhatnak egymástól, átvehetnek intézményi, jogi megoldásokat, ezeket azonban a legtöbb esetben a saját üzleti és kulturális környezetükhöz igazítva teszik. Ennek megfelelően nincsen egyedül üdvözítő, a sikeres piaci működést egyedül biztosító intézményi megoldás sem. Viszont gyenge, kevésbé hatékonyan működő, a piacot kevésbé segítő intézmények nélkül igen nehéz hosszabb távon fenntartható gazdasági növekedést elérni. A sikeres gazdaságot segítő intézmények megteremthetők, de ezt sokszor előzi meg kísérletezés, sokszor újszerűek a megoldások, és minden esetben figyelemmel vannak a helyi sajátosságokra. A jó intézmény az, amely arra ösztönzi a közhivatalnokokat, hogy a piac működését segítő-javító közjavakat szolgáltatassanak, a korrupciót és a járadékvadászatot tekintve a legalacsonyabb költséggel.

A sikeres gazdaságok működésében a szabályozó intézmények egész sora van jelen. Ezek az áruk, szolgáltatások, munkaerő, tőkejavak és a pénz piacának működését felügyelik. A különféle piaci kudarcok további szabályozó intézmények felállítását tehetik szükségessé a kevésbé fejlett vagy jelentősebb változtatásokat, piaci liberalizációt végrehajtó országokban. Ennek megfelelően az optimális intézményi struktúra nemcsak országonként, hanem időszakonként egy-egy országon belül is változhat. Különösen fontos a makrogazdasági stabilizációt biztosító intézmények megfelelő működése, azon belül is a független központi bank és a (vagy önkorlátozó, vagy jogi/intézményi korlátokkal ellátott) költségvetési politika.

Magyar szempontból különösen fontos az a megállapítás, hogy a szociális konfliktusok hatékony kezelésének intézménye az egyik lényeges eleme a gazdaság sikerességének. A külső vagy belső sokkok hatását az az ország kezeli nehezebben, ahol nagyobbak a szociális egyenlőtlenségek és a konfliktuskezelés intézményrendszere gyenge. Ebben a helyzetben az elosztási konfliktusok nehezítik a sokk kezelését, mivel hátráltatják a költségvetési politika, illetve az árak/bérek alkalmazkodását. A jelentős szociális különbségek a társadalmi együttműködés ellen hatnak. Nehezítik a források produktív tevékenységekbe való „becsatornázását”, ezzel időben elnyújtják a sokk negatív hatását és az abból való kilábalás idejét. Ha adottság egy országban, hogy jelentősek a szociális különbségek, akkor a megfelelő intézményrendszer és érdekegyeztetés mindenképpen fontos egy külső vagy belső sokk kezelésében.

Az intézmények szerepe különösen fontos a felzárkózó országokban. Ezek közül azok szerepelnek legjobban, amelyek részlegesen és fokozatosan liberalizáltak. Ennek talán az lehet az oka, hogy a lassú, fokozatos liberalizáció hatékonyabb az előzetesen adott intézményi körülmények között. Nem rontják le eredményeit az intézményi hiányosságok. Új, hatékony intézmények hiányában is működnek. Időt adnak a régi intézmények változására-megváltoztatására. Így azok a piaci alapú reformok, amelyeket a meglévő intézményi keretek között valósítanak meg, nagyobb eséllyel lesznek sikeresek. Természetesen itt is fontos a sajátosságok figyelembevétele: nincsenek általános receptek. Az egyik országban csodát tevő reform a másikban negatív következményekkel járhat, amennyiben nem veszik figyelembe azokat az eltérő gazdasági és társadalmi körülményeket, amelyek között azokat alkalmazzák. *Hausman, Rodrik és Velasco* [2006] a reformstratégia legfontosabb céljának a növekedési ütem növelését tekinti. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozzák, hogy a reformoknak az adott ország gazdasági növekedését leginkább gátló, a piaci tökéletlenségekért leginkább felelős tényezővel kell foglalkoznia, felesleges egyszerre több, sőt minden területet „megtámadnia”. Politikai hitelét jobban tudja mozgósítani a kormányzat egy cél érdekében, a több terület egyidejű reformja esetén valószínűsíthető negatív szinergiák pedig így nem jelentkeznek. Egyszerűbb a társadalmi konfliktusok felmérése és kezelése is, a szükséges hatásvizsgálatok elvégzése. Vagyis nem szabad egyfajta „reform-bevásárlólistával” nekivágni a változásoknak, s nem tartható az az érvrendszer sem,

hogy bármilyen reform csak jó lehet; minél több a reform, annál jobb; minél mélyebb egy-egy terület reformja, annál jobb.

Bár Magyarország jelenlegi helyzetében nehezen tűnik hihetőnek, azonban viszonylag nagy a valószínűsége annak egy-egy ország számára, hogy a gazdasági növekedés hosszabb időszakon át magas legyen (*Hausmann–Pritchett–Rodrik*, 2004). Érdekes módon ezeket a gyors növekedési szakaszokat a legtöbb esetben nem előzik meg jelentős gazdaságpolitikai, intézményi, politikai vagy a nemzetközi környezetben történő változások. A sztenderd növekedési tényezők elég rosszul szerepelnek, amikor az ilyen gyorsulási kezdőpontok megjósolásáról van szó. Ami látszik: a gyorsulás korrelál a beruházások és a kereskedelem növekedésével, illetve a reálárfolyam leértékelődésével.¹ Hosszabb távon tartós növekedést sok esetben előz meg gazdasági reform, azonban a legtöbb gazdasági reformot nem követi tartósan magas növekedés. Tulajdonképpen a növekedési gyorsulások nagyobb részét lehetetlen megjövendölni. Leginkább utólag lehet megmagyarázni, hogy egy-egy ország esetében miért is „indult be” a gyors gazdasági növekedés.

Végül is az idézett eredmények szembemenni látszanak a konvencionális tankönyvi megoldásoknak. A sikeres esetek vizsgálata azonban inkább *Rodrik* és szerzőtársai felé billenti a mérleget: a helyi viszonyokat teljes mértékben figyelembe vevő, sokszor kreatív, kevésbé tankönyvíví megoldások hosszabb távon is fenntartható magas növekedési ütemeket hoznak. Az intézményi környezet kismértékű változtatása és a kormányzat gazdasággal szembeni attitűdjének változása sokszor elég a sikerhez.

Hivatkozások

Hausmann, R. – Pritchett, L. – Rodrik, D. [2004]: Growth accelerations. NBER Working Paper, No. 10 566., június.

Hausmann, R. – Rodrik, D. – Velasco, A. [2006]: Growth Diagnostics. *Finance and Development*, március, Vol. 43., No. 1.

Jong-A-Pin R. – de Haan, J. [2007]: Growth Accelerations and Regime Changes: A Correction. Manuscript.

Rodrik, D. [2000]: Development Strategies for the Next Century. Harvard University, Paper prepared for presentation at the conference on „Developing Economies in the 21st Century”. Institute for Developing Economies, Japan External Trade Organisation, January 26–27, 2000. Chiba, Japan.

Szabó Katalin,

a Budapesti Corvinus Egyetem tanára, a Közgazdasági Szemle főszerkesztője

A TEHETSÉG MINT NÖVEKEDÉSI FORRÁS

Növekedési problémáink elemzésekor, a hosszú távú növekedési feltételek vizsgálatakor méltatlanul kevés figyelmet kap egy fontos, korlátozott mennyiségben ren-

¹ A politikai rendszer változása nem érinti a növekedési gyorsulás valószínűségét a korrigált számítások szerint, lásd: *Jong-A-Pin-de Haan* [2007].

delkezésre álló erőforrás: a *tehetség*.¹ A világvállalatok stratégiái – a nyomós ösztönzőknek köszönhetően – általában előbb ismerik fel és fordítják le a napi cselekvés nyelvére a korszakos trendeket, mint a gazdaságpolitikusok. Ők már jó ideje tudatában vannak annak, hogy eredményes *működésük záloga a kiemelkedő tehetségek megszerzése és a velük való racionális gazdálkodás*. Egyes gazdaságilag sikeres országok (Finnország, Kína, Írország) gazdaságpolitikájának alakítói is nagy súlyt helyeznek erre az igen *speciális és érzékeny* növekedési tényezőre. A hazai gazdaságpolitika azonban érzésünk szerint még ma is úgy bánik az ország tehetségpotenciáljával, mint ha korlátlan természeti erőforrásról lenne szó, amelyből bárki nyugodtan meríthet bármennyit. Pedig növekedésünk szempontjából egyáltalán nem neutrális kérdés, hogy a legtehetségesebb közgazdászok, sebészek vagy matematikusok hol folytatják pályafutásukat: Bostonban vagy Budapesten, Milánóban vagy Miskolcon.

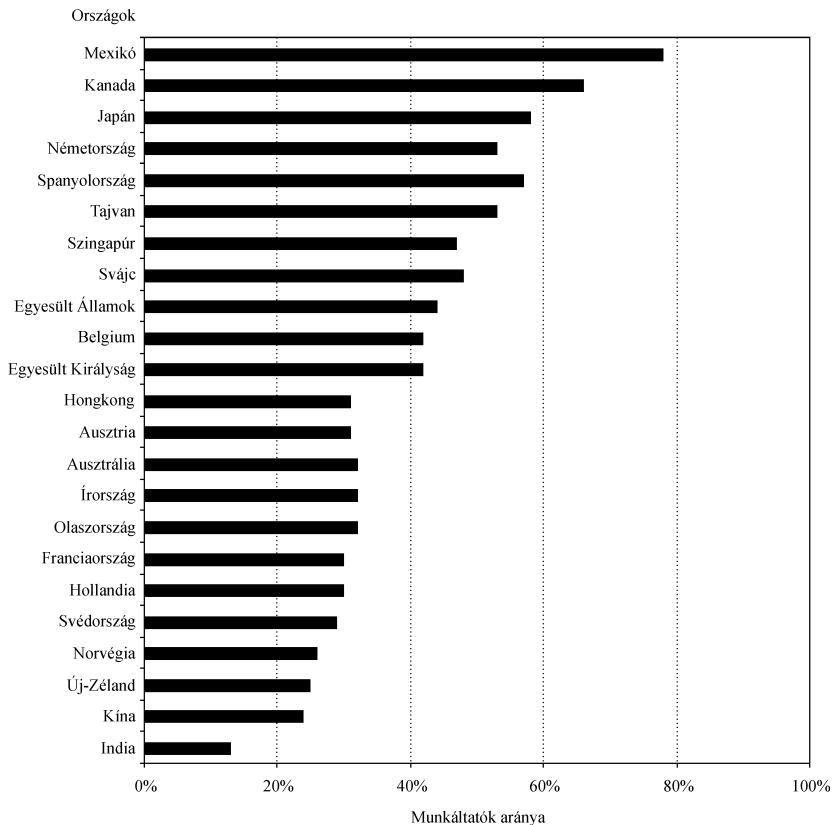
A tehetséget – gazdasági összefüggésben – *a legtágabban kell értelmezni*: a kiemelkedő formatervezői kvalitásoktól a műszaki zsenialitáson keresztül egészen a jó üzleti „orrig”. A verseny a társaságok között ma egyre inkább a legjobbakért és legokosabbakért folytatott harc. Az ádáz küzdelemre minden okuk megvan a cégeknek, hiszen az *alkalmazottak produktivitása a tudásiparban* – képességeik, tehetségük függvényében – *nagyságrendekkel térhet el egymástól*. Ahogyan John Chambers, CISCO-vezér fogalmazta meg egy interjúban: „Egy világklasszis mérnök többet produkál öt segéderővel, mint 200 átlagos mérnök.” (*Michaels-Handfield-Jones-Axelrod*, 2001, 3. o.) 2004-es adatok szerint a gyógyszeripar 8 globális óriása (olyan vállalatok, mint a Glaxo Smith Kline, a Johnson & Johnson vagy a Roche) között alig van számottevő különbség az alkalmazottak *éves átlagfizetésében*, a legnagyobb érték 109 684, a legkisebb 63 818 dollár. Abban azonban, hogy *mennyit hoz átlagosan egy-egy alkalmazott a vállalatnak*, mennyivel növeli a tudástőke gyarapításán keresztül a részvények tőzsdei értékét, azaz az *alkalmazottak értékében*, pontosabban „*nettó értékében*”² már *több nagyságrendnyi a különbség*: a legnagyobb 538 431, a legkisebb 2656 dollár.³ (*Strassmann*, 2006)

¹ A tehetséget általában a jobb teljesítményre és a minőségre predesztináló *természetes képességként*, adottságként definiálják. A legszellemesebb, a leginkább lényegre utaló meghatározása azonban *Osvát Ernő* nevéhez fűződik. „Tehetségnek azt nevezzük, aki többet tud, mint amennyit tanult.” (*Osvát*, 1995, 25. o.).

² Azt, hogy „mennyit hoz” a vállalat számára az alkalmazott, *Strassman* [2006] a *tudástőkéből* kiindulva közelíti meg. A tudástőke nagyságát úgy kapjuk meg, hogy az összes részvény aktuális piaci értékéből levonjuk a névértékét. Ez azért jó becslése a tudástőkének, mert a high tech területeken a részvények tőzsdei beárazásában, a piaci kapitalizációban mutatkozó masszív különbségek *ma elsősorban a tudásnak tulajdoníthatók*, legyen az vállalatvezetői kompetencia és talentum, vagy éppen kutatási eredmény. (Itt most eltekintünk a részvényárak pillanatnyi ingadozásaitól, de a tudásiparban azok is nagyrészt a tudástőkét érintő híreknek tudhatók be.) Az ily módon kiszámított tudástőkét elosztva a foglalkoztatottak számával, kvantifikálható, hogy mennyit hoz átlagosan egy-egy alkalmazott a cégnek. Ebből az értékéből levonva az alkalmazottak átlagos fizetését, megkapjuk, hogy tisztán mennyit hoz egy alkalmazott a vállalatnak, vagyis meghatározhatjuk az alkalmazottak „nettó értékét” a vállalat számára.

³ Lásd a *Strassman* [2006] írásában szereplő táblázat adatait!

Bizonyos pozíciók betöltésének nehézségeit jelző munkáltatók aránya

Forrás: Talent Shortage Survey. 2006. Global Results. Manpower.
files.shareholder.com/downloads/MAN/103008848x0x63447/971c70fd-0642-4e68-afa7-075a2efe93e9/talent.pdf

A fenti gyógyszeripari összehasonlításban az alkalmazottak értéktermelő képességében, illetve „nettó értékében” mutatkozó mintegy kétszázszoros (!) különbséget jelentős részben a tudásnak és a tehetségnek kell betudni. Új helyzet állt tehát elő az 50-60 évvel ez előttihez képest. Míg a hagyományos iparágakban a tehetséges, jó képességű alkalmazott – legyen szó egy forgácsoló szakmunkásról vagy pékről – általában legfeljebb maximum másfél- vagy kétszeres teljesítménnyel körözhet le a szürke átlagot, ma a tudásiparokban (és lassan minden iparág azzá válik) a különbségek – amint a példa is mutatta – százszorosak-kétszázszorosak, vagy ennél is nagyobbak lehetnek. Hatásukat a vállalati növekedésre tehát nem lehet túlbecsülni, de az ország növekedési potenciáljában betöltött szerepüket sem lehet eléggé hangsúlyozni.

Ilyen körülmények között aligha csodálkozhatunk azon, hogy az ORC (egy New York-i székhelyű HR tanácsadó világcég) 2006-os felmérése szerint a válaszadók 62 százaléka szerint 2007 legfontosabb feladatai a tehetségmenedzsment körébe sorolha-

tók, a megkérdezett menedzserek 33 százaléka pedig azt gondolja, hogy idejének legnagyobb részét a jövőben ez fogja lekötöni. Vajon mekkora időt szánnhatnak a magyar gazdaságpolitika alakítói az országos „tehetségmenedzsmentre”?⁴ Növekedési bajaink orvoslásakor mennyire van a látókörükben ez a tényező? Annál is inkább fel kell tennünk ezt a kérdést, mert – miközben a munkavállalók tetemes része (a hagyományos szakmákat űzők, az átlagos képességűek) egyre nehezebben talál munkát – a tehetségi piacon éppen ellenkező egyensúlytalanságot tapasztalhatunk.

Egyes szaklapok már „világméretű tehetségihiányról” cikkeznek. „A tehetségihiány a globális munkaerőpiac számos területén már ma is létező valóság, és ez a szituáció a következő tíz évben sokkal inkább akuttá és kiterjedtebbé válik, sokkal több foglalkozást érint, s a világgazdasági növekedés és prosperitás motorját veszélyezteti.” (*Confronting the Talent...*, 2007, 1. o.) A nem csupán „papírt”, hanem tudást és jó képességeket igénylő munkakörökben szinte valamennyi országban hiánnyal küzdenek, amint azt a Manpower által végzett felmérés adatai is mutatják. (Lásd az 1. ábrát.)

Melyek a mindinkább manifesztálódó világméretű tehetségihiány okai?

- A *tehetségállomány* rövid távon globálisan adott, *igen korlátozottan tágítható*.⁵
- A *high tech iparok felfűtött igénye* a tehetséges szakemberek iránt.
- Új *tehetségvámpirok* (például Kína, India) belépése a piacra.⁶ 2003 és 2006 között például megkétszereződött a Kínában foglalkoztatott külföldi szakemberek száma. Ugyanilyen szívást fejt ki a távol-keleti óriás a menedzserpiacon.⁷
- *Demográfiai okok* (az aktív korosztályok összeszűkülése): értelemszerű, hogyha a hadra fogható tehetségeket tartalmazó medence apad, akkor kevesebb halat lehet abból kifogni.
- *Tehetségek elkallódása* (oktatás, rossz tehetségmenedzsment). Ma sokkal több erőfeszítésre lenne szükség a tehetségek kiválasztása, felkarolása érdekében, mint amennyit tapasztalhatunk. A tehetségek elkallódásáért persze korántsem csak az oktatás tehető felelőssé, hiszen a tehetséggondozás túl komoly dolog ahhoz, hogy a hivatásos tehetséggondozókra, azaz az oktatókra bizzuk.

⁴ Magyarországon a vállalatoknál sincs minden rendben ezen a területen. A HR szakemberek 59 százaléka szerint vállalatuk tehetségihiánnyal küzd, ugyanakkor a tudatos tehetségmenedzsment programok kevésbé jellemzőek. (Az adat *forrása*: Webbusiness, Gazdasági hírek, 2003. május 21.)

⁵ A „tehetség” kétségtelenül több értelemben is puha növekedési tényező, nehéz számszerűsíteni, és a tudástól, a kompetenciától való elhatárolása sem könnyű. Az azonban nyilvánvaló, hogy nagyrészt adottság, hogy valakiből zseniális matematikus vagy feltaláló lesz-e, vagy belesimul a szürke átlagba. Mai tudásunk szerint a tehetséget nem lehet termelni, legfeljebb felfedezni és megővni az elkallódástól. A sors igazságossága, hogy míg a tudás meglehetősen széles sávban szóródik, a tehetség egyenletesen oszlik el a világban, a különböző társadalmi rétegekben és csoportokban.

⁶ Az Ogilvy pekingi menedzsere, *Chris Reiterman* szerint egyre több külföldit alkalmaznak, mert nem tudnak megfelelő helyi munkaerőre szert tenni. A jó helyi szakemberek olyan ritkák és értékesek, mint a gyémánt (*League*, 2006).

⁷ Ellenirányú tehetségkiszivattyúzás is folyik természetesen ezzel párhuzamosan. A világcégek, például a Microsoft vagy a Google éles versenyt folytatnak a „csiszolatlan gyémántokként” számon tartott kínai tehetségekért (lásd erről: *Buderi–Huang*, 2006).

Minden előrejelzés szerint a tehetséghiány fokozódik, következésképpen egyre erősebb lesz a *tehetségek elszivattyúzása*ra való törekvés az országok és a vállalatok között. Egyre kevésbé kikerülhető kényszerűség tehát a tehetségekkel való észszerű gazdálkodás, az erőforrások koncentrációja a tehetségek kibontakoztatására. Az elszórt kezdeményezések – a szakkollégiumi mozgalomtól a Láthatatlan kollégiumon keresztül a *Csermely Péter* által kezdeményezett Kutató Diákok Mozgalmaig – bármily tiszteletre méltóak is, már régen nem elegendők.⁸ Kormányzati *stratégiai lépésekre* van szükség, amelyek – a tehetség természetéből, lassú érési idejéből adódóan – eleve csak több cikluson átívelők lehetnek. Hiszen hosszú távú és csak hosszú távon kezelhető növekedési potenciáltól van szó.

Mely kérdésekre kell választ találni a tehetség kiaknázására irányuló stratégia kialakításakor?

– Mi a valós helyzet tehetségállományunkat tekintve? Nettó tehetségimportőrök vagy -exportőrök vagyunk-e a különböző területeken? Milyen tehetségkiválasztó mechanizmusok működnek nálunk jelenleg, és milyen hatékonysággal? Mekkora becsülhető a tehetségek „elkallódási rátája”?

– A más országokban alkalmazott tehetségkiválasztó és -gondozó mechanizmusok közül melyek lennének adaptálhatók nálunk (az óvodától az egyetemig és a felnőttképzésig, illetve a karrierutak befolyásolásáig)?

– Hol, mely területeken vannak komparatív előnyeink a globális „tehetségpiacon”, és hogyan válthatnánk át ezeket az előnyöket pénzbeli eredményekké? (Nagy-Britannia exportbevételeinek 4, tágabb értelmezésben 8 százalékát adja az ún. kreatív iparok – elsősorban a zene- és a filmipar – termékeinek exportja).

– Hol vannak a *tehetségshivárgók* Magyarországon, vagyis azok a lyukak, amelyekben keresztül a tehetség gyümölcsei elszivárognak, azaz a tehetség másutt és nem nálunk transzformálódik növekedési teljesítménnyé?⁹

– Milyen óvintézkedéseket tegyünk annak érdekében, hogy a tehetségekért folyó világvárosban ne a rövidebbet húzzuk? Mely területeken, mivel és honnan vonzhatnánk magunkhoz tehetségeket, mely területeken, mivel és hogyan biztosíthatnánk kifutópályát a hazai tehetségeknek, itthon tartva, illetve a külföldi tanulmányok és tapasztalatszerzés után visszacsalogatva őket?

– Hogyan, milyen hatásfokkal működnek azok az intézmények Magyarországon, amelyeknek a *tehetségbrókeri* funkciókat kellene betölteniük, biztosítva a tehetségek kamatoztatását. Hogyan lehetne bekapcsolódni az erre szerveződött nemzetközi hálózatokba?

⁸ Pozitív jel azonban, hogy 2006 márciusában az OKM ernyője alatt Nemzeti Tehetséggondozó Tanács alakult.

⁹ Tudja-e valaki pontosan, hogy hány designer, kutató, tervező adja el olcsón a legjobb ötleteit külföldön, vagy hány el sem adott ötlet kamatozik más országok számára, holott éppenséggel nálunk is kamatozhatna. A Rubik-kocka csak a leghíresebb, de bizonyára nem az egyetlen ilyen eset.

– Hogyan lehetne a más országokban rendelkezésre álló tehetségpotenciált – maguknak a tehetségeknek az idevonzása nélkül – bevinni a hazai problémák megoldásába? A vállalatok már utat mutattak erre: a világháló segítségével sok tízezer, olykor százezer hozzáértő külső szakembert vonnak be a cégen belül kemény diónak bizonyult műszaki vagy menedzsmentproblémák megoldásába.

– *A külső tehetségek világhálón keresztüli mozgósítására* – a rendelkezésre álló számtalan példa közül – szimbolikusan tekinthető a kanadai Ontarióban lévő kis bányavállalat: a Goldrop Rt. esete. Az aranybányájának kimerülése miatt szorult helyzetbe jutó cég vezére a következő elhatározásra jutott: „Készítsünk egy olyan fájlt, amely 1948-ig visszamenően tartalmazza a bánya összes földtani paramétereit és egyéb adatait. Osszuk meg az eddigi információkat a világgal, és tegyük fel a kérdést a világhálón, mások szerint hogyan érhetjük el azt a legalább százhetven tonna aranyat, amit bányánk minden valószínűség szerint még magában rejt.” (*Tapscott–Williams*, 18. o.) Bár mindenki szkeptikus volt az akció sikerét illetően, a bányavállalatot heteken belül elárasztották a világ minden tájáról érkező megoldások. Az eredmények láttán maga az ötletet kiagyaló vezér is „majdnem hanyatt esett”. A Red Lake-i bánya százötven pontján jeleztek ugyanis a külső geológusok aranylelőhelyet, miközben a cégnél ennek csak a feléről tudtak. Több mint kétszáz-huszonhat tonna aranyat tártak fel, „ez a sikeres együttműködés legalább két-hároméves kutatási munkálatokat spórolt meg a cégnek”. (Uo. 19. o.)

*

A tehetség szó szerint és átvitt értelemben is aranyat ér a hosszú távú gazdasági növekedés lehetséges erőforrásai között. Csak az a kérdés, hogy megtaláljuk és kibányásszuk-e? És ha nem megy saját erőből, képesek vagyunk-e a siker érdekében másokkal kooperálni?

Hivatkozások

- Buderi, R. – Huang, G. T.* [2006]: Guanxi. The Art of Relationships. Microsoft, China, and Bill Gates's Plan to Win the Road Ahead. Simon & Schuster; 306 o.
- Confronting the Talent ... [2007]: Confronting the Talent Crunch: 2007. A Manpower White Paper, Milwaukee.
- <http://www.elanrto.com/imm/pdf/ConfrontingtheTalentCrunch.pdf>
- Lague, D.* [2006]: Chinese paradox: A shallow pool of talent. *International Herald Tribune*, Asia-Pacific, április 25.
- Michaels, E. – Handfield-Jones, H. – Axelrod, B.* [2001]: The War for Talent. Harvard Business School Press, Boston.
- Osvát Ernő* [1995]: Az elégedetlenség könyvéből. Összegyűjtött írások. Kiss József Könyvkiadó, Budapest.
- Rothberg, D.* [2007]: Survey. Talent management a top concern. E-Week, január 2.
- Strassmann, P. A.* [2006]: How Much is an Employee Worth? The value of your workers' knowledge can be a lot greater, or barely more, than their salaries. *Business and Industry*, Baseline.com, január 14.
- Tapscott, D. – Williams, A. D.* [2007]: Wikinómia. Hogyan változtat meg mindent a tömeges együttműködés. HVG Kiadó, Budapest.

A magyar nyugdíjrendszer reformja: 1996–2007

SIMONOVITS ANDRÁS

*A magyar nyugdíjrendszer kötelező alrendszere 1998. január 1-je óta kétpillérűvé vált: az átlépők járulékának kb. 3/4-e továbbra is a felosztó-kirovó tb-rendszerbe kerül, de 1/4-e a tőkésített magánrendszerbe folyik be. Emellett a felosztó-kirovó rendszert is megreformálták: a nyugdíjak bérindexálását felváltotta a kombinált ár-bér indexálás, és fokozatosan megszűnik a degresszió. A normális nyugdíjkorhatár jelentősen megemelkedett. A sokak számára vonzó reform azonban egyelőre nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket: tíz évvel a kezdés után újabb reformokra lesz szükség, hogy helyreálljon a rendszer pénzügyi egyensúlya. A cikk a magyar nyugdíjrendszer reformjának 1996–2007 közti szakaszát tekinti át.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: H 55.

A kötelező nyugdíjrendszer szinte minden felnőttet érint: mint dolgozó járulékot fizet, mint nyugdíjas járadékot kap. A nyugdíjrendszer hosszú távú folyamatokra vonatkozik, átlagosan 40 évnyi járulékfizetést követ egy 20 éves nyugdíjas időszak. A legtöbb modern piacgazdaságban a nyugdíjasok zömének fő jövedelmi forrása az állami vagy tb-nyugdíj, amelyet a mindenkori dolgozók járulékaik fedeznek. Ezekben a gazdaságokban a tb-nyugdíj aránya a GDP 5–10–15 százaléka, és ennek pénzügyi vonzata állandó tudományos és politikai vitákat kavart. A tb mellett egyes (főleg skandináv, angolszász) országokban léteznek kisebb-nagyobb félig kötelező-félig önkéntes tőkésített magánnyugdíjrendszerek, illetve más országokban (főleg a volt szocialista országokban és Latin-Amerikában) kötelező magánrendsze-

* A tanulmány angol eredetije *Winfried Schmähl* kezdeményezésére íródott, és a *Stanislawa Golinowska* és *Maciej Zukowski* által kidolgozott keretet követi. Rajtuk kívül köszönetet mondok *Antal Lászlónak*, *Augusztinovics Máriának*, *Cseres-Gergely Zsombornak*, *Elaine Fultznak* és *Réti Jánosnak* a korábbi változathoz fűzött megjegyzésekért, *Gál Róbert Ivánnak* és *Szűcs Józsefnek* a legfrissebb adatok megszerzéséért. Természetesen az itt előadottak nem mindenben tükrözik a felsoroltak véleményét. A kutatás során egyaránt élveztem az NKFP és a Brémai Egyetem anyagi támogatását, amelyet ezúton köszönök meg.

rek, amelyekben az államtól függetlenül a dolgozók előre takarékoskodnak a nyugdíjukra. A gyorsan öregedő népesség nyugdíj- és egészségügyi ellátása hosszabb távon fenyegető gondot jelent.

A nyugdíjvitáknak különleges dimenziót ad „a pillérek háborúja” (copyright: *Augusztinovics Mária*). A szakemberek egy része azt gondolja, hogy a jelenlegi, domináns tb-rendszer (1. pillér) megfelelő parametrikus reformokkal fenntartható (ahol csak néhány kulcsparaméter értéke változik). Másik része szerint viszont alapvető strukturális reformokra van szükség, a tb-nyugdíj minél nagyobb hányadát privatizálni és tőkésíteni kell (2. pillér).

Még a legracionálisabban szervezett társadalomban is gondot okoz, hogyan lehet a csökkenő számú, lassan növekvő reálkeresetű dolgozóktól hatékonyan elvonni azt a pénzt, amelyből a gyorsan növekvő számú nyugdíjas méltányos nyugdíját fedezni lehet. Az átmeneti országokban a régi nyugdíjrendszer tervezési hibái és a transzformációs visszaesés kielezte a nyugdíjrendszer problémáit. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az új demokráciákban a választási versengés tág teret ad a pártoknak a felelőtlen ígéretésre, amelyet a választópolgárok inkább igényelnek, mintsem elutasítanak. Ez a vonás különösen élesen van jelen Magyarországon.

Ebben a cikkben a magyar nyugdíjrendszer reformját elemzem, az 1996 és 2007 közötti szakaszra szorítkozva. Ezt az időszakot összességében sikertelennek, az elmulasztott lehetőségek meghosszabbított évtizedének tekintem. Másoknak kedvezőbb véleménye lehet a korszakról, hiszen egy „elvileg magasabb rendű” rendszert sikerült bevezetni, elsőként a volt szocialista országok közül. A végső választás az Olvasóra hárul.

A témáról számtalan feldolgozás született, és egy új feldolgozás szerzőjének illel megmondania, hogy miben tér el a korábbi írásoktól. Igyekszem a szélesebb közgazdász közönségnek írni, vegyíteni az elméleti és a gyakorlati kérdéseket. Forrásaim között megemlítem *Augusztinovics* [1999], *Augusztinovics* és szerzőtársai [2002], *Czúcz–Pintér* [2002], valamint *Gál* és szerkesztőtársai [2007], azon belül a *Simonovits*- [2007] tanulmányt. Értékes hozzászólás *Antal* [2007]. A cikk szerkezete a következő: az 1. pont a korábbi nyugdíjrendszer örökségét tekinti át. A 2. pont összegzi az 1998-as nyugdíjreformot és alapvető elemeit, míg a 3. és a 4. pont körvonalazza a megvalósítás mikéntjét, illetve problémáit. Az 5. pont áttekinti a reform óta bekövetkező változásokat, míg a 6. pont elemzi, a 7. pont pedig értékeli a reformot.

1. Az 1998 előtti nyugdíjrendszer öröksége

A magyar kötelező nyugdíjrendszer 1928-ban jött létre, és kb. a dolgozók felére terjedt ki (az alkalmazottakra igen, a parasztokra és az önfoglalkoztatottakra nem).

A II. világháborúban és az azt követő hiperinflációban a *tőkésített* nyugdíjrendszer fizikai és pénzbeli alapjai nagyrészt megsemmisültek. A keletkező szocialista rendszerben fel sem vetődött, hogy a tönkrement tőkésített rendszert ne az ún. *felosztó-kirovó* rendszerrel váltsák fel: ebben a nyugdíjrendszerben az éves nyugdíjakat nem a korábban felhalmozott tőkéből, hanem a dolgozók folyó befizetéséből fedezik. A városi, majd a falusi kistermelés gyors felszámolása után 1961-re az egész gazdaság „szocialista” lett. E történelmi folyamat szükségszerű következményeként 1975-re gyakorlatilag minden alkalmazott (akár az állami, akár a szövetkezeti szektorban dolgozott), az egységes nyugdíjrendszer teljes jogú járulékfizetőjévé vált. Az erőltetett teljes foglalkoztatottsággal összhangban a nyugdíjkorhatár meglehetősen alacsony volt: 60 év a férfiaknak és 55 év a nőknek. Sokféle tényező hatására a születéskor várható élettartam 1960-tól kezdve stagnált (a férfiaké kb. 65 év körül, enyhén csökkenve, a nőké 72 év körül, gyorsabban emelkedve), egyre inkább elmaradva a fejlett piacgazdaságokban megfigyelhető érték mögött. Ez a folyamat némileg könnyítette a nyugdíjterheket, mivel az idő előtti halálozás inkább az idősebb munkásokra és a nyugdíjasokra, mintsem a csecsemőkre összpontosult.

A nyugdíjrendszer beérése folyamán a *relatív nyugdíj* (itt: az átlagos nyugdíj aránya az átlagos nettó keresethez) látványosan nőtt, különösen azután, hogy a reálbérek elkezdtek csökkenni: az 1970-es 37 százalékról 1990-ben már 66 százalékra nőtt (*1/a táblázat*). Mivel 1968-tól kezdve Magyarország volt a leginkább piacosított szocialista gazdaság, a kormány eltűrte a lassú inflációt, és jobban támaszkodott piaci bérösztönzőkre, mint más szocialista országok. Ennek hatására az egyéni keresetek és egyéni nyugdíjak közti kapcsolat erősebb volt, mint a többi szocialista országban, különösen a kezdő nyugdíjaknál. (Az *1/b táblázat* a későbbi időszak adatait közli.)

1/a táblázat

Nyugdíjak a magyar gazdaságban, 1970–1996 (Százalék)

Év	Nyugdíj /GDP	Jogosultsági arány ^a	Függőségi hányad	Helyettesítési hányad	Részvételi hányad	Kereset-hatékonyság ^b
1970	3,5	66,7	38,7	37,5	91,2	305,1
1975	5,0	82,1	37,3	45,4	87,8	315,1
1980	6,9	93,0	38,2	54,7	87,3	320,1
1985	7,9	100,0	40,4	61,2	86,9	358,7
1990	8,8	109,9	41,8	66,2	86,4	398,4
1996	8,9	119,2	40,7	58,9	64,0	504,5

^a Jogosultsági hányad = nyugdíjasok száma/nyugdíjas korúak száma.

^b Keresethatékonyság = GDP/nettó kereset.

Forrás: Simonovits [2002], 8.2 táblázat, Réti [1997] alapján.

Nyugdíjak a magyar gazdaságban, 1992–2006
(Százalék)

Év	Nyugdíj/ GDP	Jogosultsági arány	Függőségi hányad	Helyettesítési hányad	Részvételi hányad	Keresethaté- konyság
1996	9,7	131,6	38,3	59,3	58,9	521,7
2001	9,3	146,1	33,0	59,1	60,5	506,8
2006	10,6	151,7	30,6	62,3	60,3	454,2

Forrás: Gál Róbert Iván személyes közlése.

A már megállapított nyugdíjak indexálása azonban elvileg hibás volt. Ragaszkodva az 1968-as túlzottan optimista, 2 százalékos inflációs ütem feltételezéséhez, a nyugdíjak minimális emelése is ilyen alacsony volt és maradt. 1975-től kezdve azonban Magyarországon felgyorsult az infláció, és a szociális minimumot biztosítandó, az alacsony nyugdíjak nominális értékét 2 százaléknál jóval gyorsabban kellett emelni. A teljes nyugdíjkiadások növekedését viszont a magasabb nyugdíjak reálértékének jelentős rontásával lassították. Technikailag ezt a dinamikus újraelosztást úgy valósították meg, hogy a nyugdíjmelést szigorú alsó és felső korlátok között tartották, ezáltal a régi nyugdíjak egyre inkább elvesztették kapcsolatukat a kezdő nyugdíjakkal.

Mindazonáltal a nyugdíjasok helyzete viszonylag elfogadható volt az érett szocializmusban, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az alapvető termékek és szolgáltatások árait (beleértve az egészségügyi ellátását is) nagymértékben támogatták.

A *rendszerváltás* (a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet) alapvetően változtatott a képen. Az egész gazdaságot átszervezték, piacosították, és az összeomló szocialista KGST helyett a világpiac keresletének kielégítésére állították át. Mielőtt azonban a befektetők felépítették volna az új termelési és szolgáltatási egységeket, le kellett bontani a régieket, emiatt mind a termelés, mind a fogyasztás drámai mértékben visszaesett, és megjelent a tömeges munkanélküliség (2. táblázat). Érthető módon az idősebb dolgozók előnyben részesítették a korai vagy rokkant nyugdíjazást a munkanélküliséggel szemben, és a kormányok nemcsak túrték, hanem még támogatták is ezt a rövidlátó megoldást. Az átalakulás során a korábban foglalkoztatottak kb. 30 százaléka elhagyta a formális munkapiacot: munkanélkülivé, nyugdíjassá vagy inaktívvá vált (vö. *Augusztinovics–Köllő*, 2007). A váltásra vagy valóságosan került sor, vagy csak látszólagosan, ez utóbbi esetben a rejtett gazdaságba húzódva vissza. Az 1/a táblázat szerint a munkapiaci részvételi arány az 1990-es 86 százalékról 1996-ra 64 százalékra süllyedt, és a 2. táblázat szerint azóta is csak lassan nő.

Magyar makrogazdasági adatok: 1989–2004

Év	GDP ^a	Fogyasztás ^a	Foglalkoztatási hányad ^b (%)	Munkanélküliségi hányad LFS ^c
1989	100	100	–	0
1990	96,2	97,3	75,9	–
1991	84,9	92,3	71,0	–
1992	82,3	92,7	64,5	9,8
1993	81,7	97,7	60,8	11,9
1994	84,2	95,4	59,8	10,7
1995	85,4	89,2	58,7	10,2
1996	86,8	86,1	58,3	9,9
1997	90,9	88,0	58,4	8,7
1998	95,3	91,5	59,5	7,8
1999	99,4	96,4	61,3	7,0
2000	103,6	99,1	62,1	6,4
2001	107,7	105,0	61,4	5,7
2002	111,3	113,2	61,2	5,8
2003	118,2	117,5	62,5	5,9
2004	121,5	120,7	62,8	6,1
2005	126,5	125,4	–	7,2

^a Mivel a magyar népesség évi 0,3–0,4 százalékkal csökken, az egy főre jutó értékek megfelelően nagyobbak. A növekvő nyugdíjkorhatár hatását nem vettük figyelembe.

Forrás: ^a KSH [2004], 1.9. táblázat; ^b és ^c Fazekas–Kézdi [2006]; Statisztikai Függelék.

A merev tervgazdaságról a rugalmas piacgazdaságra való áttérést megkönnyítendő, elkerülhetetlen volt az árak felszabadítása. A hatalmas költségvetési hiánnyal együtt ez a folyamat két számjegyű inflációhoz vezetett, amely 1991-ben 35 százalékon tetőzött, de egészen 2001-ig 10 százalék fölött maradt (3. táblázat). Figyelemre méltó, hogy más átmeneti országokban (például Csehországban vagy Szlovéniában) a kezdeti ársokk nagyon volt, de hamarabb leküzdötték az inflációt, mint hazánkban.

A már megállapított nyugdíjak *indexálása* az átmenet során elkerülhetetlenné vált. Mivel a reálkeresetek zuhantak (3. táblázat), ezért is logikus volt a már megállapított nyugdíjakat a keresetek, nem pedig az árak szerint indexálni. A kezdő nyugdíjakat viszont a megállapítás alapjául szolgáló *referenciakereset* és a *szolgálati időskála* szorzataként állapították meg. A referenciakereset degresszív (azaz csökkenő mértékben növekvő) függvénye a *figyelembe vett időszak átlagos indexált éves keresetének*. 1992-ig ez az időszak az utolsó 5 év volt, de csak a legjobb 3 év keresetét számították be, azóta 1988-tól minden év keresete számít. A kezdő nyugdíjak közti egyenlőtlenségek mérséklése végett erős degressziót alkalmaztak, és a

dolgozói járulékot viszonylag alacsony bruttó bérig kellett fizetni (ez a relatív felső korlát 1996-ban érte el minimumát az átlagkereset 1,6-szorosában. Jelenleg ez az érték kb. az átlagkereset háromszorosa). Akárcsak az országok többségében, a munkáltatói járulékra hazánkban sem vonatkozik a felső korlát, a fenti korlát fölötti fizetett járulékrész viszont semmi jogosultságot sem szerez. A degressziót erősítendő, a szolgálati időskála meredeksége is erősen csökkent a szolgálati idővel 1996-ig (3,3 százalék 10 évig, majd 2, illetve 1 százalékon keresztül 0,5 százalékra csökkent 36 év szolgálat után), 1997-ben a 0,5 százalékos szorzó 1,5 százalékra emelkedett.

3. táblázat

Ár és reáljövedelem Magyarországon: 1989–2005 (Százalék)

Év	Fogyasztói árak ^a	Reál nettó keresetek ^a	Reál nettó jövedelem ^a	Reálnyugdíjak ^b
1989	100	100	100	100
1990	129	94,3	98,0	94,6
1991	174	87,7	96,4	88,1
1992	214	86,5	92,8	85,9
1993	262	83,1	88,4	82,8
1994	311	89,0	91,2	86,9
1995	399	78,2	86,8	78,3
1996	493	74,3	86,8	71,3
1997	583	77,9	87,6	72,0
1998	667	80,7	90,8	76,6
1999	734	82,7	91,6	79,5
2000	806	83,9	95,3	80,6
2001	881	89,3	98,5	85,3
2002	928	101,4	104,4	93,7
2003	970	112,6	-	101,8
2004	1036	111,4	108,8	105,2
2005	1073	118,4		111,8

Forrás: ^a KSH [2005], 1.2. táblázat, ^b Magyar nyugdíjstatisztikák.

Bár a nyugdíjak reálértékének zuhanása elkerülhetetlen volt, a nyugdíjképlet rossz tervezése különösen fájdalmassá és igazságtalanná tette a folyamatot. Antal és szerzőtársai [1995] leírják a magyar nyugdíjak értékvesztését és torzulásait. Némi-
leg frissebb példát hozva, egy 1993 körül nyugdíjazott nyugdíjának értéke 1997-ben kb. 6 százalékkal volt kisebb, mint az átlag, míg az 1990-ben nyugdíjazottak nyugdíja kb. 13 százalékkal volt magasabb az átlagnál.

A magyar nyugdíjak eloszlása és értéke a nyugdíjazás éve szerint

A nyugdíjazás éve	A nyugdíjasok megoszlása, %	Nyugdíj az átlagnyugdíj százalékában
–1970	2,2	95,7
1971–75	4,8	99,6
1976–80	11,4	98,6
1981–85	17,7	101,8
1986–89	18,1	105,8
1990	7,9	113,2
1991	8,3	98,1
1992	6,8	94,0
1993	6,7	93,3
1994	6,2	90,4
1995	6,8	93,9
1996	2,9	97,0

Forrás: Simonovits [2002], 4.4. táblázat (Réti alapján).

A magyar demográfiai szerkezet változása: 1970–2050

Év	Népeségarányok			
	Fiatal (–20)	Idős (64+)	Időskori függőségi arány	Teljes függőségi arány
	A	B	$C = 100B / (100 - A - B)$	$D = 100(A + B) / (100 - A - B)$
1970	28,3	13,1	22,4	70,6
1980	26,3	15,6	26,9	72,1
1990	26,2	15,8	27,2	72,4
2000	23,6	14,6	23,6	61,8
2010	21,1	15,6	24,6	58,0
2020	20,2	18,5	30,2	63,1
2030	20,2	20,1	33,7	67,5
2040	19,2	22,5	38,6	71,5
2050	18,9	26,2	47,7	82,1

Forrás: KSH (1996) 5. táblázat és *Hablicsek* [1999], 405. o.

A járulékfizetők létszámának zuhanását és a nyugdíjasok létszámának megugrását a nyugdíjak reálértékének a keresetekkel párhuzamos esése és a nyugdíj- (és egészségügyi) járulékkulcsok magas volta ellensúlyozta: a nyugdíjrendszer működőképes maradt. A reálkeresetek (reálbérek) 1996-ban érték el mélypontjukat,

20 százalékkal maradván 1989-es értéküktől. A nyugdíjak reálértéke 25 százalékkal esett ugyanebben az időszakban. (Ugyanakkor a reálbérek 10 százalékat csökkentek 1978 és 1989 között, de a reáljövedelmek 16 százalékkal nőttek.)

A *hosszú távú kérdésekre* térve a *teljes termékenységi ráta* folyamatosan csökken, és 2000-ben 1,3-ra süllyedt, míg 1995 után remény ébredt, hogy az idősebbek végre tovább fognak élni: 1993-as mélyponton 64/74 év volt a születéskor várható férfi/női élettartam, s ez 2005-re 68/77 évre emelkedett. A magyar népesség elkerülhetetlen öregedése különösen nehézzé teheti majd a nyugdíjrendszer társadalmi finanszírozását (5. táblázat), (a legfrissebb adatok: *Hablicsek*, 2007). A nehézséget tovább fokozza, hogy a hivatalos foglalkoztatottak száma és bevallott keresete tartósan nagyon alacsony szintre süllyedt az OECD-átlaghoz képest, míg a nyugdíjasok aránya tovább nő.

Az időskori demográfiai függőségi hányados (azaz az időskorúak és a dolgozókorúak létszámaránya) mellé be kell vezetni a *rendszerfüggőségi hányadost* is (azaz a nyugdíjasok és a dolgozók létszámarányát). Az *1/a táblázat* bemutatja a nyugdíj/kibocsátási arány függőségét a különféle tényezőktől (részletesebben lásd: *Réti*, 1997).

1989-ben egy független Társadalombiztosítási, majd 1992-ben egy Nyugdíjbiztosítási Alap és egy Egészségügyi Alap jött létre, amely levált a központi költségvetésről, saját adminisztrációval, költségvetéssel és a parlamentnek felelős önkormányzattal rendelkezett. A Nyugdíjbiztosítási Alap az öregségi nyugdíjakat, az Egészségügyi Alap az egészségügyi intézményeket finanszírozta és a táppénzt fizette. A rokkantsági és a hozzátartozói (özvegyi és árvasági) nyugdíjak fedezete megoszlott a két alap között. Az Egészségügyi Alap fizette a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjakat, míg a Nyugdíjbiztosítási Alap fedezte a korhatár feletti rokkantsági és a hozzátartozói nyugdíjakat. A munkáltatói és dolgozói járulékokat ennek megfelelően osztották fel a két alap között.

2. A nyugdíjreform vitája és az alapidöntések

1996-ra a magyar gazdaság helyzete stabilizálódott, a gazdaság egyre inkább emlékeztetett egy fejlett piacgazdaságra. A gazdaság átalakítása alapvetően befejeződött, és a szakemberek zöme sikeresnek ítélte. Ugyanakkor a társadalombiztosítás rendszere (a nyugdíj és az egészségügy) lényegében olyan maradt, mint amilyen az átalakítás előtt volt: önkormányzatisággal díszített állami monopólium jellemezte. (Talán elsőként *Kornai* 1992-ben bírálta ezt a helyzetet, lásd még *Csontos* és szerzőtársai, 1996 és *Kornai* és szerkesztőtársai, 2001.)

Számos döntéshozó és szakértő jutott arra a meggyőződésre, hogy a rövid és hosszú távú problémák megoldásához fel kell tőkésíteni és privatizálni kell a nyugdíjrendszert. Elegendő a Világbank megfelelő tanulmányának címét idézni: *Struktu-*

rális reformok a fenntartható fejlődés érdekében (World Bank, 1996). Kezdjük a rövid távú nehézségekkel: a reálkeresetek elkezdtek nőni, és a keresetindexálás miatt a nyugdíjak reálértéke párhuzamosan emelkedett. Némileg megfélemezve a viszonylag magas relatív nyugdíjról (az átlagnyugdíj elérte az átlagos nettó kereset 60 százalékát), a dolgozók, a munkaadók és a döntéshozók egyaránt magasnak érezték a járulékkulcsot (1998-ban $7 + 24 = 31$ százalék). Széles körben osztották a következő nézetet: hacsak nem csökkentik a járulékkulcsot jelentősen, a rejtett gazdaságot lehetetlen visszaszorítani és a rendszert egyensúlyba hozni. Vagy ahogyan a Világbank helyben tevékenykedő szakértői (*Palacios–Rocha*, 1998) megfogalmazták: ha nincsenek nyugdíjreformok, akkor 2050-ben a nyugdíjrendszer hiánya eléri a GDP 6 százalékát. Számos közgazdász állította, hogy ha a nyugdíjjáruléknak nem is a teljes, de legalább a lényeges részét magánjárulékká alakítják, akkor a járulékteher jelentősen csökkenthető, s a rendszer hosszú távú egyensúlya biztosítható.

Ahhoz, hogy jobban megértsük a szóban forgó terveket, érdemes visszatekinteni a Világbank hamarosan klasszikussá vált tanulmányára (World Bank, 1994), amely a nyugdíjkérdést a figyelem középpontjába állította. A tanulmány szerint a rendszernek *három pillérre* kell épülnie: egy kötelező és adókból fizetett szerény és egyetemes (sőt, rászorultsági) egyenjáradékra (1. pillér), egy kötelező, tőkésített, jelentékeny és keresetarányos magánnyugdíjra (2. pillér) és egy tőkésített önkéntes magánnyugdíjra (3. pillér). Egy ilyen rendszer feltételezett előnyei a következők: az 1. pillér – különösen, ha rászorultsági alapon működik – olyan kicsiny, hogy a szükséges adók nem ássák alá a dolgozók adófizetési hajlandóságát. A 2. pillér olyan hatékony, hogy minden dolgozó boldogan fizeti be járulékat. (Javaslat: Ezt személyesen *José Pinheirától*, a chilei nyugdíjreform atyjától hallottam 1997-ben Bostonban!) A 3. pillér önkéntes tőkésített magánnyugdíjrendszer, és csak a nagyon előrelátó megtakarítók igényeit szolgálja, illetve lehetővé teszi, hogy a kötelező rendszer méretét kellően alacsony szinten határozzák meg.

Annak idején a Világbank szakemberei és egyes elméleti közgazdászok (például *Feldstein*, 1996) nagyon rózsás képet festettek a privatizálás nyugdíjrendszerre tett hatásáról. Részben elhanyagolták, részben felszámolták a már megszerzett nyugdíjjogokat (radikálisan csökkentve az áttérési költséget), és irreálisan magas reálhozamot feltételezve, egy ilyen átmenet nemcsak lehetségesnek, hanem célszerűnek is tűnt. Nem mindenki osztotta e lelkesedést. Még a nyugdíjprivatizáció másik neves amerikai híve, *Kotlikoff* [1996] is elismerte, hogy az eszközök bizonyos választásakor az átmenet jóléti veszteséggel is járhat. A magyar nyugdíjreform kezdete után, *Feldstein–Siebert* [2002] tanulmányai megvitatták a nyugat-európai nyugdíjprivatizálás lehetőségét és célszerűségét. Más vezető szakemberek, nevezetesen *Boldrin* és szerzőtársai [1999], *Ország–Stiglitz* [2001] és *Diamond–Ország* [2005] eleve megkérdőjelezték a szerkezeti reformok ésszerűségét.

Visszatérve a magyar reformhoz, általános egyetértés uralkodott abban, hogy komoly reformokra van szükség. Minden nyugdíjszakértő elfogadta, hogy a tb-rendszert sokkal átláthatóbbá kell tenni, valószínűleg a német pontrendszert¹ vagy a svéd eszmei számlarendszert² bevezetve. Ugyancsak egyetértettek abban, hogy mind a normális, mind az átlagos nyugdíjkort (más néven korcentrumot)³ emelni kell, és egy *rugalmas nyugdíjrendszernek* kell jutalmaznia, illetve büntetnie a normálisnál későbben vagy korábban nyugdíjba vonulókat. Az összhang azonban ezen a ponton megszűnt. (Korai áttekintést nyújt erről *Ferge* [2000].)

Az Országos Nyugdíjfőigazgatóság szakértői (*Augusztinovics Mária* vezetésével) azzal érveltek, hogy a tb-rendszer *parametrikus reformja* képes a magyar nyugdíjrendszer rövid és hosszú távú gondjainak megoldására. Egy-egy részletes tanulmányban *Augusztinovics–Martos* [1995] és *Réti* [1995] bemutatta egy ilyen reform makrokövetkezmenyeit.

A Pénzügyminisztérium szakemberei és befolyásos politikusok azonban nem fogadták el a parametrikus reform elégségességét. (Valójában a Pénzügyminisztériumok 1996-os és 1997-es munkaanyaga között jelentős hangsúlyváltozás figyelhető meg.) A kormány végül a World Bank [1994] már említett stratégiáját követve hárompilléres nyugdíjrendszer bevezetése mellett döntött.

Minden tapasztalatlanság és illúzió ellenére a magyar reformerek eléggé realisták voltak ahhoz, hogy a világbanktól lényegesen eltérő utat válasszanak, még ha nem nagyon hangsúlyozták is az eltérést. (Ez a kettőség a többi reformországban is megismétlődött.) Az 1. pillér maradt a domináns; sőt nem növelték, hanem csökkentették, hosszabb távon pedig megszüntették az újraelosztást e pillérben.⁴ A 2. pillér meglehetősen kicsiny maradt (a résztvevők összes járulékának 1/4-e folyik oda), de még egy ilyen kicsiny pillér bevezetése is költségvetési gondokkal

¹ A német pontrendszer a dolgozó éves keresetét elosztja az aktuális népgazdasági átlagkeresettel, ez az éves nyugdíjpont; majd összeadja az éves nyugdíjpontokat az egész addigi életpályára vonatkozóan. Ha a dolgozó a normális nyugdíjkorhatárt elérve vonul nyugdíjba, akkor az életpályapontot besorozva a kormány által megállapított pontértékkel adódik a nyugdíj. Továbbdolgozás esetén jutalom, korai nyugdíjazás esetén büntetés egészíti ki a normál nyugdíjat. Ennek a rendszernek az az előnye, hogy a dolgozó minden pillanatban tudja, hogy mennyi nyugdíjra számíthat, és a továbbdolgozás mindenképpen növeli a nyugdíját.

² Az eszmei számlarendszerben a befizetett járulékokat egy okosan megválasztott kamatlábbal (pl. a reálbér-növekedés ütemével) felkamatolják, és így keletkezett eszmei tőkét nyugdíjazáskor elosztják a hátralévő várható élettartammal, és így határozzák meg a kezdőnyugdíjat.

³ Az adott évben nyugdíjba vonulók életkorának átlaga a korcentrum, amely szükségképpen különbözik – tipikusan elmarad – a normális nyugdíjkorhatártól.

⁴ Az 1997 előtti nyugdíjrendszerekben az éves szolgálati időkhöz egyre kevesebb járadékotbottel tartozott: például az első 10 év minden éve a nyugdíjmegállapítás alapjául szolgáló átlagkereset (rövidítve: alapkereset) 3,3 százalékát, míg a 36 és 42 közti évek csak 1 százalékot hoztak. Ez 2013-tól kezdve egységesen 1,65 százalék lesz. Az alapkereset kiszámításánál a figyelembe vett életpályátlagkereset esetében sávonként egyre kisebb összeget vettek figyelembe. 2013-tól kezdve a tényleges alapkereset számít majd.

jár a mai napig. A 3. pillér lényegében egy adókedvezmény azoknak a jól kereső dolgozóknak, akik nagyobb összegű szja-t fizetnek, és akik képesek megtakarításra, tehát élhetnek az adókedvezménnyel.

Ezen a ponton érdemes részletesebben is kifejteni az új nyugdíjrendszert. Bevezetésként a normális nyugdíjkorhatárt módosították 1996-ban, 1998-ban, illetve 2000-ben 60-ról 61, illetve 62 évre nőtt a férfiak számára, és 1996-ban 55-ről 56-ra, majd 1998-ban 57-re, 2000-ben 58-ra, 2002-ben 59-re, 2004-ben 60-ra, 2006-ban 61-re, végül 2008-ban 62 évre nő(t) a nők számára. Az átmeneti munkapiaci feszültségeket tompítandó, a kormány még ezt a lépcsőzetes folyamatot is túlzottan megengedő átmeneti szabályokkal lassította le. Még 2007-ben is bármely 60 év feletti férfi és 57 év feletti nő majdnem teljes nyugdíjjal vonulhat vissza, ha legalább 38 évet szolgált. A gyakorlati eredmények vegyesek, a tényleges nyugdíjkor (a korcentrum) emelkedett, de a kívánatoshoz képest nem eléggé.

Itt kell szólni a *rokkantsági* nyugdíjalrendszerről. Az 1998-as reform elhalasztotta a rokkantsági kérdés rendezését. A mai napig, aki csak teheti, rokkantnyugdíjasként megy nyugdíjba, előrehozva az „előre hozott” öregségi nyugdíjazást. Íme a legfrissebb, kiábrándító számok 2007 januárjából: 1676 ezer fő öregségi nyugdíjas, 351 ezer fő korhatár feletti és 452 ezer fő korhatár alatti rokkantnyugdíjas. Senki sem gondolhatja, hogy a valóságban ennyi rokkant él hazánkban.

A tb-rendszer parametrikus reformja nagyon felemásra sikeredett. Más (például az 1999-es lengyel) nyugdíjreformokkal összevetve, a magyar reform nem vezetett be egy egyszerű képletet a kezdő nyugdíjra, hanem 2013-ig fenntartotta a 9 degressziós sávot, és a 4 szolgálati időkulcsot (lásd a 4. lábjegyzetet). Igaz, a degressziót fokozatosan kiküszöbölik a sávok fokozatos kiüresítésével, a sávhatároknak a nominális átlagkereseteknél évi 8 százalékponttal gyorsabb emelésével. A sima átmenetnek megvan az az előnye, hogy nem hoz létre jelentős különbségeket az egymást követő korosztályok között, de ugyanakkor hátrányos, hogy a rendszer érthetetlen marad a résztvevők számára, és elrejti az erősödő kapcsolatot az egyéni járulékok és járadékok között. Még arra sem futotta, hogy legalább a dolgozói és a munkáltatói járulékok kiegyenlítésével növeljék a nyugdíjtudatosságot!⁵

A korábbi nyugdíjígéreteket csökkentendő, terv szerint a nyugdíjak bérindexálása helyére az ár-bér indexálás lépett 2001-től, mint a legnagyobb megtakarító eszköz. 2013-tól a kezdő nyugdíjak arányosak lesznek az 1988-tól számított járulékokkal, és a korábban szja-mentes nyugdíjakat felbruttósítják, és utánuk is szja-t

⁵ Az 1998-as rendszerben a dolgozói nyugdíjjárulék 8 százalék volt, a munkáltatói 23 százalék. Még egyenetlenebb volt az egészségügyi kiadások megoszlása: 4 százalék + 11 százalék = 15 százalék. A legtöbb bérszámfejtésen a dolgozó csak az előbbit látja, ezért azt hiszi, hogy ő a munkáltatójától csak a bruttó bért, sőt, a tb-járulékkal és szja-val csökkentett nettó bért kapja. A valóságos kiadás természetesen a teljes bérköltség, amely a bruttó bér mellett tartalmazza a munkáltatói tb-járulékot is.

kell majd fizetni. (A törvényszöveg többértelműsége miatt senki sem tudja, hogy ez az átalakítás hogyan érinti majd a nyugdíjasokat és a költségvetést!)

A kezdőknek kötelező volt belépni a vegyes rendszerbe, a többiek maradhattak a reformált *monopilléres* rendszerben. De ugyancsak mindenki beléphetett a *vegyes rendszerbe*. Ahelyett, hogy bruttó keresetük 31 százalékát befizetnék a monopillérbe, a vegyes rendszer tagjai – rövid átmenet után – 2000-től kezdve 8 százalékot fizettek volna a saját számlájukra a magánpénztárba, és a megmaradó 23 százalékot fizették volna a tb-be. A vegyes rendszer kezdő nyugdíja a monopilléres nyugdíj 75 százaléka és a magánpénztárban felhalmozott nyugdíjtökből vásárolható életjáradék. Bár nem magától értetődő, ez a hungaricum egy csavart rejt magában: azok, akik már 1998 előtt is járulékfizetők voltak, elvesztik 1998 előtti befizetéseik 1/4-ét! (Az áldozathozatal eme nemes eszméjét modellezi *Simonovits* [2002] és *Smetters–Waliser* [2004], de erősen kétséges, mennyire értette meg ezt a trükkös választást a kétmilliónyi résztvevő.⁶)

Mindenki, aki a vegyes rendszer tagja legalább 15 éven keresztül, négyféle életjáradék között választhat, de mindegyik uniszex⁷ és ár-bér indexálású. A kevésbé szerencsések egy összegben vehetik fel magánnyugdíjukat. Ez esetben a nyugdíjas hosszú távú megélhetése megnehezedik. Azok a hipotetikus pénztártagok, akiknek a magánnyugdíja több mint kétszeresen felülmúlja a monopilléres nyugdíj 1/4-ét, azaz a megmaradó 1. pilléres nyugdíj 1/3-át, a többletet egy összegben felvehetik. (Az eddigi tapasztalatok alapján vélhetőleg egyetlenegy ilyen személy sem lesz!)

Az átmenet vonzerejét látszólag és részben növelve, a magánnyugdíj a következő értelemben örökölhető: ha a tag meghal nyugdíjazása előtt, akkor az egész nyugdíjtökéjét választott örököse (nem szükségszerűen hozzátartozója) egy összegben felveheti. (Azért csak látszólagos és részbeni az előny, mert egyrészt az özvegy és a kiskorú árvák egyúttal elvesztik a megfelelő járadékaikat,⁸ másrészt szükségképpen csökken a nyugdíjkort megérők járadéka!⁹ Egyéb előjogok is szerepeltek az ígértlistán: (i) ha valaki nyugdíjazása előtt megrokkán, veszteség nélkül visszatérhet a monopilléres rendszerbe; (ii) ha valakinek olyan rosszul hoznak a befektetései, hogy a keletkező életjáradék a monopilléres nyugdíj 1/4-ének a 3/4-ét sem éri el, akkor magánnyugdíját kiegészítik a monopilléres járadék $3/16 = 19$ százalékra, azaz teljes vegyes nyugdíja a megfelelő monopilléres nyugdíj 94 százaléka lesz.

⁶ Névtelen lektorom felhívta a figyelmem arra, hogy a chilei áttérésnél is hasonló módszert alkalmaztak, de a vegyes rendszert bevezető posztoszocialista országok közül Magyarország mindenképpen kitűnik ezzel a megoldással.

⁷ Azaz nincs tekintettel a biztosított nemére.

⁸ Könnyen megérthették ezt a hátrányt azok az özvegyek, akiknek frissen elhunyt házastársuk alig korábban lépett be az örökölhetőséget biztosító vegyes rendszerbe!

⁹ Azoknak a dolgozóknak, akik meghalnak a nyugdíjazásuk előtt, a tb-rendszer szétosztja a keletkezett megtakarításaikat az életben maradók között.

Kik voltak a magyar nyugdíjreform hívei és ellenfelei? Nem könnyű választ adni e kérdésre (az általános kérdésre adott ellentétes válaszokat lásd *Holzmann-tól, Börsch-Supantól, Diamondtól és Valdés-Prietótól* 2001-ből). A magam részéről a strukturális reform ellenfeleként a reform híveit a következőképpen osztályoznám. Egyes politikusok és szakértők egyszerűen anyagilag érdekelve lehettek a reformban. Mások őszintén hittek a magánnyugdíjrendszernek a felosztó-kirovó rendszer feletti fölényében (lásd: *Ország–Stiglitz*, 2001 bírálatát az idevágó 10 mítoszról). Megint mások pontosan ismerték az átmenet gondjait, de meg voltak győződve arról, hogy a reformmal járó ködösítés nélkül a domináns tb-pillér parametrikus reformja megvalósíthatatlan. (Feltehető, hogy Lengyelországban, ahol a nyugdíjkiadások aránya a GDP-ben a magyar 10 százalékkal szemben 17 százalékra rúgott, sokkal nagyobb volt a harmadik típusú érvelést elfogadók aránya, mint nálunk.) Emellett a szükséges külföldi kölcsönök folyósításakor jó pontnak számított egy ilyen reform, még ha a kölcsönt nem is a Világbank adta már (*Müller*, 1999).

Felteszem, hogy a nyugdíjprivatizálás hívei más fényben láttak bennünket, a reform ellenfeleit. Szerintük (például *Nelson*, 2001, 248. o.) a privatizálás néhány ellenfele a megmerevedett nyugdíj-bürokrácia hatalomgyakorlója közül került ki. A hívek a reformok maradék ellenfeleit egyszerűen a kollektív múlt érzelmi foglyainak tekintették, akik nem akarták becserelni a szocializmus utolsó bástyáját a kapitalizmus új erődjére.

3. A nyugdíjreform megvalósítása

Mielőtt a nyugdíjreform megvalósítását megvitátnánk, újból meg kell említenünk, hogy 1996-tól a magyar gazdaság a normál piacgazdaságok fejlődési útjára lépett. Az infláció fokozatosan lelassult, a kibocsátás és a fogyasztás elkezdett emelkedni. A reálkeresetek és a nyugdíjak is meglehetősen gyorsan nőttek, 2003-ban 13, illetve 2 százalékkal túlszárnyalva az 1989-es szintet (3. táblázat). Némi átmeneti veszteglés után, 2005–2006-ban tovább emelkedtek, hogy 2007-ben némileg alacsonyabb szinten stabilizálódjanak. Ugyanakkor a regisztrált foglalkoztatottság eléggé alacsony maradt, képtelen utolérni az OECD-országok átlagát. Még 2003-ban is a megfelelő magyar és OECD-átlag 73,7 vs. 76,5 százalék volt a 25–54 évesek között, és 28,9 vs. 40,2 százalék az 55–64 évesek között (European Commission, 2006, 3.2. táblázat).

Lengyelországgal ellentétben, a magyar országgyűlés a reformot egy csomagban, 1997 nyarán elfogadta és 1998. január 1-jén életbe léptette. Ebben az időben a reformkormánynak 72 százalékos parlamenti többsége volt, ezért a törvény elfogadása szinte automatikusan történt.

A végső törvény azért némileg változott az eredeti tervhez képest. Nézzük a két legfontosabb változást. (i) Eredetileg a magánjárulék aránya a teljes járulékban 1/2

lett volna. Ez a szám először lecsökkent 1/3-ra, majd majdnem 1/4-re ($8/31 = 0,258$ -re). Az átterelési költségeket lecsökkentendő (lásd később), a magánjárulékkulcs 1998-ra és 1999-re 6, illetve 7 százalékra csökkent, és csak 2000-ben érte volna el a 8 százalékot. Ez a zsugorítás azóta is érvként és kifogásként szolgál a reform hívei számára, hogy miért nem olyan erős a magánrendszer ösztönző ereje, mint gondolták. (ii) Eredetileg 47 évben korlátozták volna az átlépők életkorát (hiszen a 62 éves nyugdíjkorrig legalább 15 éves szolgálatra van szükség az életjáradék elnyeréséhez). De a vegyes rendszer olyan vonzónak tűnt a politikusok számára, hogy végül is mindenkinek nyitva hagyták a belépést.¹⁰ (iii) Eredetileg különböző életjáradékok fizettek volna a férfiaknak és a nőknek (mint Chilében, lásd: *Cox Edwards*, 2002), de ez a fajta nemi különbségtetés tarthatatlanná vált, és visszavonták.

A vegyes rendszert sikeresen adták el az embereknek. A kormány mindent megtett, hogy meggyőzze a közvéleményt: ez a kombináció a lehetséges kombinációk legjobbika. Rengeteg hirdetés népszerűsítette az új nyugdíjrendszert, és az újságok részletes számításokat közöltek arról, hogy egy adott keresetpályájú dolgozónak adott életkorban érdemes-e átlépnie vagy sem, feltéve hogy a szabályok köbe vannak vésvé.

6. táblázat

A vegyes rendszer tagjainak kor- és létszámeloszlása 1999-ben

Korcsoport	Népességarány, %	Létszámarány, %
20–24	13,2	81,2
25–29	13,1	83,8
30–34	12,3	75,9
35–39	12,1	60,0
40–44	15,6	35,7
45–49	14,9	15,1
50–56	10,7	2,6

Forrás: Korabeli statisztikák.

Az új rendszert 1998. január 1-jén vezették be, és a csatlakozási lehetőség 1999. augusztus 31-ig nyitva maradt. A dolgozók több mint fele önként csatlakozott az új rendszerhez (sokkal többen, mint várták), és a várakozásoknak megfelelően minél fiatalabb volt egy korosztály, annál nagyobb arányban csatlakoztak a rendszerhez (6.

¹⁰ Egy vezető politikus azzal dicsekedett, hogy 4 (azaz négy) 70 (azaz hetven) év fölötti egyén is átlépett a rendszerbe. Jellemző, hogy az illető elfelejtette megemlíteni egy ilyen átlépés teljes értelmetlenségét!

táblázat). (Emlékeztetünk arra, hogy minden csatlakozó elvesztette a reform előtti befizetésének az 1/4-ét, ezért minél idősebb volt a csatlakozó, annál többet veszített.)

A magánpénztárak felállítása nem okozott nagyobb nehézséget. Egyrészt önkéntes magánnyugdíjpénztárak 1994 óta működtek, és számukra egyszerű volt egy párhuzamos kötelező ág megnyitása. Másrészt, a nagy pénzügyi biztosítók és bankok létrehozták saját pénztáraikat, amelyek technikai és pénzügyi lehetőségei szinte korlátlanok voltak.

Csak egyetlenegy probléma jelentkezett: 1998 júniusában olyan kormány alakult, amely konzervatív létére ellenezte a nyugdíjreformot. Már túl késő volt a reformot visszavonni, de az új kormány minden lehetőséget megtett, hogy lejárassa a reformot (lásd később).

4. Megvalósítási problémák

A korábbi tb-intézményeknek (nevezetesen a Nyugdíjbiztosítási Alapnak) nem volt új feladata a reform nyomán. A járulékok egyéni nyilvántartása az APEH feladata lett volna, de azóta sem valósult meg, a magánjárulékokat pedig a foglalkoztatók közvetlenül folyósítják a választott pénztáraknak. (A működési költségeket csökkentendő, hamarosan az APEH szedi be és osztja szét a magánbefizetéseket is.) Ez az átutalási forma elvben megfelelő, azonban elvben lehetővé tette a foglalkoztatóknak, hogy beleszóljanak, milyen pénztárat választanak az alkalmazottaik. (Természetesen nem ismert, hogy ez milyen gyakori probléma.) Az egészségtelen amerikai gyakorlat, amelyben a vállalatok saját részvényeiket sózzák az alkalmazottaik nyakába, szerencsére ki van zárva.

A vegyes rendszer kulcsintézményeinek leírásában *Augusztinovics* és szerzőtársait [2002], valamint *Impavido–Rocha* [2006]-ot követjük. Már említettük, hogy a kötelező magánpénztárak az önkéntes magánpénztárak mellett alakultak meg. Végző formájuk nyomáscsoportok közti kompromisszumként jött létre, és távolról sem optimális.

A kötelező magánnyugdíjpénztár olyan nonprofit szervezet, amely beszedi a járulékokat (tagdíjakat) a tagoktól, és befekteti azokat. Meglepő módon azonban ezek a pénztárak nem kötelesek életjáradékot nyújtani nyugdíjba vonuló tagjaiknak, ez más, jelenleg még ismeretlen szervezetre hárulhat. Az uniszex indexált magán-életjáradékok szolgáltatása még elméletileg is megoldatlan (vö. *Mitchell* és szerzőtársai, 1999), egyelőre nyitott kérdés, ki nyújtja majd ezeket az életjáradékokat. Ha két magánszolgáltató tagjainak a férfi-nő összetétele jelentősen különbözik, akkor várható élettartamban mutatkozó jelentős különbségek miatt az unisex életjáradék a „nőiesebb” szolgáltatónak veszteséget, a „férfiasabbnak” nyereséget hozna. Véleményem szerint az egyetlen jó megoldás: a nyugdíjazottak nyugdíjtökéjét egy központba összegyűjteni, és erre a központra bízni az életjáradékok fizetését. Más

megoldásokat javasol *Stahl* [2000] és *Impavido–Rocha* [2006], ez utóbbi nem „ragaszkodik” az indexáláshoz, és elhanyagolja az uniszex problematikát.

Nyugdíjpénztárakat a foglalkoztatók, a kereskedelmi kamarák, a szakszervezetek és az önkéntes magánpénztárak alapíthatnak. Egy pénztár tulajdonosai a tagok, akik jogaikat választott igazgatókon és felügyelő bizottsági tagokon keresztül gyakorolhatják. Mivel sok tag van, ez az ellenőrzés inkább formális, mintsem tartalmi.

A pénztárat kinevezett személyek működtetik, akiket egy igazgató, egy könyvvizsgáló, egy aktuárius és beruházási bankár, egy jogi képviselő és egy belső könyvvizsgáló ellenőriz. A pénztárnak nyíltan kell működnie, közre kell adni az auditált éves jelentés egyszerűsített alakját. A pénztár saját tőkéjét saját maga vagy külső intézmények révén kezelheti.

A *Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete* (PSZÁF) ellenőrzi a nyugdíjalapok és a pénzügyi szféra egyéb részeinek működését. A PSZÁF elnökét a parlament választja hat évre. A magánpénztárak kötelesek benyújtani a negyedéves és éves jelentéseiket a PSZÁF-nak.

Általában a tag magánjárulékának (a tagdíjnak) 4-5 százalékát vonják le kezelési költségként és további 1 százalék kerül a tartalékalapba. A megmaradó 94-95 százalékot a tag számlájáról befektetik. A beruházásokat gondosan szabályozzák: például a magánpénztárnak tilos tőkéje jelentős részét egyetlen vállalatba fektetnie. A befektetési költségeket levonják a pénztár bruttó hozamából. A pénztárnak különféle tartalékalapokat kell képeznie.

Elméletileg a pénztárak közti verseny biztosítja, hogy a működési költségek alacsonyak legyenek. A valóság más képet mutat (*Impavido–Rocha*, 2006). A hasonló rendszerű országok tapasztalataival összhangban, mind a tagság, mind a pénztárak által kezelt vagyon néhány nagy pénztárban összpontosul: hazánkban a legnagyobb öt pénztárban koncentrálódik a tagok és a vagyon több mint 80 százaléka. Az oligopolista versenyben az oligopólium uralkodik a verseny fölött. Ezért a működési költségek nagyok (az éves befizetések 5 százaléka plusz évente a tőkeérték 1-2 százaléka), a nettó hozam pedig alacsony mind a nemzetközi átlagokhoz, mind a tbn nyugdíj belső reálhozamához képest. Persze vannak a rendszerben tartalékok: a központi járulékeszedés, a független vagyonkezelők versenyeztetése és a magyar befizetések külföldi befektetésének kiterjesztése javíthatják a rendszer hatékonyságát. (Hosszú távú pesszimista, illetve optimista előrejelzéseket ad *Murthi* és szerzőtársai, 2001, illetve *James* és szerzőtársai, 2002)

Minden tag átléphet egy másik magánpénztárba, miután kifizette a szerény átlépési díjat, és az adminisztratív teher is kicsiny. Ennek ellenére a tagok alig váltanak pénztárat. Miért nem szavaznak a lábukkal? Több ok is van. Először, a pénztárak jelentése gyakran zavaros, ezért nem könnyű átlátni, hogy melyik alap jó és melyik nem. (Például a hozamok gyakran nettó helyett bruttó, reál- helyett nominális adatokra vonatkoznak.) Másodsor, lehetséges hogy a Nagy Öt titokban meg-

egyezett, hogy kerüli a versenyt. Harmadszor, 50 éves szocialista múlt után az állampolgároknak még elégtelen a pénzügyi műveltségük/kultúrájuk, bár hasonló problémák az érett piacgazdaságokban is léteznek.

Miután taglaltuk a magánpénztárak fejlődését, áttérünk a politikai kockázatokra és az életbe lépő reformok stabilitására. A tb-pilléren belül az átlagnyugdíjak látványosan növekedtek (1997 és 2005 között 55 százalékkal nőttek reálértéken), miközben a nyugdíjjárulékok jelentősen csökkentek (az 1998-as 31 százalékról 2003-ra 26,5 százalékra) és a korábbi kormányzati tervekben további járulékcsoökkentés szerepelt (2009-re 24,5 százalékot) (7. táblázat). Természetesen nem szabad megfeledkezni arról, hogy 1997-ben a nyugdíjak reálértéke jóval kisebb volt, mint „az utolsó békeévnek” tekinthető 1989-ben, de jóval több nyugdíjas kapott nyugdíjat, mint nyolc évvel korábban.

A tényleges és a tervezett egészségügyi járulékcsoökkentések még látványosabbak voltak, és természetesen még felelőtlenebbek. Igaz, 1998–2002 között komoly mértékben nőtt az egyösszegű egészségügyi hozzájárulás értéke és az szja-terhelés, 2002–2006 között azonban ezek az ellensúlyok is gyengültek. Miután a régi-új koalíció 2006-ban megnyerte az országgyűlési választásokat, elismerte e súlyos gondokat, felfüggesztette a tervezett további járulékcsoökkentéseket és növelte a dolgozók járulékkulcsát.

7. táblázat

Magyar nyugdíjjárulékkulcsok: 1998–2007
(Százalék)

Év	Munkáltató	Dolgozó	Teljes
1998	24	7	31
1999	22	8	30
2000	20	8	28
2001	20	8	28
2002	18	8	26
2007	21	8,5	29,5

Megjegyzések: 1. A 2005-ös törvény szerint a munkáltatói járulékkulcs 17 százalékra csökkent volna 2007-ben és 16 százalékra 2009-ben. 2. A végső adat már egy megváltozott bruttó bérré vonatkozik, amely a dolgozó egészségügyi járulékkulcsának 3 százalékpontos emelését tükrözi. A munkáltató egészségügyi járulékkulcsa 3 százalékponttal csökkent. (A rövidség kedvéért azonban az egészségügyi járulékok változását nem tüntettük fel a táblázatban.) 3. A rokkantsági nyugdíjak megváltozott kezelése miatt tovább emelkedik a nyugdíjjárulékkulcs az egészségügyi járulékkulcs terhére 2008-tól.

Forrás: Korabeli rendeletek.

Hogyan egészítette ki egymást a két (vagy három) pillér? Rosszul. Az ok a részleges privatizálás ikerproblémája: (i) A privatizálás annyi figyelmet igényelt a kor-

mányzattól, hogy nem maradt ereje a domináns tb-pillér karbantartására, de akár a tb-nyugdíjrendszer utólagos egyszerűsítésére, például a német pontrendszer vagy az eszmei számla bevezetésére sem (lásd az 1. és 2. lábjegyzetet). (ii) Az elszaladó működési költségek miatt 1998 és 2005 között a kötelező magánpénztárak reálhozama 0 körül alakult, bár jelentős különbségek alakultak ki az egyes pénztárak között (*Matits, 2006*). (Furcsa módon a legtöbb közlés eltorzítja e tényt azzal, hogy elhanyagolja az éves járulék 5 százalékat kitevő levonást.¹¹) Ha e trendek folytatódna a jövőben, akkor a vegyes rendszerhez csatlakozók jelentős része súlyos veszteséget szenved el ahhoz képest, mintha a monopilléres tb-rendszerben maradt volna (vö. *Orbán–Palotai, 2006*).

A (ii) pontra vonatkozólag egy feltételes számítást közlünk (8. táblázat). A táblázat azt mutatja, hogy a monopilléres nyugdíjhoz képest milyen nyereség vagy veszteség várható a vegyes rendszerben.

8. táblázat

A vegyes rendszerhez csatlakozók relatív nyeresége (+) és vesztesége (–)
(Százalék)

Relatív kamatláb	A monopilléres rendszerben töltött évek száma			
	0	10	20	30
0	0	–6,3	–12,5*	–18,8
2	12,8	4,0	–9,8*	–18,2
4	34,4	10,1	–6,4*	–17,5

Megjegyzések. 1. A relatív kamatláb közelítőleg a kamatláb és a bérnövekedési ütem különbsége. A magánrendszer aránya a teljes rendszerben 1/4. A *-os értékek helyett garancia esetén a módosított érték –6 százalékos.

Forrás: *Simonovits [2002] 60. o., 5.2. táblázat.*

Feltesszük, hogy az egyén 40 évet dolgozik, reálkeresete évente 2 százalékkal nő. Szabad paraméterként változtatjuk a reálhozamot és a monopilléres rendszerben eltöltött szolgálati éveket. Egyrészt, hogy kidomborítsuk a kormánygarancia jelentőségét, másrészt, mert a garancia megszűnt, elhagyjuk a legalább 15 évet dolgozók számára ígért –6 százalékos alsó határt, de *-gal jelöljük a garancia létét. Az utolsó oszlopban azonban már nincsenek *-ok, mert ezekben az esetekben az egyén csak $40 - 30 = 10$ évet szolgál az új rendszerben, tehát nem jár neki a garancia. Csak remélni lehet, hogy az akkori kormányzat nem ezt a lakossági áldozatot akarta nö-

¹¹ Ha egy átlagos dolgozó mondjuk havi 150 E Ft-os bruttó keresetéből befizeti a 8 százalékos tagdíját a magánpénztárnak, akkor a 12 E Ft-nyi összeg 5 százaléka, 600 Ft azonnal kezelési költségé válik.

velni, amikor az eredetileg 47 éves átlépési korhatárt a parlamenti többség eltörölte! Vagy az akkori kormányzatnak olyan fenyegető előrejelzései voltak a monopilléres nyugdíjak jövőjére vonatkozóan, hogy bármilyen átmenet előnyösnek tűnt? Bármilyen is a válasz, 10 éves régi szolgálat és optimista 4 százalékos nettó reálhozam, azaz a 2 százalékos reálbérnövekedéshez viszonyított 2 százalékos relatív hozam esetén (2. sor, 2. oszlop) éppen csak hogy nem szenved veszteséget az átlépő. Mivel az átlagos tényleges hozamok egyelőre elmaradnak a számításban szereplőktől, a tényleges veszteség még nagyobb. A matematikai háttérrel a *függelékben* közöljük.

Mik a gazdasági kockázatok és a beruházási eszközök a magánpénztárakban? Már említettük, hogy a magyar gazdaság elég gyorsan nőtt a nyugdíjreform életbe lépése óta (2. táblázat), de a részvénypiacok eléggé vadul viselkedtek. 1998-ban viszonylag magas volt a BUX értéke, majd évekig stagnált vagy hanyatlott. 2003 óta jelentős emelkedés figyelhető meg, de a jelentős ingadozások megmaradtak. (Igaz, az amerikai alapok nominális értékei is stagnáltak 2001–2007 között.) A gazdaság túlfűtése miatt a hazai költségvetési hiány 2002 óta 6–9 százalék között ingadozott, s ez a kamatlábakat az égbe lökte. Ilyen körülmények közt a pénztárak a befektetéseiket állampapírokba koncentrálták (9. táblázat). A túlzott működési költségek miatt azonban ez a politika sem biztosított jó reálhozamokat. De még ha a befektetési alapok sokkal több részvényt vettek volna, akkor is meg kellett volna venni valakinek a nyugdíjreform miatt szükséges hatalmas tömegű állampapírt! (Emlékeztetőül: az átmenet során csak fokozatosan halnak ki a monopilléres nyugdíjasok, tehát csak fokozatosan csökken az állami nyugdíjkiadás súlya a teljes nyugdíjkiadáson belül, viszont az átlépők járulékanak a negyede azonnal kikerül a tb-költségvetésből, s ezt a hiány főleg állampapírral lehet fedezni.)

9. táblázat

A magyar pénztárak portfóliója (2007. szeptember 30.)

Típus	Kötelező magánpénztár	Önkéntes magánpénztár
Bankszámla, készpénz	2,0	1,4
Kötvények	65,2	70,1
<i>Ezen belül állampapírok</i>	62,2	65,6
Részvények	12,1	10,5
Befektetési jegyek	17,8	12,3
Egyéb	3,0	5,6

Forrás: PSZÁF.

A működési költségeket a későn ébredő kormányzat 2007–2008-tól 6, illetve 4,5 százalékban maximalizálja, a tőkearányos díjat pedig 0,9; illetve 0,8 százalékban korlátozza. A részvények minimális arányát 40 százalékra emelik.

Több mint nyolc év telt el a reform kezdete óta és kevesebb mint hét év van hátra az életjáradékok kifizetésének kezdetéig. Ennek ellenére az uniszex indexált életjáradékok alapkérdései megoldatlanok. Igaz, ma már a magánrendszerek híveinek jelentős része ezt nem is tartja olyan fontos kérdésnek.

5. Változások a reform óta

A reform kezdete óta a vegyes rendszer fejlődése távolról sem volt olyan stabil, mint ahogy azt az 1997-es nyugdíjtörvényekben tervezték. Az *1/b táblázat* néhány kiválasztott évre kiterjeszti a korábban közölt és elemzett *1/a táblázat* számait. (Az 1996. év közös a két táblázatban, ez teszi lehetővé az összehasonlítást.) Már említettük, hogy az 1998–2002-es időszak konzervatív kormányzata ellenezte a nyugdíjprivatizációt, és minden lehetőséget megragadott annak akadályozására. Röviden megismételve a korábbiakat: figyelmen kívül hagyta az eredeti nyugdíjtörvényt, nem növelte 6-ról 7, majd 8 százalékra a magánjárulék-kulcsot 1999-ben és 2000-ben, és ezzel párhuzamosan nem kárpótolta a vegyes rendszer tagjait a tb-nyugdíjakkal. [Ugyanakkor több szakértő szerint a befagyasztott érték állt összhangban a rendszer logikájával, például a rokkantsági nyugdíj kezelésével és a tb-járulékkulcs későbbi csökkentésével (*7. táblázat*)] Ugyancsak nem zárta be az ideiglenesen nyitva hagyott kaput a monopillérbe való visszatéréshez 2002-ig. Sőt, éppen a választások elvesztése előtt, 2002-ben a monopillért tette az alaptípusá, és a vegyes rendszer vált a választható típusá. (A modern mikroökonómiából is tudhatjuk, mennyire nem mindegy, hogy mi az alaptípus.) A visszatérő szociálliberális kormányra maradt a járulékkulcs elnyújtott emelése (2003-ban, illetve 2004-ben) és a visszatérési kapu lezárása.

Változott a magánpénztári járadék szintjére vonatkozó állami garancia is. Már említettük, hogy az eredeti törvény szerint a vegyes rendszer össznyugdíja nem lehetett kisebb, mint a megfelelő monopillérbeli nyugdíj 94 százaléka. De a konzervatív kormány eltörölte a garanciát, amikor megszüntette a vegyes rendszer kötelező jellegét. A visszatérő kormányzat pedig „elfelejtette” visszaállítani a garanciát, amikor újra kötelezővé tette a vegyes rendszert a munkakezdők számára. (A reformot megalósító pénzügyminiszter lett az új kormányfő!) Újabb csavar következett, amikor a vegyes rendszer egyes tagjai – főleg a fegyveres erőktől – nyugdíjba mentek, mielőtt elérték volna a minimális 15 évet, amely az életjáradékhoz szükséges. Furcsa módon a kormányzat (amely korábban annyira bízott a vegyes rendszerben, hogy nem korlátozta az idősebbek részvételét), beadta a derekát a vesztesek követelésének, és a legfeljebb 10 éve átlépőket visszafogadta a tb-rendszerbe. Sőt, jelenleg komoly szakértők javasolják a vesztesek teljes kártalanítását. Ha azonban lett volna olyan személy, aki 6 százaléknál kevesebbet veszített volna a monopilléres rend-

szerben elért hipotetikus nyugdíjhoz képest, az semmi kárpótlást nem kapott volna. (Eddig még nem akadt ilyen „szerencsés” személy!) Ez a fejlemény is jól mutatja a kormányzat korlátozott tudását a kockázatvállalás és a biztosítás terén.

A tb-pillér sorsa sem alakult jobban. A gazdaság tartós növekedése ellenére a konzervatív kormányzat megváltoztatta a nyugdíjak indexálását. 1999-ben, ahelyett hogy az 1996-ban bevezetett törvényt követve az előző év 18 százalékos nominális nettóbér-növekedésével emelte volna a nyugdíjakat, visszatért az (elméletileg előnyösebb) előrenéző indexáláshoz, és csak a várható évi nominális bérnövekedési ütemmel, 14 százalékkal emelte a nyugdíjakat. (A méltányosság kedvéért meg kell említeni, hogy korábban hasonlóan önkényesen módosította az indexálási szabályt a szociálliberális kormány 1996-ban, amikor gyorsuló inflációnál áttért a visszatekintő indexálásra, 5 százalékot takarítva meg a nyugdíjkiadásokon.) A kárt csökkentendő, a konzervatív kormány visszatért a szocialista korszak gyakorlatához, és az átlagos 14 százalékos emelés helyett 11 százalék és egy szerény összeg maximumát adta a nyugdíjasoknak. Ez a paraméteres változtatás a nyugdíjasok legszegényebb 16 százalékanak volt előnyös, és a „maradék” 84 százaléknak volt hátrányos. A konzervatív kormányzat csak a 2002-es választások előtt, 2001-ben és 2002-ben próbálta meg pótolni az elmaradást, az előírtnál gyorsabban emelve a nyugdíjakat. De ekkor már késő volt. A szocialista-liberális ellenzék ügyesen leleplezte a konzervatívok trükkjét, és többek között ezzel az akcióval nyerte meg váratlanul a választásokat. A hatalomba visszatérő szociálliberális kormány minden nyugdíjasnak egyszeri 19 ezer forintot fizetett, függetlenül attól, hogy 1999-ben nyugdíjas volt-e vagy sem, és ha igen, akkor nyert-e vagy veszített-e.

Ennél lényegesen fontosabb, hogy az új kormányzat 2003–2006 között heti bontásban bevezette a 13. havi nyugdíjat, meggyengítve saját, 1997-es nyugdíjtakarékossági tervét. Az évi heti plusz nyugdíj kb. 2 százalékos többlet nyugdíjnövekedést jelentett, amely 4 százalékos reálbér-növekedés mellett éppen pótolta volna a régi és az új nyugdíjindexálás közti különbséget. Az már más kérdés, hogy a reálbérek szintén korlát nélkül nőttek, 30 százalékkal 4 év alatt, tehát a 13. havi nyugdíj bevezetése még mindig jóval kevesebbe került, mintha visszaállították volna a bérindexálást. Ez a nagyvonalú intézkedés ugyanakkor felborította a két kötelező pillér közti összhangot, ezúttal a tb-pillér javára.

Egy szorító társadalmi kérdést megoldandó, a kormányzat 50 százalékkal emelte az özvegyi nyugdíjakat (az elhunyt házastárs nyugdíjának 20 százalékaról 30 százalékára). Emellett a ciklus végén kidolgozta a 2006–2010 között bevezetendő *nyugdíjkorrekciót*, kisebbitendő a 4. táblázatban bemutatott, ma is fennálló igazságtalanságokat.

Végül szólnunk kell még az önkéntes nyugdíjpillérrel (3. pillér) is. Már korábban elmondtuk, hogy Magyarországon az önkéntes nyugdíjpénztárak 1993 végén jelentek meg, hatalmas adó- és járulékkedvezményt nyújtva a dolgozóknak és a munkáltatók-

nak. Ma már a dolgozóknak kb. 1/3-a tag, akik átlagosan bruttó bérük 3,6 százalékát fizetik alapjukba (1,2 százalékot maguk, 2,4 százalékot munkáltatóik).

Egy olyan országban, ahol 1993-ig nem voltak magánbefektetési alapok, ahol a pénzügyi szektor nagyon gyengén fejlett volt, és ahol a tb-nyugdíjrendszer erősen újraelosztó volt, egy ilyen alrendszer működtetése indokoltnak volt tekinthető. Az már más kérdés, hogy a kedvezmény mértéke (akár nagysága, akár a rátája) nem volt-e már akkor is túlzott. Azt gondolom, hogy mindkettő túlzott volt, különösen kezdetben, amikor egy jól kereső egyén majdnem az éves átlagos nettó keresetét befizethette, amelynek felét azonnal vissza is kapta. A későbbi reformok csak a formáját változtatták meg, a tartalmát azonban változatlanul hagyták e perverz (a szegénytől a gazdag felé irányuló) újraelosztásnak. 2006 óta a dolgozó befizetésére vonatkozó kedvezmény valamit csökkent, de jelentős maradt. (Korábban a munkavállaló a befizetés 30 százalékát visszaigényelhetette, eztán a kormány ezt az összeget hozzáteszi a számlán levő pénzhez, amelyet azonban csak nyugdíjazáskor lehet kivenni.) Figyelemre méltó, hogy ugyanakkor egy második (!) 3. pillér is megjelent, amely elegánsan a 4. pillér nevet kapta. (Helyesebb lett volna 3a és 3b elnevezést alkalmazni.) A kiindulás helyes volt: itt az éves kezelési díj nem lehet nagyobb, mint a tőke 1 százaléka, és portfóliójának legalább 70 százalékban részvényt kell tartalmaznia. Ugyanakkor azt se felejtjük el, hogy 1993 – pontosabban 1998 – óta a tb-pillér újraelosztó volta az újabb nyugdíjak esetében jelentősen csökkent, lényegében megszűnt (vö. a fokozatos parametrikus reform korábbi leírásával), és megjelent a kötelező magánnyugdíjrendszer. Ezeket a változásokat figyelembe véve, ma már semmi sem indokolja az önkéntes pillérhez kapcsolódó hatalmas adótámogatást. (Legalább a támogatás mértékét sávosan csökkenteni kellene, mint például Amerikában: mondjuk 100 ezer forintig 30 százalék, 100–200 ezer forint között 20 százalék és 200–300 ezer forint között 10 százalékos adókedvezményt nyújtva az önkéntes pénztárak tagjainak.) De csak az államháztartási egyensúly teljes felbomlása kényszerítette a kormányt arra, hogy csökkentse a munkáltatói kedvezmény maximumát a minimálbérről annak felére 2007-től, valamint hogy összevonja a 3. és a 4. pillér kedvezményeit. (Ha viszont visszatérne egy egyenlősítő, erősen újraelosztó tb-nyugdíjrendszer, akkor vissza lehetne állítani a bőkezű adókedvezményeket is.)

6. A reform hatása

A magyar nyugdíjreform eredeti alapmegfontolásait a következőképp foglalhatjuk össze: a kötelező magánpillér bevezetése olyan jó nyugdíjat biztosít majd a csatlakozóknak, hogy a tb-rendszer terhei jelentősen csökkenthetők lesznek. A tb-rendszer minden állítólagos bajával (járadékkal meghatározottság, tőkenélküliség stb.) csak biztonsági hálóként szükséges. Különbféle félhivatalos számítások különféle forgatókönyveket mutattak be, de még a legóvatosabbak is (például *Palacios*–

Rocha, 1998) a hosszú távú egyensúly elérését ígérték. [Ha valaki az efféle tervek rugalmasságára kíváncsi, akkor ajánlom, fussa végig Martin *Feldstein* terveinek „fejlődését” a teljes és arányos privatizálástól (*Feldstein*, 1996) a részleges és újraelosztó privatizálásig (*Feldstein*, 2005)].

Meglepő módon az *áttérési költségek* kérdését némileg elhanyagolták a magyar reform hívei. Mind az elméleti, mind a gyakorlati irodalomból jól ismert, hogy bármilyen áttérésnél egy teljesen újraelosztó rendszerről egy teljesen vagy részlegesen tőkésített rendszerre, a magánalapokba irányuló járulékok hiányozni fognak a tb-kasszából. A kormányzat vagy „kettős” terhet rak az áttérő biztosítottak vállára, vagy adósságból finanszírozza az átmenetet, vagy a járadékokat csökkenti drasztikusan, vagy kombinálja e módszereket. „Nincs ingyen ebéd!”

Némileg megismételve a korábban elmondottakat, az egymást követő magyar kormányok az adósságfinanszírozást és a járadékcsökkentést kombinálták (mind a dolgozók, mind a nyugdíjasok esetén). Ennek ellenére az esztelen politikai verseny megakadályozta a mindenkorai politikai vezetést abban, hogy konzisztens módon kövesse a stratégiát: az egymást követő kormányok a tervezettnél és a lehetségesnél sokkal jobban növelték a járadékokat és csökkentették a járulékkulcsokat, különösen a választások előtt. Lépcsőházi gondolatként a szociálliberális kormány 2004-ben, hat évvel a reform kezdete után megkísérelte megváltoztatni a költségvetési könyvelést, és a lengyel példát követve, csökkenteni a hivatalos költségvetési hiányt a nyugdíjprivatizáció miatt kieső nyugdíjbevételekkel (kb. a GDP 1,4 százalékáról volt szó). Az EU-nak nem tetszett ez az eljárás, és csak öt évre, lineárisan csökkenő mértékben engedélyezte az alkalmazását a magyar és más reformkormányoknak.

Mintha minden rendben lett volna, 2005 végén a szocialista-liberális kormányzat törvénybe iktatta a tb-járulékok (a nyugdíj- és egészségügyi járulék) jelentős csökkentését 2007–2009 között. Pedig a két kassza együttes hiánya már elérte a GDP 4 százalékát, anélkül hogy a többi szektorban ellensúly keletkezett volna! A vezető ellenzéki párt, a Fidesz vérszemet kapott: közvetlenül a választások előtt egy még felelőtlenebb tervvel állt elő: ha megnyeri a választást, akkor azonnal 10 százalékponttal (29-ről 19 százalékra) csökkenti a munkáltatói (nyugdíj- és egészségügyi) járulékkulcsot, és alkalomadtán bevezeti a 14. havi nyugdíjat. E művelet állítólagos forrása a foglalkoztatás és a járulékfizetés ugrásszerű emelkedése – megalapozatlan elképzelés. A választási győzelem után a szociálliberális kormányzat azonnal sutba vágta járulékcsonkítási terveit. Beismerte, hogy szigorú megszorítási intézkedések nélkül a költségvetési hiány 2006-ban megközelítené a GDP 12 százalékát. A megszorító terv komolyságát alátámasztandó, járulékcsonkítás helyett járuléknövelés következett, 18-ról 21 százalékra növelve a munkáltatói nyugdíjjárulékkulcsot (7. táblázat). Az egészségügyi járulékokat átcsoportosították: a dolgozó egészségügyi járulékkulcsa 4-ről 6, majd 7 százalékra nőtt, és hasonló mértékben csökkent a munkáltatói egészségügyi járulékkulcs, kompenzálva a mun-

kálatatói nyugdíjjárulék emelkedését. A nettó bér azonnal csökkent, emellett a megszüntetésre ítélt, korábban már alaposan összezsugorított 1950 Ft/hó egészségügyi hozzájárulás is megmaradt.

A 2008. január 1-je után nyugdíjba vonulók nyugdíja kb. 8 százalékkal fog csökkenni azáltal, hogy a nyugdíjmegállapításnál felhasznált keresetből ezután levonják a dolgozói járulékot, s ezzel gyakorlatilag visszavonták a 13. havi nyugdíjat a 2007 után nyugdíjba menőktől: az új éves nyugdíj $13 \times 1 \times 0,92 = 11,96$ havi nyugdíj lesz. Így legalább ezen a téren helyreáll az összhang a két pillér között. (A csökkenés még nagyobb lenne, ha ezzel párhuzamosan nem küszöbölnék ki a beszámított bérek hiányos valorizálását.) Ezek az intézkedések rövid távon a tb-hiányt várhatóan a GDP 2 százaléka csökkentik.

7. Általános értékelés

Sikeres volt-e a nyugdíjreform? Ha valaki a vegyes rendszerbe önként átlépők arányát nézi, akkor a reform sikeres volt: a dolgozók 50 százaléka átlépett, további 17 százaléka pedig mára beleszületett a vegyes rendszerbe. Ha valaki a kötelező magánnyugdíjrendszerben felhalmozott tőkét tekinti, akkor is elégedett lehet: nyolc év alatt a GDP 5 százaléka jelent meg az egyéni számlákon. Ha azonban valaki azt kérdezi, hogy jobban működik-e a nyugdíjrendszer, mint korábban, akkor komoly kétségei lehetnek. Már a reform elvével is baj volt, mert egyoldalúan a struktúraváltást hangsúlyozta. *Gál* és szerzőtársai [2001] és *Gál–Tarcali* [2003] részletes számításokat végeztek a reformok részleges és együttes hatásainak számszerűsítésére. Az *Auerbach* és szerzőtársai [1994] által kifejlesztett korosztályi számla módszert alkalmazva kiderült, hogy a *tervezett* reformban a nyugdíjegyenes javulásának fő forrása nem a privatizáció, hanem a svájci (félíg ár, félíg bér szerint) indexálás bevezetése volt.

Megjegyezzük, hogy a Világbank szakembereinek újabb értékelései (*Rocha–Vittas*, 2002 és *Impavido–Rocha*, 2006) elismerik, hogy a magyar nyugdíjreform kevésbé volt sikeres, mint annak idején remélték. Jómagam a reform hajnalán több komoly nyitott kérdést jeleztem, és elégedettség nélkül elmondhatom, hogy állampolgárként nem örülök annak, hogy tudósként igazam volt (*Simonovits*, 1998). Egyetértve *Orbán–Palotai* [2005] nagyon gondos elemzésével, azt gondolom, hogy a reform összességében nem volt sikeres. A rendszer tervezési hibája miatt a nyugdíjkassza hiánya ma jóval nagyobb, mint a korábbi rendszerben lett volna, és elmaradt az esetleges költségvetési ellensúlyok felhalmozása a többi szférában. A költségvetési nehézségeknek csak egy része kapcsolatos az elkerülhetetlen áttérési költségekkel (a magánszámlákra befolyó járulékok hiányoznak a tb bevételeiből). Az igazi gondot az összehangolatlan járulékcsökkentés és járadékemelés okozta, csökkenő járulékalap mellett (Magyarországon a járulékköteles bér hányada a kibo-

csátásban az 1992-es 40 százalékról 2000-re 34 százalékra zuhant.). Nem valósult meg a reform híveinek reménye (vö. *Ámon és szerzőtársai*, 2000): a második pillér bevezetése nem akadályozta meg, hogy a tb-nyugdíjak a demográfiai szélcsend idején túlzottan növekedjenek. Nem lehet hallgatni a reform leggyengébb láncszeméről: az új nyugdíjrendszer sem tette igazán érdekeltté a dolgozókat a járulékfizetésben és a nyugdíjba vonulás elhalasztásában.

Mivel a kötelező magánrendszert (a 2. pillért) már tíz éve bevezették, nincs értelme az alternatívájáról gondolkodni. Ma minden szakembernek az a kötelessége, hogy e pillér működését a lehető legjobbra tegye. A kulcskérdés ebben a tekintetben a működési költségek minimalizálása. A svéd példát követve, talán egy klíringházat kellene felállítani, amely segítene a magánpénztárak hatékonyságának növelését. De a kötelező tb-rendszert (az 1. pillért) sem szabad elhanyagolni: egyéni számlát kell bevezetni és egyszerűsíteni kell a nehézkes, átláthatatlan nyugdíjképletet. A cél a járulékok, az adók és a járadékok közti hosszú távú harmónia megteremtése.

Ehhez azonban egyszerűen hiányoznak a részletes tervek. Például nagyon nehéz elképzelni, miképp fognak reagálni a vegyes rendszer tagjai arra az új helyzetre, amikor azok a hasonló történetű járulékfizető társaik, akik bent maradtak a monorendszerben, sokkal nagyobb nyugdíjat fognak kézhez kapni, mint ők, akik „a szabadságot választották”. Mielőtt még a vegyes rendszer első tagjai 2013-ban nyugdíjat kapnak, meg kell oldani e kérdést, például a magánpénztári nyugdíj szintjére vonatkozó állami garancia visszaállításával.

Mi várható az átlagos nyugdíjra és annak szórására vonatkozóan, ha az új rendszer beérik, és új gazdasági és demográfiai hatások érik a rendszert? Néhány szakértő (például *Augusztinovics*, 2005) nagyon sötét képet festenek a jövőről, ahol az új nyugdíjasok nagy tömegeinek nem lesz megfelelő nyugdíjjogosultsága az erősen foghíjas foglalkoztatási pályák miatt. (Ha a szolgálati skála lineárisra válása miatt feleslegessé váló 20 éves minimális szolgálati idő előírását nem törlik el, akkor még a szükségesnél is nagyon bajokkal nézhetünk szembe!) A kiutat egy jelentős alapnyugdíj bevezetésében látják, amelyet minden időskorú megkapna, megfelelően lecsökkentett munkanyugdíja mellé. Ez egyébként erősítené a rosszul keresők járulékfizetési hajlandóságát.¹² Mások, beleértve a szerzőt, optimistábbak; emellett félnek attól, hogy az alapnyugdíj gyengíti a nagyobb keresetűek járulékfizetési érdekelttségét,¹³ valamint megbolygatja az 1. és a 2. pillér közti egyensúlyt. A szakemberek egy harmadik csoportja (lásd például EU Commission Report, 2006) kételkednek a magyar nyugdíjrendszer hosszú távú fenntarthatóságában, azt állítván,

¹² Akármilyen keveset keres valaki akármilyen rövid szolgálati idő alatt, az hozzáadódik az alapnyugdíjához, ellentétben a rászorultsági rendszerrel.

¹³ 100 ezer Ft-os munkanyugdíjért inkább érdemes bevallani a 200 ezer Ft-os munkajövedelmet, mint 50 ezer Ft-nyi munkanyugdíjért, különösen akkor, ha a 40 ezer Ft-os alapnyugdíj alanyi jogon jár.

hogy 2050-re a tb nyugdíjkiadásai az akkori GDP 17,1 százalékra emelkednek (beleértve a 2. pillért is) a 2004-es 10,4 százalékról. Természetesen e számítások nem előrejelzések, hiszen nem veszik figyelembe a szükségszerű visszacsatolásokat; inkább csak a kormányzatokat figyelmeztetik az országaikra leselkedő veszélyekre.

A strukturális reformok nyomán vegyes nyugdíjrendszerek keletkeztek, elsőként Magyarországon, majd Lengyelországban, később más volt szocialista országokban is. Az EU-hoz csatlakozó volt szocialista államok közül mára csak Csehország és Szlovénia áll ellen a részleges privatizálás és feltőkésítés kísértésének. Figyelemre méltó, hogy a régió két legfejlettebb országáról van szó, amely a privatizáció más területein is saját utat követett. (Jó áttekintést ad a fejlettebb átmeneti országok nyugdíjreformjairól Müller [1999], Fultz [2002] és Schmähl–Horstmann [2002].)

Hosszabb időre lesz szükség, hogy megbízhatóan értékelhessük a magyar és a szomszédos országok nyugdíjreformjait. Az azonban máris nyilvánvaló, hogy a vegyes nyugdíjrendszer bevezetése több problémát okozhat, mint amennyit megold.

Hivatkozások

- Ámon Zs. – Budavári P. – Hamza L. – Haraszti K. – Márkus A. [2002]: A nyugdíjreform első négy éve. Modellszámítások és tények. *Közgazdasági Szemle*, 49., 518–527. o.
- Antal K. – Réti J. – Toldi M. [1995]: Nyugdíjak értékvesztése. *Munkügyi Szemle*, 39:12, 14–22. o.
- Antal L. [2007]: Hol tart és merre tart a nyugdíjreform? *Fejlesztés és finanszírozás*, 3. sz.
- Auerbach, A. J. – Gokhale, J. – Kotlikoff, L. [1994]: Generational Accounting: A Meaningful Way to Evaluate Fiscal Policy. *Journal of Economic Perspectives*, 8., Winter 73–94. o.
- Augusztinovics M. [1993]: A nyugdíjrendszer válsága. *Közgazdasági Szemle*, 39., 415–431. o.
- Augusztinovics M. [1999]: Nyugdíjrendszerek és reformok az átmeneti gazdaságokban. *Közgazdasági Szemle*, 46., 657–672. o.
- Augusztinovics M. (szerk.) [2000]: Körkép reform után: Tanulmányok a nyugdíjrendszerről. Budapest, *Közgazdasági Szemle Alapítvány*.
- Augusztinovics M. [2005]: Néesség, foglalkoztatás, nyugdíj. *Közgazdasági Szemle*, 52., 429–447. o.
- Augusztinovics M. – Gál R. I. – Matits Á. – Máté L. – Simonovits A. – Stahl J. [2002]: A magyar nyugdíjrendszer az 1998-as reform előtt és után. *Közgazdasági Szemle*, 49., 473–517. o.
- Augusztinovics M. – Martos B. [1995]: Számítások és következtetések nyugdíjreformra. *Közgazdasági Szemle*, 42., 993–1023. o.
- Augusztinovics M. – Köllő J. [2007]: Munkapiaci pálya és nyugdíj: 1970–2020. *Közgazdasági Szemle*, 54., 529–559. o.
- Bokros, L. – Dethier J. J. (szerk.) [1998]: Public Finance Reform during the Transition: The Experience of Hungary. Washington, D.C, World Bank.
- Boldrin, M. – Dolado, J. – Jimeno, J. F. – Peracchi, F. [1999]: The Future of Pensions in Europe. *Economic Policy*, 29, 289–320. o.
- Cox Edwards, A. [2002]: "Gender Effects of Social Security Reform in Chile", *The World Bank Economic Review* 16:3, 321–343. o.
- Czúcz, O. – Pintér, M. [2002]: Transformation of Old-age Security in Hungary. *Schmähl–Horstmann, szerk.* 277–304. o.
- Csontos L. – Kornai J. – Tóth I. Gy. [1996]: Az állampolgár, az adók és a jóléti rendszer reformja. Egy kérdőíves felmérés tanulságai. *Századvég*, 1:2, 238–271. o.

- Diamond, P. – Orszag, M. [2005]: Saving Social Security. *Journal of Economic Perspectives*, 19:2, 11–32. o.
- European Commission [2006]: Adequate–Sustainable Pensions. Technical Annex, Commission Staff Working Documents. Annexes to the Communication from the Commission to the Council. The European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Joint Report on Social Protection and Social Inclusion 2006. Synthesis Report on adequate and sustainable pensions, COM(2006) 62 final, Brussels 27.02.2006, SEC(2006) 304.
- Fazekas K. – Kézdi G. [2006]: Munkaerő-piaci tükör, 2006. Budapest, MTA KTI.
- Feldstein, M. [1996]: The Missing Piece in Policy Analysis: Social Security Reform. *American Economic Review*, 86., 1–14. o.
- Feldstein, M. [2005]: Social Insurance. *American Economic Review*, 95, 1–24. o.
- Feldstein, M. – Siebert, H. (szerk.) [2002]: Social Security Reforms in Europe. Chicago, IL: Chicago University Press.
- Ferge Zs. [2000]: A magyar nyugdíjreform édesbús története. *Király és szerkesztőtársai*, 102–121. o.
- Fultz, E., (szerk.) [2002]: Pension Reform in Central and Eastern Europe. Budapest, ILO, I–II. kötet.
- Gál, R. I. [2006]: Reforming a Mature Pension System: The Case of Hungary. In: *Kuboniva–Nishimura, szerk.*
- Gál, R. I. – Iwasaki, I. – Széman, Zs. (szerk.) [2007]: Assessing Intergenerational Equity. Budapest, Akadémia.
- Gál R. I. – Simonovits A. – Tarcali G. [2002]: Nyugdíjreform és korosztályi számla. *Közgazdasági Szemle*, 48., 291–306. o.
- Gál, R. I. – Tarcali, G. [2003]: Pension Reform and Intergenerational Redistribution in Hungary. *The (Japanese) Economic Review*, 54., 237–247. o.
- Hablicsek L. [1999]: Öregedés és csökkenő népesség: Demográfiai forgatókönyvek 1997–2050. *Demográfia*, 42., 390–413. o.
- Hablicsek L. [2007]: Társadalmi-demográfiai előreszámítások a nyugdíjrendszer átalakításának modellezéséhez. Nyugdíj és időügyi kerekasztal, Bp.
- Holzmann, R. – Stiglitz, R., (szerk.) [2001]: New Ideas about Old-Age Security: Toward Sustainable Pension Systems in the 21st Century. Washington, D.C., World Bank.
- Holzmann, R., J. E. – Börsch-Supan, A. – Diamond, P. – Valdés-Prieto, S. [2001]: Comments on Rethinking Pension Reform: Ten Myths about Social Security Systems. *Holzmann–Stiglitz, szerk.* 57–89. o.
- Impavido, G. – Rocha, R. [2006]: Competition and Performance in the Hungarian Second Pillar. Washington D.C, Word Bank Discussion Paper, WPS 3876.
- James, E. – Smalhout, J. – Vittas, D. [2001]: Administrative Costs and Organization of Individual Account Systems: A Comparative Perspective. *Holzmann–Stiglitz, szerk.* 254–307. o.
- Király J. – Simonovits A – Szász J. (szerk.) [2000]: Racionalitás és méltányosság, Tanulmányok Augusztinovics Máriaának. Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány.
- Kornai, J. [1992]: The Postsocialist Transition and the State. *American Economic Review*, 82., *Papers and Proceedings*, 1–21. o.
- Kornai, J. – Haggard, S. – Kauffman, R. R. [2001]: Reforming the State. Fiscal and Welfare Reforms in Post-Socialist Countries. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kotlikoff, L. [1996]: Hogyan privatizáljuk a tb-nyugdíjrendszert. *Közgazdasági Szemle*, 43., 1045–1071. o.
- Központi Statisztikai Hivatal [2006]: Magyarország 2005 évkönyve. Budapest, KSH.
- Kuboniva, M. – Nishimura, Y. (szerk.) [2006]: Economics of Intergenerational Equity in Transition Economies. Tokyo, Maruzen.
- Matis Á. [2006]: A magyar magánnyugdíjrendszer hatékonysága. *Hitelintézet Szemle*.
- Mitchell, O. S. – Poterba, J. M. – Warshawski, M. J. – Brown, J. R. [1999]: New Evidence on Money's Worth of Individual Annuities. *American Economic Review*, 89., 1299–1318. o.
- Murthi, M. – Orszag, J. M. – Orszag, P. R. [2001]: The Charge Ratio on Individual Accounts: Lessons from the UK Experience. *Holzmann–Stiglitz, szerk.* 308–335. o.
- Müller, K. [1999]: The Political Economy of Pension Reform in Central-Eastern Europe. Cheltenham, UK, Edward Elgar.
- Müller K. [2000]: A magyar nyugdíjreform politikai gazdaságtana. *Augusztinovics, szerk.*, 51–81. o.

- Müller, K. – Ryll, A. – Wagoner, H. J. (szerk.) [1999]: Transformation of Social Security: Pensions in Central-Eastern Europe. Heidelberg, Physica.
- Nelson, J. M. [2001]: The Politics of Pension and Health-Care Reforms in Hungary and Poland. *Kornai és szerkesztőtársai*, 235–266. o.
- Orbán G. – Palotai D. [2006]: Gazdaságpolitikai és demográfiai kihívások a magyar nyugdíjrendszerben. *Közgazdasági Szemle*, 53., 583–603. o.
- Orszag, P. R. – Stiglitz, J. E. [2001]: Rethinking Pension Reform: Ten Myths about Social Security System. *Holzmann–Stiglitz, szerk.* 17–56. o.
- Palacios, R. – Rocha, R. [1998]: The Hungarian Pension System in Transition. *Bokros–Detier, szerk.*, 177–216. o.
- Pénzügyminisztérium – Jóléti Minisztérium [1996]: Nyugdíjreform, munkaanyag. Budapest, november.
- Pénzügyminisztérium – Jóléti Minisztérium [1997]: Háttérinformációk a nyugdíjreformhoz. Budapest, április.
- PSZÁF [2005]: 2005 jelentés. Budapest.
- Réti J. [1995]: A nyugdíjreform néhány kérdése. *Közgazdasági Szemle*, 42, 993–1023. o.
- Réti J. [1997]: A nyugdíjkiadások alakulása és a nyugdíjrendszer változása a kilencvenes években. Kézirat, Budapest, Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat.
- Rocha, R. – Vittas, D. [2002]: The Hungarian Pension Reform: A Preliminary Assessment. *Feldstein–Siebert, szerk.*, 365–400. o.
- Schmähl, W. – Horstmann, S. (szerk.) [2002]: Transformation of Pension Systems in Central and Eastern Europe. Cheltenham, Edgar Elgar.
- Simonovits A. [1998]: Az új magyar nyugdíjrendszer és problémái, *Közgazdasági Szemle*, 45, 689–708. o.
- Simonovits A. [2002]: Nyugdíjrendszerek: tények és modellek. Budapest, Typotex.
- Simonovits, A. [2007]: The Pay-as-you-Go System and the Permanent Reform: The First Pillar. *Gál és szerkesztőtársai*, Chapter 4.
- Smetters, K. – Waliser, J. W. [2004]: Opting out of the Social Security. *Journal of Public Economics*, 88, 1295–1306. o.
- Stahl J. [2000]: Hogyan lesz nyugdíj a magánpénztárba befizetett járulékból? *Augusztinovics szerk.*, 204–221. o.
- World Bank [1994]: Averting the Old-Age Crisis – Policies to Protect the Old and Promote Growth, Oxford, OUP.
- World Bank [1996]: Hungary: Structural Reforms for Sustainable Growth. Washington, D.C., World Bank.

Statisztikai függelék

Átlépési veszteség jogvesztéssel

$T = 40$ év, teljes szolgálati idő, $E = 1/4$ a magánnyugdíj-járulék aránya a teljes nyugdíjjárulékból, $F(T)$ = tb-nyugdíj évi egységnyi befizetés esetén, 0 és $T-1$ között, g = a reálbér-növekedés éves tényezője, R = az éves reálkamat-tényező, S = a tiszta tb-rendszerben töltött évek száma, $C(S, T)$ = magánnyugdíj évi egységnyi befizetés esetén S és $T-1$ között.

A képletek:

A vegyes rendszerben töltött idő $U = T - S$,

Tb-nyugdíj T év alatt: $F(T) = Tg^T$

Magánnyugdíj

$$C(S, T) = g^S R^{T-S} + \dots + g^{T-1} = g^S R^{T-S} [1 + \dots + g^{U-1}/R^{U-1}] = g^S R^{T-S} (a^U - 1)/(a - 1),$$

ahol: felhasználtuk a mértani sor összegképletét és bevezettük a relatív kamattényező inverzét: $a = g/R$.

A két teljes nyugdíj aránya $C(S, T)/F(T) = (a^U - 1)/[a^U (a - 1)T]$.

E = a magánnyugdíj-járulék aránya a teljes nyugdíjjárulékon belül, példánkban $E = 1/4$.

A relatív különbség: $V = E [C(S, T)/F(T) - 1]$, függetlenül a teljes járulékkulcs értékétől.

Kína tudomány- és technológiapolitikája

SZALAVETZ ANDREA

*A cikk áttekinti a kínai nemzeti innovációs rendszer fejlesztését, átalakítását: azokat a szisztematikus lépéseket, amelyek célja az átállás beruházás- és exportvezérelt stratégiáról innovációvezérelt növekedési pályára. Bemutatja az első eredményeket, és megvizsgálja, hogy vannak-e hasonlóságok a kínai és a fejlett országok által követett tudomány- és technológiapolitika között. Az összefoglaló fejezet a hazai tudomány- és technológiapolitika számára megfontolásra érdemes tanulságokat veszi nagytó alá.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F23, O25, O38.

A példátlanul gyors (másfél évtizede évi 10 százalék fölötti) kínai gazdasági növekedés fenntarthatósága nem csupán a nemzetközi szakirodalmi elemzések és előrejelzések tárgya.¹ A napi kínai gazdaságpolitikai gyakorlat már régóta vallja azt a helyileg megrendelt kutatások² által is hangsúlyozott elvet, hogy fenntarthatósági szempontból, vagyis hosszabb távon a helyi innovációs potenciál az, ami döntő befolyást gyakorol a nemzetközi versenyképesség alakulására. Az exportpotenciál – sőt a csúcstechnológiai termékek világszerte történő elterjedése is – ehhez képest (hosszabb távon) másodlagosnak tekinthető.

Mindezt jól példázza, hogy a legutóbbi évtizedben (1997–2005), amikor az Egyesült Államok látványosan növelte versenyképességi előnyét, exportjának világszerte történő elterjedése 3,74 százalékkal csökkent, ezen belül az információtechnológiai termékek elterjedése 8,28, a kommunikációs technológiai hardveré 9,37 százalékkal.

* A szerző köszönetet mond két névtelen opponensének, akik számos tekintetben hozzájárultak a kézirat első változatának jobbításához és érdekes további kutatási irányokat javasoltak.

¹ A kínai makrogazdasági teljesítmény elemzésének és a fenntarthatósági előrejelzéseknek egyik alapvető és várhatóan sokáig referenciaként szolgáló példája Maddison [1998, 2007].

² Hivatkozunk e helyütt például a Világbank kutatóinak Kína tízéves nemzeti fejlesztési tervéhez készített tanulmányára: World Bank [2001], amely számba vette az elért eredményeket, elemezte a továbblépés akadályait (például, hogy a helyi K+F kapacitás alacsonyabb a kívánatosnál) és szükséges feltételeit (innovációs rendszer reformja, új intézmények kiépítése stb.).

Szalavetz Andrea, az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa. E-mail cím: aszalave@vki.hu

kal (Ketels, 2007, 148. o.). Mindazonáltal nemzetközi elemzések sora dokumentálta az amerikai gazdasági potenciál gyors erősödését, elsősorban a termelékenység fejlett országokat meghaladó növekedését (friss példa: Fukao–Miyagawa, 2007), ami alátámasztja tanulmányunk kiinduló megállapítását: *a világgazdasági pozíció alakulását hosszabb távon az értéktermelésben felhasznált termelési tényezők minősége (és ennek alakulása) befolyásolja.*

Ami Kínát illeti, az átállás a beruházás- és exportvezérelt növekedésről innovációvezérelt növekedésre természetesen még hosszú időt vesz igénybe, a szisztematikus felkészülés azonban már a kilencvenes évek második felében megkezdődött (Hutschenreiter–Zhang, 2007). Tanulmányunk ennek a felkészülésnek néhány aspektusát vizsgálja: először bemutatjuk, hogy a kínai export korábbi jellemvonásai (alacsony technológiai szintű, munkaintenzív termékek) mára mennyire megváltoztak, majd az innovációs input- és outputmutatók alakulását és a nemzeti innovációs rendszer (NIS) fejlesztését-fejlődését vizsgáljuk. A cikk végén az összefoglalás után gazdaságpolitikai tanulságokat fogalmazzunk meg.

A kínai export szerkezetének és tényezőintenzitásának átalakulása

A kilencvenes évektől exponenciálisan növekvő kínai export³ szerkezete látványosan átrendeződött, a nyersanyagigényes és alacsony technológiaigényű ágazatok és iparágak visszaszorultak, dinamikusan nőtt a gépexport volumene és részaránya. A kínai export szerkezete egyre jobban hasonlít a fejlett országok szerkezetére, sőt a hasonlósági indexek értéke jóval nagyobb, mint amit az ország tényezőellátottsága és jelenlegi tényezőarányai indokolnának.⁴

Maddison [2007] adatai szerint az elektromos és egyéb gépek a teljes export 42 százalékát tették ki 2005-ben, a műszerek 3,7 százalékot, és ugyanennyit a járművek, vagyis a közepesen magas és a csúcstechnológiai termékek részesedése az exportból megközelítette az 50 százalékot! (Maddison, 2007, 88. o. adatai alapján saját számítás.) Hutschenreiter és Zhang [2007] a csúcstechnológiát megtestesítő termékek exportját és részesedését számszerűsítik. Számításaik szerint a 218 milliárd dollárt kitevő csúcstechnológiai export a teljes export több mint 30 százalékát képviselte 2005-ben (247. o.). A Global Information Technology Report 2007-es kiadványára hivatkozva a szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy 2004 óta Kína az infokommunikációs termékek legnagyobb exportőre.

³ Wang és Wei [2007] és a hivatalos amerikai adatok (www.uschina.org) szerint 2005-ben Kína teljes exportja 760 milliárd dollárt tett ki. Más források adatai ettől erőteljesen eltérnek, Amiti és Freund [2007] szerint ez az érték 525,48 milliárd dollár volt, a U.S. International Trade Commissionnél dolgozó Dean és szerzőtársai [2007] szerint pedig 1422,1 milliárd dollár.

⁴ Lásd erről: Rodrik [2006]; Wang–Wei [2007]; Amiti–Freund [2007].

Mindez ugyanakkor nem feltétlenül jelenti a termelési tényezők minőségi javulását, az értéktermelés tudás- és technológiaigényességének emelkedését. A fejlett országokéhoz hasonló exportszerkezetet eredményez a vertikális szakosodás is, ha például azonos iparágak azonos funkciójú termékeit, de ezen belül az átlagosnál igénytelenebb, gyengébb minőségű változatát exportálják. Wang–Wei [2007] megvizsgálta a kínai export egységárainak alakulását, és megállapította, hogy bár az egységárak az utóbbi időben, nagyrészt a külföldi érdekeltségű, exportra termelő, összeszerelő cégek tevékenységére visszavezethetően nőttek, abszolút értékük még messze a fejlett országok hasonló termékei alatt marad.

Vertikális szakosodásra utalhat az is, ha a közepesen magas, illetve csúcstechnológiai szektorok részesedésének növekedése mögött összeszerelő, vagyis továbbra is munkaiigényes tevékenység húzódik meg: tudás- és technológiaigényes importalkatrészeket szerelnek össze, minimális helyi hozzáadott értékkel. Dean és szerzőtársai [2007] számításai szerint a teljes kínai import 42 százaléka helyileg feldolgozandó és reexportálandó anyagokból, alkatrészekből állt. Az importált csúcstechnológiai alkatrészek munkaintenzív összeszerelésére utaló vertikális szakosodás értelemszerűen igen erőteljesen kimutatható a távközlési berendezések és a számítógépek termelésében és exportjában.⁵ Cui és Syed [2007] tanulmánya más oldalról közelítve azonban ezzel épp ellentétes következtetést vont le. Megállapították, hogy Kínára egyre kevésbé illik az „olcsó munkaerővel működő összeszerelő üzem” közhelyszerű gyakorisággal hangoztatott jelzős szerkezete. Számításaik szerint 2004-et követően az import és export kevésbé mozgott egymással párhuzamosan, az importnövekedés, mégpedig főként az alkatrészeké és részegységeké lelassult. A Kínában bejegyzett cégek az exportra kerülő késztermékekhez szükséges alkatrészek növekvő hányadát szerzik be belföldről (a belföldi beszerzés egy része ugyan külföldi érdekeltségű leányvállalatok outputja, mindazonáltal ez is ellenpontozza azt a kialakított képet, hogy Kína „importált anyagok összeszerelésére szakosodott”).

A feldolgozóipari értéktermelési folyamat földrajzi szétDarabolódása és különösen az információtechnológiai forradalom térhódítása közhellyé tette azt a megállapítást, hogy a fejlett világ értéktermelési folyamataiba a feldolgozóipari termelési tevékenység ágán integrálódó országok elvileg komoly saját K+F bázis nélkül is specializálódhatnak high-tech termékek termelésére. Az output technológiai összetétele és a fejlettség és technológiai versenyképesség közötti, korábban szoros kapcsolat fellazulását számos tanulmány dokumentálta és értékelte már.⁶ Kínában a

⁵ Az OECD az export/import-arányt számszerűsíti a csúcstechnológiai iparban. 2005-ben Kína mutatója 113 százalék volt, ami sokkal jobb, mint a szintén az importált alkatrészek összeszerelésére szakosodott Mexikóé (99 százalék); hasonló a magyar értékhez (116 százalék); és mélyen a tudásgazdaságra való áttérés folyamatában jóval előrébb járó Írország értéke (217 százalék) alatt marad. (Forrás: OECD in Figures, 2007)

⁶ A K+F potenciál, a humántőke-ellátottság és az exportszerkezet korszerűsége közötti ambivalens összefüggést vizsgáló elmélet fejlődését Török–Petz [1999] tanulmánya mutatja be. Lásd még: Melicani [2002]; Szalavetz [2005].

hivatkozott világbanki tanulmány (World Bank, 2001) szakmai alapot adott a gazdaságpolitikai súlypontok részleges átrendezéséhez.

A továbbiakban arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk a „high road” (mind magasabb hozzáadott értékű és mind tudás- és technológiaigényesebb értéktermelésre törekvő) gazdaságfejlesztési stratégiát Kínában, továbbá e stratégia első eredményeit.

Az innovációs input- és outputmutatók alakulása

A helyi innovációs potenciál erősödését tükröző mutatók értéke a kilencvenes évek végétől kezdett gyorsan növekedni. Az ország méretéből adódóan a K+F ráfordítások emelkedése néhány éven belül ahhoz vezetett, hogy ma (2000 óta) Kína a második legnagyobb ország a K+F ráfordítások abszolút értéke tekintetében az Egyesült Államok mögött. 1995 óta a K+F ráfordítások átlagosan évente 19 százalékkal növekedtek, és vásárlóerő-paritáson számítva 2005-ben 115 milliárd dollárt tettek ki.⁷ A K+F ráfordítások GDP-aránya egy évtized alatt megduplázódott és 2005-re 1,34 százalékot ért el. Fajlagos értéket mérve tehát a világgazdasági pozíció még messze nem a legkedvezőbb, ugyanakkor ez az arány már meghaladja jó néhány EU-tagország megfelelő mutatóját (Spanyolország: 1,12, Írország 1,26, Olaszország 1,1 százalék), és megközelíti Norvégia és Csehország adatait (1,52, illetve 1,42 százalék). (Forrás: OECD in Figures, 2007)

Az összes K+F ráfordításon belül a vállalati finanszírozás aránya 67 százalék, ami példátlanul gyors fejlődés a kilencvenes évek elejének 40 százalék alatti vállalati részarányához képest. A másik oldalról azt is látnunk kell, hogy a vállalati kutatások részarányának növekedése részben csupán kreatív könyvelésre visszavezethető statisztikai látszat, ugyanis 1998 óta több mint ezer állami kutatóintézetet vállalattá minősítettek át, vagy/és vállalatokba/egyetemekbe olvastottak be (OECD, 2007).

A teljes munkaidőben foglalkoztatott kutatók száma 1 118 698 volt 2005-ben, ami kicsit meghaladja az EU-15 országokban foglalkoztatott összes kutató számát (1 088 206), de az Egyesült Államok megfelelő adata alatt marad (1 394 682). (Forrás: OECD in Figures, 2007) A fajlagos arányok természetesen nem ennyire kedvezőek nemzetközi összehasonlításban: ezer foglalkoztatottra 1,5 kutató jut, míg az EU-15-ök átlaga 6,2, az Egyesült Államoké 9,7!⁸

⁷ Az abszolút értékek körül jelentős módszertani vita bontakozott ki. Folyó áron és aktuális árfolyamon számítva a K+F ráfordítások „mindössze” 30 milliárd dollárt tesznek ki, ez azonban a júan erőteljes felülrétekeltsége miatt nem tükrözi a kiadások valós mértékét. Ami a vásárlóerő-paritáson becslést illeti, kutatók arra hívják fel a figyelmet, hogy a K+F infrastruktúra (laboratóriumi berendezések stb.) fejlett országokétól eltérő árai és még inkább a kutatók eltérő bére/bérearányai szintén jelentős torzítást visznek a számításokba.

⁸ Mindazonáltal – mint ahogy elemzők (például: *Hutschenreiter és Wang*, 2007) erre fel is hívják a figyelmet – érdemes ezeket a mutatókat némi óvatossággal kezelni, a statisztika különösen ezen a területen nem igazán megbízható.

Az UNCTAD World Investment Reportjai (WIR) a külföldi működőtőke-befektetők növekvő innovációs ráfordításairól számolnak be. A 2005-ös WIR-ben szereplő adatok szerint (127. o.) a külföldi érdekeltségű cégek a vállalati finanszírozású K+F ráfordítások 23,7 százalékát adták 2003-ban.⁹ Az OECD Science Technology & Industry Outlook-jának 2006-os kiadása megállapítja, a kutatás-fejlesztés globalizálódásának hajtóerejét ma már a fejlődő-felzárkózó országok képezik, közöttük első helyen említi Kínát.

A kínai innovációs politikáról szóló OECD-kiadvány (OECD, 2007) számszerűsíti néhány csúcstechnológiai iparág innovációs intenzitását (K+F ráfordítások/árbevétel), mégpedig tulajdonosi kategóriák szerinti bontásban. 2004-ben a gyógyszeriparban ez a mutató az állami vállalatoknál 2, a kínai tulajdonú magáncégek esetében 1,3, a külföldi tulajdonú cégeknél 0,8 százalék volt. Az elektronikai és távközlési berendezések gyártása esetében a megfelelő mutatók: 3,2; 3,7; 0,4 százalék; a számítástechnikai cikkek gyártása esetében: 2; 4,7; 0,3 százalék. Az adatok jól mutatják, hogy a külföldi cégek növekvő ráfordításai ellenére a lemaradás nem csupán a fejlett országok csúcstechnológiai iparágaira jellemző K+F intenzitással összehasonlítva jelentős, de még a kínai állami és magáncégek erőfeszítéseivel szemben is. Más kérdés, ahogy ezt néhány korábban hivatkozott publikáció is felveti, hogy megkérdőjelezhető az állami cégek K+F ráfordításainak hatékonysága. Az állami cégek K+F ráfordításai ugyanis gyakorlatilag azért kezdtek igen erőteljesen növekedni az elmúlt években, mert központi utasítás volt, hogy a vállalatok költsenek többet innovációra. A ráfordítások jó részének így értelemszerűen kevés gyakorlati, üzleti haszna keletkezett ebben a szektorban. Valószínűsíthető, hogy a külföldi cégek kevesebb fajlagos K+F ráfordítással jóval több eredményt (új terméket/fejlesztett eljárást, szabadalmat stb.) képesek elérni.

A működőtőke-befektetők helyi innovációs elkötelezettségének másik mutatója a külföldi cégek által létesített kutatóközpontok száma. A kínai kereskedelmi minisztérium adatközlése szerint (idézi: *Hutschenreiter–Zhang*, 2007) 2006 végén 750 külföldi tulajdonban lévő K+F szervezet működött Kínában. *Cheng* [2006] nagyító alá veszi a Sanghajban K+F központot létesített 30 transznacionális cég motivációit és e központok jellemzőit. Megállapítja, hogy e központok nem csupán azért jöttek létre, mert költségcsökkentési céllal kitelepítettek munkaigényes K+F tevékenységeket (például az Ericsson 1998-ban 250 főt foglalkoztató szoftverfejlesztő központot alapított), illetve technikai műszaki segítségnyújtási szolgáltatásokat (erre példa az 1997-ben alapított, 400 főt foglalkoztató Microsoft Global Technical Support Center). E központok némelyike helyi adaptációt célzó termékfejlesztéssel foglalkozik (például a SAP, vagy a HP szoftverek adaptációját célzó központok), de növekvő számban alakulnak globális technológiafejlesztéssel foglalkozó helyi K+F

⁹ Az OECD [2007] erre támaszkodva frissít, de csupán tól-ig adatot közöl: becslése szerint a külföldi cégek részaránya ma 25-30 százalékos lehet.

központok is. (Erre példa a General Electric 2000-ben 20 fővel megalapított, és 2003-ban már 500 főt foglalkoztató, főként alapkutatást végző központja, vagy a Motorola központja. A Motorola egyébként nem kevesebb mint 19 kutatóközponttal rendelkezik Kínában, amelyek az alapkutatástól a kísérleti fejlesztésig, dizájnig és helyi adaptációig gyakorlatilag a teljes kutatási portfóliót lefedik. – Lásd: www.motorola.com/cn).

Az anyavállalatok globális K+F hálózatába illeszkedő, a helyi termeléshez nem kapcsolódó, csak az anyavállalat K+F szervezetének elszámolással tartozó kutatóközpontok létesítése azért is népszerű Kínában, mert a szellemi tulajdonjogok védelme leginkább ezekben a – gyakorlatilag csak a multinacionális vállalatok központjával és más országokbeli kutatóközpontjaival kapcsolatban álló – szervezetekben oldható meg (lásd még: *Yuan, 2005*).

Inputoldalon két további tényező érdemel említést. Elsőként Kína erősödő technológiaszerző befektetési tevékenysége, ami részben külföldi csúcstechnológiai cégek felvásárlását jelenti (a fejlett országokban a működőtőke-befektetések nagy része a technológia megszerzésének céljával történik), részben pedig külföldi kutatóintézetek alapítását.¹⁰ A másik fontos momentum a szisztematikusan kialakított nemzetközi K+F kooperációs kapcsolatrendszer. Kína bilaterális K+F keretegyezményeket írt alá gyakorlatilag az összes fejlett országgal, ezek keretében kutatási programokat finanszíroznak, és támogatják a kétirányú kutatói mobilitást. A bilaterális kapcsolatok mellett számos ázsiai multilaterális és Kína–EU K+F egyezmény létezik, például a 2005-ben alapított CO-REACH, amelynek keretében kilenc európai ország (köztük Lengyelország) intézményesítette a Kínával folytatott kutatási kapcsolatait, annak finanszírozását és menedzsmentjét. Az uniós keretprogramokban EU-n kívüli intézmények is részt vesznek, információtechnológiai kutatásokban például az izraeli központok mellett, a kínai kutatóintézetek az egyik legintenzívebb „külsős” résztvevők.

Ami az output-indikátorokat illeti, a három legnagyobb (EPO, USPTO, JPO) szabadalmi hivatalhoz egyaránt beadott szabadalmi kérelmek száma 2005-ben 433,¹¹ csak az EPO-hoz összesen 1403 kérelmet adtak be. A külföldi érdekeltségű

¹⁰ Az UNCTAD [2003] rövid jelentése szerint a Huawei Technologies és a ZTE Corporation K+F központokat alapított az USA-ban és Svédországban. A svédországi kínai alapítású kutatóintézetek száma ezzel 12-re nőtt. A jelentés szerint Dánia és a dán cégek a kínai csúcstechnológiai (ICT, biotechnológia) cégek közkedvelt K+F befektetési és stratégiai szövetségkötési célpontjai (Lásd még: *Serger, 2006*).

Egy másik, adatbázisos elemzés és vállalati interjúkra alapozott adatgyűjtés eredménye szerint (*Zedtwitz, 2005*) a legtöbb kínai alapítású külföldi K+F központ az Egyesült Államokban működik: például a Guangdong Glanz Group Co. Seattle-ben, egy elektronikai cég, a Konka a Szilícium-völgyben; a Haier Bostonban alapított K+F céget (a Haierek 2003-ban összesen tíz külföldi K+F szervezete volt!). A legtöbb külföldön létesített K+F központ kis létszámú, monitoring célokat szolgál (listening posts), mások egy-egy helyi eggyemmel, kutatóközponttal végeznek meghatározott témákban kutatásokat. Fontos kivétel a 12 külföldi kutatóközponttal rendelkező Huawei, amelyek egyike – az indiai Bangalore-ban – egy 1200 főt foglalkoztató szoftverközpont (lásd: www.huawei.com)

¹¹ Összehasonlításképpen: Japán megfelelő értéke 15 239; Korea: 3158; USA: 16 368; Németország: 6266 (OECD in Figures, 2007). Kína az USPTO-hoz 2005-ben 402 szabadalmi kérelmet adott be, Korea: 4352-t (*forrás: USPTO*).

cégek növekvő innovációs elkötelezettségét mutatja egy korábbi adat: 2003-ban az EPO-hoz beadott szabadalmi kérelmek 27,1 százaléka esetében külföldi szerzőtárs is szerepelt a szerzők között. 2006-ban a Kínában beadott összes szabadalom 60 százaléka származott külföldiektől (*Hutschenreiter-Zhang, 2007, 248. o.*).

A kínai teljesítmény a jegyzett tudományos publikációk tekintetében is gyorsan javul: 1995-ben még alig több mint 2 százalékát adták az adott évben megjelent összes publikációnak, 2004–2005-ben ez az arány már 6,5 százalékra emelkedett. és ezen belül magasan vezet a nanotechnológiai témájú publikációk száma [ebben a tekintetben Kína világszű (OECD, 2007, *Li-Zhang, 2007*)].

Az inputmutatók máris lenyűgöző szintje, és az outputmutatók gyors növekedése ellenére az OECD értékelő tanulmánya (OECD, 2007) számos gyenge pontot diagnosztizált a rendszerben, amelyek akár egyenként is megkérdőjelezzik, hogy minden eddigi konvergencia ellenére Kína innovációs potenciálja a közeljövőben meghaladja a fejlett országokét.

Az egyik lényeges eltérés a K+F erőfeszítések szerkezetében: az összes kiadás kb. 6 százaléka alap kutatás, 70-75 százaléka kísérleti fejlesztés. A nemrég indított nagyszabású alap kutatási programok (például a nanotechnológia területén) ugyanakkor némi konvergenciát valószínűsítenek ezen a téren.

Az OECD [2007] tanulmánya felhívja a figyelmet arra is, hogy az eddigi K+F ráfordítások zöme a K+F infrastruktúra fejlesztését szolgálta. Óriási beruházások történtek: új K+F központok épültek, a legmodernebb laboratóriumi berendezéseket vásárolták meg, de ehhez képest az „immateriális javak”, vagyis a tudásállomány nem bővült olyan mértékben, mint amit a könnyen számszerűsíthető inputmutatók sugallnak. Figyelembe kell vennünk ugyanakkor az alkalmazott K+F stratégia késleltetési hatását. A stratégia szinte nem is változott: korábban a feldolgozóipari működőtőkebefektetők vonzása érdekében ipari parkokat alakítottak ki (köz művésítés, utak, távközlés, üzemcsarnokok stb.), most a kutatás-fejlesztésbe irányuló működőtőkebefektetőket csábítják a modern K+F infrastruktúra kiépítésével, mégpedig várakozáson felül sikeresen! Nem csupán modern, minden szükséges infrastrukturális szolgáltatással ellátott irodaépületek és laboratóriumok építése történik: Kína tudatosan alakítja ki a tudományos-technológiai klaszterek szilícium-völgyi prototípusait. A pekingi Zhongguancun Tudományos Parkban például 40 egyetem, 130 kutatóintézet, több mint 40 külföldi kutatóközpont és számos kínai K+F cég található (*Walsh, 2007*). Az OECD kritikájára visszatérve megállapíthatjuk, hogy tekintettel a Kínába telepítendő nemzetközi K+F projektekről szóló bejelentések exponenciális növekedésére és a meglévő központokban a kutatási tevékenység elmélyülésére¹² (*Walsh, 2007, 13*).

¹² Egy kutatási tevékenység „mélysége” azzal mérhető, hogy milyen időtávon számolnak eredményekkel: napi közvetlen problémákat oldanak-e meg, vagy többéves folyamat eredményeként várható a megoldás? *Walsh [2007]* empirikus felmérések, vállalati interjúk eredményeit idézve állapítja meg, hogy a külföldi befektetéssel létrehozott kínai kutatóközpontokban úgy számolnak, a jelenleg folytatott tevékenység eredményei várhatóan évek, esetleg egy évtized múlva születnek meg.

lábjegyzet), úgy tűnik, az újonnan épített központokban a tudásállomány most kezd akkumulálódni, vagyis az immateriális/materiális arány a közeljövőben várhatóan gyors növekedésnek indul.

Egy további gyenge pont, hogy az innováció világszerte megfigyelhető területi koncentrációja Kínában az átlagosnál is erőteljesebb, és az ebből adódó dualitást nehezebb lesz leküzdeni, mint a gazdasági tevékenység intenzitásának és eredménymutatóinak dualitását (lásd erről még: *Sun–Wen, 2007*).

A tanulmány figyelmeztet a természettudományos és műszaki felsőoktatásban részesülők arányának közelmúltban kezdődött enyhe csökkenésére is. Kína ugyanakkor még mindig messze a versenytársai előtt jár ezen a területen: 2004-ben a hallgatók 41,3 százaléka részesült természettudományos és műszaki képzésben, szemben a G7 országok 21,6; Japán: 19,8; Korea: 41,1; és India: 22,1 százalékos megfelelő mutatójával. Ugyanakkor valós problémát jelent, hogy a tudásigényes, de legalábbis jól képzett technikusokat igénylő tevékenység rendkívül gyors bővülésével nem tudott lépést tartani az oktatás bővülése, sok befektető küzd a képzett munkaerő hiányával.

A nemzeti innovációs rendszer fejlődése

A kétezres években az innovációs rendszer K+F tevékenységet végző szereplőinek körében a leglátványosabb változás az üzleti szektor súlyának (BERD/GERD = Vállalati K+F kiadás/Nemzetgazdaság K+F ráfordítás) már korábban is említett gyors, 15 év alatt másfélszeresére (67 százalékra) való növekedése volt. Ez csak részben statisztikai látszat, vagyis csak részben vezethető vissza az ezernél is több állami kutatóintézet vállalattá alakulására. Az üzleti finanszírozású K+F aránynövekedését a kutatás-fejlesztésbe irányuló külföldi befektetések, új kutatóközpontok létrehozása, kutatási ráfordítások növelése, új programok indítása is indokolja. A K+F- és technológiaorientált működőtőke-befektetések állományának növekedését a gazdaságdiplomáciai nyomás, a megcélzott piac páratlan méretéből adódó lehetőségek, a bőkezű és ügyesen kialakított ösztönzőrendszer mellett a demonstrációs hatás is magyarázza: az első nagy K+F projekteket követően (Intel, IBM, GM, Microsoft, Motorola, Ericsson, Nokia, SAP, Matsushita stb.) a nagyok beszállítói és további blue chippek is létrehozták a maguk K+F központjait. Az első eredményeket követően ezek a központok bővítették, mélyítették tevékenységüket: immár nem csupán arról volt szó, hogy a külföldi befektetők a kínai gazdaságdiplomáciai nyomás hatására széles körben kommunikált kirakat-kutatóközpontokat működtettek. A kutató tevékenység a központok felállítását követően rövidesen valódi, a globális fejlesztési célkitűzésekhez kapcsolódó műszaki problémák megoldását célozta, és az évek során egyre mélyebbé vált. A BERD/GERD-mutató értékének növekedéséhez természetesen a kínai tulajdonban lévő nagy cégek K+F erőfeszítései is hozzájárultak (Haier, ZTE, Huawei, TCL, Lenovo, Founder Electronics, Tsinghua

Tongfang). A kínai tulajdonú cégek K+F erőfeszítései azonban ma már távolról sem szűkíthetők le néhány széles publicitást kapott kínai nagyvállalati K+F sikertörténetre, a kutatási ráfordítások, főként az állami tulajdonú cégek igen széles körében nőttek (ennek árnyoldalairól korábban szóltunk). Ígéretes fejlemény a csúcstechnológiai alapú kínai spin-off¹³ és egyéb vállalkozások számának növekedése, ami a tudományos parkok és üzleti inkubátorok programokba irányult jelentős beruházások (lásd később) első eredményének tekinthető.

Az állami kutatóintézetek körében ez idő alatt jelentős és gyakran fájdalmas reformintézkedéseket vezettek be. 1998-ban a reform kezdetekor a Kínai Tudományos Akadémia 120 intézetet számlált, összesen 60 ezer kutatóval. A meghirdetett reformprogram célja kiválósági központok létrehozása volt, vagyis az intézethálózat áramvonalasítása, a legjobbak megőrzése és fejlesztése (30 kiválósági központra tervezték redukálni az intézethálózatot). Átalakították az intézetek finanszírozási mechanizmusát, újradefiniálták tevékenységi körüket, ezeket az újonnan meghirdetett nemzeti tudományos stratégiában megjelölt prioritásokhoz igazították. Eddig több mint harminc intézetet zártak be. Ezzel együtt az OECD [2007] értékelése szerint a reform még mindig vontatottan halad előre, nehezen valósíthatók meg az egyes intézetek együttműködését feltételező interdiszciplináris kutatási programok.

A felsőoktatási kutatóhelyek esetében a K+F tevékenység és a hozzá rendelt finanszírozás is bővült. Kína-szerre 700 K+F tevékenységgel is foglalkozó felsőoktatási intézményt regisztráltak, de a kutatás koncentrációja még a korábbi szinthez képest is tovább erősödött: ma az ötven legnagyobb intézmény kapja a teljes finanszírozás kétharmadát (OECD, 2007). Ezek az ún. nagy egyetemi kutatóközpontok a fejlett országokhoz hasonlóan működnek: fejlett kutatási infrastruktúrával (külső K+F szolgáltatást is nyújtani képes laboratóriumokkal, berendezésekkel, tudományos parkokkal, üzleti inkubátorokkal) és széles körű ipari kapcsolatokkal rendelkeznek,¹⁴ spin-off cégeket alapítanak, szabadalmi kérelmek sokaságát nyújtják be, sőt kockázatitőke-társaságok finanszírozásában is részt vesznek.

¹³ Az OECD ajánlása alapján spin-off vállalkozáson olyan vállalatot, vállalkozást értünk, amelyet az alábbiak közül legalább egy jellemez:

- olyan új gazdálkodó szervezet, amelyet közfinanszírozású kutatóintézet vagy felsőoktatási intézmény kutatói vagy oktatói besorolású alkalmazottja alapított;
- olyan új gazdálkodó szervezet, amely technológiáját licencljárás keretében közfinanszírozású kutatóintézettől vagy felsőoktatási intézménytől szerezte;
- olyan új gazdálkodó szervezet, amelyet közfinanszírozású kutatóintézet vagy felsőoktatási intézmény alapított, illetve amelyben ilyen intézmény tőkerészesedéssel vesz részt.

¹⁴ 2003-ban a felsőoktatási K+F tevékenység költségeinek 36 százalékát vállalatok finanszírozták. (OECD, 2007). A vállalatok szerepet vállalnak az egyetemi tananyagok modernizálásában is. Kiváló példa erre a Suzhou Ipari Parkban működő Technológiai Szakfőiskola (SIPIVT), amely az autóiparban alkalmazott „rendelésre gyártás” mintájára bevezette a „rendelésre oktatás” programját. A vállalatokkal együtt választják ki a felveendő hallgatókat, együtt alakítják ki a vállalati igényekre szabott kurzusokat, a vállalati igények alapján rendezik be az oktatásban és a szakmai gyakorlatban használandó laboratóriumokat, és a vállalatok látják el a főiskolát megfelelő műszerekkel és a gyakorlati oktatáshoz szükséges gépekkel.

A K+F tevékenységet végzők körében történt változások feltérképezése után a továbbiakban az új tudás és technológia létrehozását, átadását, terjedését, hasznosítását befolyásoló intézmények, szakpolitikák és az ösztönzők fejlődését tekintjük át.

Az OECD [2007] visszatekintése 1978-ra teszi a nemzeti innovációs rendszert is érintő reformok kezdetét, ekkor hirdették meg a „nyitott kapuk” gazdaságpolitikáját. A következő fontos dátum 1980, ekkor kezdeményezték, hogy a működőtőkebefektetések ösztönzése érdekében különleges gazdasági övezetek jöjjenek létre. A nemzeti innovációs rendszert közvetlenül érintő reformlépésekről (üzleti orientáció erősítése, akadémiai és állami intézethálózat átalakítása stb.) 1985-ben határoztak (lásd: *Bassa*, 2006), de már korábban (1984-ben) is elindítottak különböző technológiai programokat. A reformintézkedésekkel párhuzamosan újabb és újabb ösztönzőket dolgoztak ki, új forrásokat pumpáltak a rendszerbe annak érdekében, hogy a csökkenő intézményfinanszírozás ne általános leépüléshez vezessen, hanem a helyébe lépő programfinanszírozás a valóban értékes kutatói potenciál megerősödését eredményezze (a programokról részletesen beszámol: *Bassa*, 2006).

A fejlődés következő állomása 1995, ekkor hozták nyilvánosságra „A nemzet újjáélesztése a tudomány és technológia segítségével” című tudományos és technológiai stratégiát, amely az eddigi reformlépések folytatását, felgyorsítását irányozta elő, és új ösztönzőket kreált. Ez volt az az időszak – a WTO-csatlakozást megelőzően és közvetlenül utána –, amikor nemzetközi szakértők (OECD, Világbank) is intenzíven bekapcsolódtak a nemzeti innovációs rendszer erősségeinek/gyengeségeinek felmérésébe, tanácsaikkal segítették a szakpolitika formálódását. A nemzetközi szakértők bevonása arra is utalt, hogy a kínai döntéshozók felismerték, az addigi technológiapolitika, amely döntően a fejlett technológia importjának ösztönzését tekintette stratégiai prioritásnak, számos kedvezőtlen mellékhatással járt. A helyi vállalati K+F potenciál nem erősödött meg, az alapkutatással foglalkozó helyi kutatóközpontok tevékenysége egymástól is és a piactól is elszigetelt maradt: a kutatások egy része párhuzamosan folyt, interdiszciplináris és nemzetközi együttműködésekre kevés példa akadt,¹⁵ továbbá a külföldi befektetők nem igényelték a helyi kutatók eredményeit. A fejlett technológia importján alapuló technológiapolitika egyik legsürgősebben megoldandó káros következménye az volt, hogy az importált technológiától való függés a kínai cégek profitját csökkentette. A technológiaiimport jelentős licenccím-fizetési kötelezettséggel járt, amely a technológiaigényes iparágak, például a fogyasztói elektronika gyártóinak olyan mértékben növelte az egy termék-

¹⁵ A nanotechnológiai kutatás felfutása mindkét területen látványos változást hozott, főként mivel a nanotechnológia per definitionem interdiszciplináris tudomány. *Li-Zhang* [2007] tanulmánya a szakirodalmi publikációk tükrében számszerűsíti Kína élre törését ebben a tudományban, a kutatás interdiszciplináris jellegét (azt, hogy hányféle tudományághoz tartozó újságban jelentek meg a kínai kutatók nanotechnológiai témájú közleményei), továbbá a nemzetközi kapcsolatok erősödését (a társszerzők nemzetközi megoszlását).

re jutó költségeit, hogy a példátlanul alacsony termelési költségek ellenére minimális profitot könyveltek el (Deloitte, 2004).

„A nemzet újjáélesztése a tudomány és technológia segítségével” stratégia keretében – a helyi innovációs potenciál erősítése érdekében – olyan új ösztönzőket hoztak létre, mint a kis- és középvállalatokat támogató alapot; csúcstechnológiai alapú inkubátorokat,¹⁶ és kockázatitőke-társaságokat.¹⁷ Új akcióprogramokat hirdettek meg, mint például a tudásintenzív kereskedelemfejlesztési akciót, és adókedvezményekben részesítették az innovatív vállalkozásokat.¹⁸

A nemzeti innovációs rendszer fejlődése szempontjából a legutóbbi mérföldköznek a 2006-os Nemzeti Tudomány és Innovációs Konferencia tekinthető, amelynek eredményeként elfogadták a tudomány- és technológiafejlesztés közép- és hosszú távú (2020-ig tartó) stratégiai tervét (erre a továbbiakban „dokumentum”-ként hivatkozom). A 2000 kutató (!) és számos intézmény¹⁹ bevonásával készített dokumentumban kijelölték a technológiai prioritásokat (16 konkrét akcióterv keretében), stratégiai célokat²⁰ fogalmaztak meg és meghatározták azoknak a szakpolitikai eszközöknek és ösztönzőknek a körét, amelyek segítségével a stratégiai célokat megvalósítják. Ez utóbbiak nagyrészt hagyományos ösztönzők. Ide tartozik a központi és helyi kormányzatok innovációs ráfordításainak növelése (a kormányzatok nem csak a K+F tevékenységet és az abszorpciót támogatják, hanem azt is, hogy kínai cégek külföldi K+F központokat hozzanak létre (*Serger–Braidne*, 2007). Szintén hagyományos ösztönzőnek tekinthető, hogy a dokumentum előírja, hogy akár 100 százalékot meghaladó mértékű adókedvezményben (vagyis nettó támogatásban) részesülhetnek az innovatív cégek. További hagyományos ösztönző a K+F

¹⁶ 2000-ben 110, 2005-ben már 534 csúcstechnológiai alapú inkubátor létezett, a segítségükkel elindított cégek száma pedig ez idő alatt a négyszeresére, közel 40 ezerre emelkedett (OECD, 2007).

¹⁷ 1995 és 2004 között a kockázatitőke-társaságok száma 21-ről 217-re nőtt. Ezek egy része kormányzati alapítású és finanszírozású, bár az utóbbi időben növekvő számban vesznek részt kínai nagyvállalatok is a finanszírozásban. Más részük egyetemi alapítású kockázatitőke-társaság, ezek értelem szerűen a nagy egyetemeken folytatott kutatások kommercializációját segítik elő. A kockázatitőke-társaságok kis, azonban jelentős gazdasági potenciállal rendelkező része külföldi érdekltségű cég.

¹⁸ 50 százalékos nyereségadó-kedvezményben részesültek azok a vállalatok, amelyek éves szinten 10 százaléknál nagyobb mértékben növelték az új termékek és technológiák kifejlesztésére fordított kiadásait (*Bassa*, 2006).

¹⁹ A tanulmány nem tekinti céljának, hogy rekapitulálja az innovációs stratégiakészítéssel, innovációpolitikával és -irányítással foglalkozó összes állami szervezet felsorolását, ez részletesen megtalálható az OECD [2007] tanulmányban. Lásd még: *Csáki–Juhász* [2007]

²⁰ A stratégiai célok között konkrét mutatószámok és általános célok egyaránt szerepelnek. Az előbbire példa az a célkitűzés, hogy 2010-re a K+F ráfordítások érvé el a GDP 2 százalékát, 2020-ra a 2,5 százalékát. Egy másik konkrét cél, hogy a folytatódó technológiaiimport mellett erősödjön úgy meg a helyi innovációs potenciál, hogy ennek eredményeként Kína kevésbé szoruljon rá a külföldi technológia átvételére (konkrétan, az összes műszaki fejlesztési beruházás 30 százaléka támaszkodjon importált technológiára), és ami az innovációs input- és output-rangsorokat illeti, Kína kerüljön be stabilan az első öt ország közé. Az általános (de felelőssel és határidővel ellátott) célok között olyanok találhatók, mint például: stratégiai tervet kell kidolgozni a kínai márkák jobb nemzetközi elismerése érdekében; készüljön terv a brain drain megfordítására, külföldi kutatók Kínába vonzására és külföldre települt kínai kutatók hazajövetelének ösztönzésére.

infrastruktúra fejlesztését szolgáló beruházások esetében a gyorsított leírás alkalmazása. A rendszer kínálati oldalának erősítését célozza a dokumentumban részletezett oktatásfejlesztés, mégpedig főként a felsőoktatásé és az azt követő tudományos szinteké.

Az eddigi ösztönzési politika folytatásaként szerepel a dokumentumban egy, az eddigiéknél kevésbé hagyományos ösztönző, jelesül, hogy a központi és helyi kormányzatok alapítsanak további kockázatitőke-társaságokat és támogassák/részfinanszírozzák tevékenységüket.

A helyi innovációs potenciál erősítésére szolgáló stratégiai ösztönzőként határozza meg a dokumentum a közbeszerzési politikát. Ez a megfogalmazás két okból tekinthető újdonságnak. Egyrészt, korábban a közbeszerzések a fejlett technológia importját preferálták. Ebben a dokumentumban jelent meg először az a felismerés, hogy a helyi innovációs potenciál ösztönzése nem csupán a rendszer kínálati elemektől (K+F ráfordítások, kutatók, tudásbázis és K+F infrastruktúra), hanem a kereslettől, mégpedig a porterri értelemben az igényes felhasználóktól is függ, vagyis az innovációgenerálásban és -terjedésben a kereslet szerepe a gazdaságpolitika számára sem elhanyagolható.²¹ Másrészt, mind ez idáig a közbeszerzések révén megvalósuló technológiafejlesztés a „megvásárolt technológia saját továbbfejlesztésének” ágán kapcsolódott a helyi K+F potenciálhoz (lásd például a kínai nagysebességű vasúti hálózat technológiájának fejlesztéseit), ami számos esetben vezetett a szellemi tulajdonjog körüli vitákhoz. A kínai cégek és kutatóközpontok innovációs potenciálját erősítő közbeszerzések politikája elvileg szakítást jelent az eddigi gyakorlattal, hiszen így a közbeszerzések immár közvetlen fejlesztési megbízásokat adnak. Természetesen a megvásárolt berendezések továbbfejlesztésének gyakorlata valószínűleg folytatódik, ezt egészítik ki a közbeszerzési megbízásokkal finanszírozott „nulláról induló” helyi fejlesztésű projektek. Középtávon azonban, ahogy a szellemi tulajdonjog védelme az erősödő nemzetközi nyomás hatására fokozódik,²² ezek a nulláról induló saját fejlesztésű projektek egyre nagyobb szerepet játszanak majd – ezen valószínűleg az sem változtat, ha Kína aláírja a WTO közbeszerzésekre vonatkozó megállapodását (GPA) is.

A dokumentumban szerepel, hogy az állami kutatóintézetek tevékenységét a jövőben rendszeresen értékeli, és koordinálni próbálják a katonai és a civil kutatókat a katonai szféra eredményeinek erőteljesebb „átgyűrűzése” érdekében.

A helyi innovációs potenciál fejlesztésének egyik legsajátosabb és a külföldi megfigyelők számára leginkább aggodalomra okot adó eszköze az a néhány éve deklarációk és ad hoc határozatok szintjén elkezdett és a mostani dokumentumban

²¹ Értelemszerűen a belső fogyasztás erőteljes növekedése is ösztönzőleg hat a kínai vállalatok K+F erőfeszítéseire.

²² A dokumentum megfogalmazza, hogy a szellemi tulajdon erőteljesebb védelme érdekében stratégiát dolgoznak ki. A szellemi tulajdonjogok gyakori megsértése ma már a nemzetközi K+F befektetéseket és a technológiaiigényes tevékenységek Kínába telepítését is egyre érzékelhetőbben gátolja.

konkrétan megfogalmazott stratégia, hogy Kína aktív szerepet kíván vállalni a nemzetközi és hazai műszaki szabványok meghatározásában (*Suttmeier* és szerzőtársai, 2006; *Gibson*, 2007). Erre mint óriási belső piaccal és kiemelkedő világgazdasági potenciállal rendelkező országnak természetesen lehetősége van. Aggodalomra főként az ad okot, hogy mint az közismert, a szabványpolitika, a nemzetközitől eltérő nemzeti szabályozás kiváló nem vámjellegű kereskedelmi akadályként funkcionálhat. Kína esetében azonban újdonság, hogy a szabványpolitikát elsősorban tudomány- és technológiapolitikai (T&T), nem pedig kereskedelempolitikai célokra használja fel (bár kísérletek természetesen történtek erre is). Az aktív szabványpolitika azonban, mint azt a következőkben látni fogjuk, remek eszköznek bizonyult a külföldi befektetők helyi K+F tevékenységének ösztönzésére, és egyéb kedvező mellékhatásokkal is járt.

Deklarációk szintjén többször elhangzott, hogy Kína a LINUX operációs rendszert és általában a nyílt forráskódú szoftvereket támogatja. Nem véletlen, hogy a Microsoft 750 millió dolláros beruházással technológiaközpontot épített Kínában annak érdekében, hogy a saját technológiáját terjessze el. Ugyanez motiválja, amikor 25 millió dolláros adománnyal (!) informatikai oktatási intézményeket hoz létre, vagy további sok millió dollárért kínai iskolákat támogat hardverrel és szoftverrel.

A DVD-technológia licencjoga jelentős terhet jelentett a kínai gyártók számára (egy-egy olcsó kínai lejátszó árának 25 százalékát). A saját fejlesztésű szabvány nemzetközi elfogadtatása tehát életbevágó a világpiac 90 százalékát ellátó ország gyártói számára, akik jelenleg nulla közeli profitrésszel dolgoznak (*Suttmeier* és szerzőtársai, 2006). Kína saját fejlesztésű következő generációs, DVD-szerű szabványát, az EVD-t (Enhanced Versatile Disc) 2003-ban jelentették be, úgy időzítve, hogy a bejelentés egybeessen azzal, amikor a DVD Forum vezetői testülete egy New York-i konferencián előterjeszti a vadonatúj HD-DVD szabvány specifikációit (Deloitte, 2004).

A Deloitte-kiadvány (és *Suttmeier* és szerzőtársai, 2006) számos hasonló kínai önálló, a nyugati szabványok konkurenciáját képező szabványfejlesztési erőfeszítésekről és eredményekről számol be elektronikai és távközlési technológiai területeken. Az USA-tól való függetlenedés jegyében Kína úgy döntött, az európai műholdas navigációs technológiafejlesztést, a Galileo-projektet támogatja. Kína egyik oldalról hozzájárul a projekthez, ugyanakkor azt is bejelentette, amennyiben nem részesül a partnerség műszaki és üzleti előnyeiből, saját konkurens navigációs rendszert készít, felfejlesztve a már létező regionális rendszerét.

Az elemzőknek és a nemzetközi szervezetek képviselőinek csupán arra van lehetőségük, hogy óva intsek a technonacionalizmus felé kacsingató Kínát (*Hutschenreiter-Zhang*, 2007; *Gibson*, 2007), az üzleti világ azonban alkalmazkodik. A Siemens és a Motorola például stratégiai szövetséget kötött a Huawei-jel és más kínai vállalatokkal, valamint a Kínai Telekommunikációs Technológiai Akadémiával, hogy a jövőben együtt fejlesztik a mobil technológia következő generá-

ciójának számító TD-SCDMA (Time Division Synchronous Code Division Multiple Access) technológiát, és együtt szállnak síkra annak nemzetközi szabványosításáért. A fejlett országok cégei vállalták, hogy megosztják eddigi kutatási eredményeiket, annak fejében, hogy úttörőként jussanak be a világ legnagyobb és leggyorsabban növekvő távközlési piacának ebbe a szegmensébe. Az amerikai LSI Logic az EDV-technológia fejlesztésébe és a szabványosítás érdekében folytatott lobbitevékenységbe kapcsolódott be, és szintén piaci megfontolásokból kutatóközpontot is létrehozott Pekingben. A szabványosítási és az ezt követő piaci küzdelemben ugyanakkor olyan versenytársakat kell leküzdeniük, mint a versengő HDV szabványért síkra szálló kínai, japán és nyugati cégek (Sony Panasonic, Samsung, Dell, HP, Philips), amelyek mind a jelenlegi DVD-technológiára épülő piac megszerzésére törekednek az egymással is versengő új, alternatív technológiák segítségével.

Összefoglaló, tanulságok és javaslatok

Kína tudomány- és technológiapolitikája, innovációs intézmény- és ösztönzési rendszere legalább annyit és olyan mértékben fejlődött az utóbbi egy-másfél évtizedben, mint a könnyen mérhető innovációs input- és outputmutatók.²³ Az innovációpolitikai nagy átalakítás megpróbálja megalapozni az áttérést innovációvezérelt növekedésre és ezáltal, ha nem is fenntartani az eddigi növekedési pályát (bár a megfogalmazott cél ez), de legalábbis elkerülni a „hard landing”-gel járó kockázatokat.

Az innovációpolitika cél- és eszközrendszere ötvözi a fejlett és a felzárkózó országok sikertörténeteinek tanulságait. Elsőként a koreai, tajvani tapasztalatokat arról, hogy miként lehet a másolás-továbbfejlesztésről áttérni nemzetgazdasági szinten az endogén innovációra, miközben néhány kiemelt stratégiai technológiai és tudományterületen az élenjáró országok közé kerülni (*Jung–Imm*, 2002). Ötvözi néhány fejlett európai ország (például Írország, Finnország) tapasztalatait abban a tekintetben, miként lehet az információtechnológiát ugródeszkeként használni a szerkezeti modernizáció során a korábbiaknál magasabb helyi hozzáadott értéket biztosító, tudás- és technológiaiigényesebb tevékenységekre történő áttérés érdekében (elsősorban az önálló szoftverfejlesztés ösztönzése és az információtechnológiai területre irányuló működőtőke-befektetések vonzása révén). Írország példáját igyekeznek követni abban is, hogy miként lehet a tudás- és helyi K+F igényes működőtőke-befektetéseket bekapcsolni a nemzeti innovációs rendszerbe. (Egyebek mellett) Franciaország a „public-private partnership” (PPP) technológiafejlesztési

²³ Kínát azonban – mint erre egyik opponensem felhívta a figyelmet – félreértés lenne egységes országgént kezelni, hiszen a tengerparti övezetek és a hátszág fejlettségi szintje és fejlődési dinamikája óriási eltérést mutat.

projektek elterjedését és széles körű alkalmazását ösztönző példa. A holland és svéd tapasztalatok jó alapot adtak ahhoz a felismeréshez, hogy a kifelé irányuló (technológiaszerző) működőtőke-befektetések támogatása elősegíti a nemzeti tudomány- és technológiapolitikai célok megvalósulását. Nem utolsósorban az Egyesült Államoktól van mit tanulni az ipar-egyetem kapcsolatok, a kommercializáció és az új tudományos eredményekre alapozott vállalkozásösztönzés tekintetében – ezeket a tapasztalatokat a legújabb kínai innovációpolitikai dokumentum szintén hasznosítja.

Ugyanakkor, mint a dokumentumból kitűnik, mindenfajta eddigi piacosítási lépés ellenére az innováció – más gazdasági területekhez hasonlóan – továbbra is a felülről lefelé irányuló döntéshozatal tárgya, másképpen fogalmazva, a kínai fejlesztő állam legújabb sikertörténete. Az elemzett dokumentum, a korábbi programokhoz hasonlóan, a felzárkózó országok, fejlesztő államok hasonló programjainak jegyeit viseli: *konkrét, kézzelfogható* gazdasági tudomány- és technológiapolitikai célokat fogalmaz meg, és ezekhez rendeli az eszköztár megfelelő elemeit.²⁴ A fejlett országok tudomány- és technológiapolitikai programjai ezzel szemben jóval több kevéssé kézzelfogható célt is megfogalmaznak: az innovativitás kultúrájának, az innovációs magatartásnak az elterjesztését, a hálózatosodás és a kutatói mobilitás támogatását, az innovációs programok monitoring és értékelő mechanizmusainak kialakítását és módszertani fejlesztését.

Ami a tanulságokat és gazdaságpolitikai javaslatokat illeti, szögezzük le, hogy bár értelemszerűen eltérőek a lehetőségeink,²⁵ bizonyos elemek igenis átvehetők a fenti sikertörténetből. Elsőként a kínai döntéshozók szisztematikus tanulási folyamatát kell kiemelnünk, azt, hogy a vízió és főként a megvalósítási stratégia kidolgozásakor rendszereztek a fejlett országok innovációpolitikai tapasztalatait, és saját gyakorlatukba átültették a sikeresnek bizonyult elemeket.

Figyelemre méltó, hogy számos programot egy-két évtizeddel ezelőtt indítottak, ezeket azóta is rendszeresen megújítják, ami egyrészt a kormányzati elkötelezettséget mutatja, másrészt növeli a kiszámíthatóságot.

Tanulságos, hogy a központi utasításra történő innováció, de legalábbis a források központi utasításra történő allokációja innovációs célokra – ahogy ez a kínai állami vállalatok esetében történt – nem (mindig) hoz kézzelfogható eredményt (a

²⁴ Soroljuk fel e helyütt a legfontosabb innovációs és technológiafejlesztési programokat: a kommercializációt támogatja a Tudományos-Technológiai Eredmények Elterjesztésért Program, a Spark (105 millió jüan 2004-ben), a Torch (50 millió jüan 2004-ben). Konkrét technológiák fejlesztését támogatja az 1986-ban elindított, csúcstechnológiai területeket támogató ún. 863-program (www.863.org.cn/english/index.html), az ezzel némi átfedést mutató Nemzeti Kulcstechnológiai Program. A legnagyobb tudománypolitikai program az 1997-ben elindított, alapkutatást támogató 973 program (1031 millió jüan 2004-ben). Az egyes programok állami finanszírozási hányada változó, a kommercializációt támogató Spark és Torch-programokban minimális, 2-5 százalék körüli, az egyéb nemzeti technológiai programokban 20 és 50 százalék közötti, míg az alapkutatás állami támogatása 88 százalékos.

²⁵ Továbbá, mint azt egyik opponensem hangsúlyozta, az is igaz, hogy Kína társadalmi háttere, az emberek gondolkodása a történelem és a hagyományok gyökeresen eltérnek az európaítól.

kínai magán- és a külföldi érdekeltségű vállalatok bekapcsolódása nélkül valószínűleg az egyéb technológiafejlesztő nemzeti programok sem hoztak volna).

Megszívlelendő, hogy bár egy-egy kormányzati intézkedéssel látványosan javíthatók (a fejlett országokéhoz hasonlatossá tehetők) az innovációs mutatók (állami kutatóintézetek kft.-sítése, vagy beolvasztása vállalatokba), a „kozmetika” önmagában nem eredményez javulást: valós javulást a vállalati innovációs elkötelezettséget mutató BERD/GERD mutatóban a működőtőke-befektetők K+F ráfordításainak növekedése hozott, illetve a kommercializációs programok.

Átveendő az a politikai gyakorlat is, hogy a reformintézkedésekkel párhuzamosan új forrásokat pumpáltak a rendszerbe annak érdekében, hogy a csökkenő intézményfinanszírozás ne általános leépüléshez vezessen, hanem a valóban versenyképes területek megerősödéséhez.

Felhasznált irodalom

- Amiti, M. – Freund, C. [2007]: An Anatomy of China's Export Growth. In: *Feenstra, R. – Wei, S. J.* (eds.): *China's Growing Role in World Trade*. NBER – University of Chicago Press, forthcoming
- Bassa, Z. [2006]: Kína innovációs politikája. VKI: Technológiai fejlődés és új tudományos eredmények sorozat, NKTH Mecénatúra pályázat, 7. szám www.vki.hu
- BME-UNESCO [2005]: A világ előrehaladása az információs társadalom terén 2004-ben. BME-UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központ, ITTK.
- Cheng, Y. C. [2006]: Changing the Shanghai Innovation Systems: The Role of Multinational Corporations' R&D Centres. *Science Technology & Society*, Vol. 11., No. 1.
- Csáki Z. – Juhász L. [2007]: Kína a tudásalapú gazdaság megteremtésének útján. *Valóság*, 50. évf., 11. szám.
- Cui, L. – Syed, M. [2007]: The Shifting Structure of China's Trade and Production. IMF Working Paper, No. 214.
- Dean, J. M. – Fung, K. C. – Wang, Z. [2007]: Measuring the Vertical Specialization in Chinese Trade. Office of Economics Working Paper, U.S. International Trade Commission, No. 1.
- Deloitte [2004]: Changing China: Will China's technology standards reshape your industry? www.deloitte.com
- Fukao, K. – Miyagawa, T. [2007]: Productivity in Japan, the US, and the Major EU Economies: Is Japan Falling Behind? EUKLEMS Working Papers, No. 18.
- Gibson, C. S. [2007]: Globalization and the Technology Standards Game: Balancing Concerns of Protectionism and Intellectual Property in International Standards. Suffolk University Law School Faculty Publications, No. 43.
- Hutschenreiter, G. – Zhang, G. [2007]: China's Quest for Innovation-Driven Growth – The Policy Dimension. *Journal of Industry, Competition and Trade*, Vol. 7., No. 3–4.
- Jung, S. – Imm, K. Y. [2002]: The patent activities of Korea and Taiwan: A comparative case study of patent statistics. *World Patent Information*, Vol. 24., No. 4.
- Ketels, C. H. M. [2007]: Industrial policy in the United States. *Journal of Industry, Competition and Trade*, Vol. 7., No. 3–4.
- Li, L. – Zhang, J. [2007]: Characterising Nanotechnology Research in China. *Science, Technology & Society*, Vol. 12., No. 2.
- Maddison, A. [1998, 2007]: *Chinese Economic Performance in the Long Run*. Paris, OECD.
- Meliciani, V. [2002]: The impact of technological specialisation on national performance in a balance-of-payments-constrained growth model. *Structural Change and Economic Dynamics*, Vol. 13., No. 1.
- OECD [2007]: *OECD Reviews of Innovation Policy: China*. Paris, OECD.
- Rodrik, D. [2006]: What's so special about China's Exports? *China & the World Economy*, Vol. 14., No. 5.

- Serger, S. S. [2006]: China: From Shopfloor to Knowledge Factory? In: *Karlsson, M.* (ed.) *The Internationalization of Corporate R&D. Leveraging the Changing Geography of Innovation.* Östersund, Sweden, IPTS, 227–266. o.
- Serger, S. S. – *Breidne, M.* [2007]: China's Fifteen-Year Plan for Science and Technology: An Assessment. *Asia Policy*, No. 4., NBR.
- Sun, Y. – *Wen, K.* [2007]: Uncertainties, Imitative Behaviours and Foreign R&D Location: Explaining the Over-concentration of Foreign R&D in Beijing and Shanghai within China. *Asia Pacific Business Review*, Vol. 13., No. 3.
- Sutmeier, R. P. – *Yao, X.* – *Tan, A. Z.* [2006]: Standards of Power? Technology, Institutions, and Politics in the Development of China's National Standards Strategy. NBR Special Report, National Bureau of Asian Research.
- Szalavetz A. [2005]: Gazdasági szerkezet, termelékenység és fejlettség. *Fejlesztés és Finanszírozás*, 3. évf., 1. szám.
- Török Á. – *Petz R.* [1999]: Kísérlet a K+F intenzitás és az exportszerkezet közötti összefüggések vizsgálatára a magyar gazdaságban. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 46., 3. szám.
- UNCTAD [2003]: China: an emerging FDI outward investor. UNCTAD e-brief, december.
- Wang, Z. – *Wei, S. J.* [2007]: The Rising Sophistication of China's Exports: Assessing the Roles of Processing Trade, Foreign Invested Firms, Human Capital, and Government Policies. In: *Feenstra, R.* – *Wei, S. J.* (eds.) *China's Growing Role in World Trade.* NBER – University of Chicago Press, forthcoming.
- Walsh, K. [2007]: China R&D: A High-Tech Field of Dreams. *Asia Pacific Business Review*, Vol. 13., No. 3.
- World Bank [2001]: *China and the Knowledge Economy: Seizing the 21st Century.* Washington, DC, The World Bank.
- <http://info.worldbank.org/etools/docs/library/137742/ChinaKE.pdf>
- Yuan, Z. [2005]: Features and impacts of the internationalization of R&D by transnational corporations: China's case. In: UNCTAD, *Globalization of R&D and Developing Countries.* United Nations, New York.
- Zedtwitz, M. von [2005]: International R&D strategies of TNCs from developing countries: the case of China. In: UNCTAD, *Globalization of R&D and Developing Countries.* United Nations, New York.

Brief Summary of the Articles

All-round inquiry about the long-term growth prospects of the Hungarian economy

The growth performance of the Hungarian economy substantially lags behind that of other New Member States. In fact, Hungary had the slowest economic growth in the entire EU in 2007. Our 2008 *All-round inquiry* focuses on the factors of this spectacular slow-down. We are especially interested in those structural and institutional factors which supposedly impact upon the Hungarian economy on the long run, resulting in a lower level of potential economic growth in comparison to the 1990s according to an increasing number of analysts. What kind of structural and institutional changes and policy mistakes have led to this unpleasant alteration of economic circumstances – and what to do now?

The Reform of the Hungarian Pension System: 1996–2007 ANDRÁS SIMONOVITS

The mandatory part of the Hungarian pension system has two pillars since January 1, 1998: the members of the mixed system still pay about $\frac{3}{4}$ of their contributions to the pay-as-you-go public system, but about $\frac{1}{4}$ of the contributions go to a funded private system. The pay-as-you-go public system has also been reformed: the wage-indexation of pensions was replaced by a combined wage-price indexation and the degression has been phased out. The reform –attractive for a large part of the working population – has not been successful: after ten years, new reforms will be needed to restore the financial balance of the system. The paper surveys the reform process of the Hungarian pension system between 1996 and 2007.

China's science and technology policy ANDREA SZALAVETZ

The paper surveys the institutional reconfiguration, the changing practice and evolution of China's science and technology (S&T) policy, carried out with the aim of enhancing the country's shift from investment- and export-driven growth to an innovation-driven growth path. We review the policy efforts, identify similarities with advanced economies' practice and document the first results. The concluding section analyzes the lessons to be considered by the Hungarian S&T-policy decision-makers.

Jogi melléklet

Az áruk jövőbeni gyártására vagy előállítására vonatkozó és a vegyes szerződések, valamint a Bécsi Vételi Egyezmény

DR. SZABÓ SAROLTA

I. Bevezetés

A Bécsi Vételi Egyezmény (az áruk nemzetközi adásvételéről, 1980; a továbbiakban: Egyezmény)¹ 3. Cikke az Egyezmény alkalmazási körét meghatározó rendelkezések egyike. Az áruk jövőbeni gyártására vagy előállítására vonatkozó szerződéseket adásvételi szerződésnek minősíti, kivéve ha a megrendelő vállalja az áru gyártásához vagy előállításához szükséges anyagok lényeges részének szolgáltatását [3. Cikk (1) bekezdés]. A 3. Cikk (2) bekezdése szerint az Egyezmény nem vonatkozik az olyan vegyes szerződésekre, amelyekben munkavégzés vagy más tevékenység található, ha a munkavégzés vagy más tevékenység képezi az árut szolgáltatató fél kötelezettségeinek túlnyomó részét.

Az Egyezmény 3. Cikk (1) és (2) bekezdésének ugyan a tárgya eltérő, azonban komplex ügyletekben értelmezésük és alkalmazásuk egymásra tekintettel lehetséges. Például abban az esetben, ha a vevő/megrendelő által szolgáltatott anyagok önmagukban nem képezik az áruk gyártásához vagy előállításához szükséges anyagok lényeges részét (ennek következtében a 3. Cikk (1) bekezdése alapján az Egyezmény alkalmazandó), és az eladó által nyújtandó tevékenységek önmagukban nem értékelhetők a vegyes szerződésben lévő tevékenységek túlnyomó részeként [ennek okán a 3. Cikk (2) bekezdése szerint is az Egyezmény alkalmazandó]. Azonban bizonyos kivételes körülmények esetén a két szabály kombinációja mégis megváltoztathatja az ügylet egészének jellegét, méghozzá olyannyira, hogy azt nem lehet az Egyezmény hatálya alá tartozó adásvételi szerződésnek minősíteni. Az ilyen „kétértelmű” esetekben egyfelől a teljes ügylet egészét figyelembe véve kell a szer-

¹ Kihirdette: 1987. évi 20 tvr., jelenleg 70 ország részese. (www.uncitral.org)

Dr. Szabó Sarolta, egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Nemzetközi Magánjogi Tanszék. E-mail cím: sarolt@jak.ppeke.hu

ződést minősíteni, másfelől szem előtt kell tartani azt az elvet is, hogy kétség esetén az Egyezmény alkalmazása elsőbbséget élvez (*in dubio pro conventione*).²

Az adásvételi szerződések és a tevékenység végzésére irányuló szerződések elhatárolása számos nemzeti jogrendszerben sokat vitatott kérdés, ti. ezen jogrendszerekben gyakran megtalálhatóak az utóbbi szerződések alkategóriái is. Ezek a bér munkaszerződések, amelyekben az egyik fél nyújtja a másik fél által végzendő kivitelezéshez szükséges anyagokat (*contracts for works and materials*). Bár a különböző jogrendszerek alapján egy olyan szerződést, amely alapján a vevő (tulajdonos) nyújtja az anyagokat vagy azok lényeges részét, szinte egyhangúlag bér munkaszerződésnek minősíthetnénk, ha azonban az eladó (vállalkozó) nyújtja azokat, akkor arra már eltérő megoldások léteznek: adásvételi szerződés, bér munkaszerződés vagy éppen vegyes szerződés vagy más *sui generis* szerződés (pl. szállítási szerződés).³

A nemzeti jogrendszerek eltérnek tehát a tekintetben, hogy milyen kritériumok és tényezők minősítenek egy szerződést adásvételi szerződésnek. E kritériumok között szerepel – többek között – pl. a tevérsre és az adásra vonatkozó kötelezettségek összevetése, a dolog jellege (helyettesíthető/nem helyettesíthető, szabvány alapján/egyedi rendelésre készült), a dolog módosulása, az áru előállítás a szerződés előtt megtörtént, vagy az áru olyan áru fajtához tartozik, amelyeket rendszerint az eladó állít elő, az árut előállító személy szakértelme, és végül, a tulajdonjog átruházásának szükségessége.⁴

A nemzeti jogrendszerek sokszínű megközelítései összevetéséhez képest az Egyezmény két megkülönböztető kritériumot tartalmaz. Nevezetesen a „lényeges rész” [3. Cikk (1) bekezdés] és „túlnyomó rész” [3. Cikk (2) bekezdés] fogalmát. Ennek megfelelően az Egyezmény adásvételnek minősíti az olyan szerződéseket, amelyekben az eladó a gyártó vagy előállító, és ő maga szolgáltatja az anyagokat is, vagy a megrendelő által szolgáltatott anyagok nem képezik lényeges részét a gyártáshoz vagy előállításához szükséges anyagoknak. [3. Cikk (1) bekezdés]. Ebben az esetben tehát a vevő nem teljesítésére vagy hibás teljesítésére, annak ellenére, hogy bizonyos nemzeti jogrendszerekben az ilyen szerződések nem minősülnek adásvételnek, az Egyezmény szabályai alkalmazandók.⁵ Másrészt az Egyezmény nem alkalmazandó azokban az esetekben, amelyekben az árut szolgáltató fél kötelezettségeinek túlnyomó része munkavégzésből vagy más tevékenységből áll.

² Vö.: Lookofsky: In Dubio Pro Conventione? Some Thoughts About Opt-Outs, Computer Programs and Preemption Under the 1980 Vienna Sales Convention (CISG). In: Duke Journal of Comparative and International Law 2003/3.

³ CISG Advisory Council Opinion No. 4, Contracts for the Sale of Goods to Be Manufactured or Produced and Mixed Contracts (Article 3 CISG) (<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/CISG-AC-op4.html>) (továbbiakban: CISG-AC Op. 4.)

⁴ CISG-AC Op. 4.

⁵ Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG). (Ed.: Schlechtriem-Schwenzer), Oxford University Press, 2005. 54. skk.

A fentebb vázolt jelentős eltérések vezették az Európai Polgári Törvénykönyv Munkacsoportot (*Study Group on a European Civil Code*), hogy a Bécsi Vételi Egyezmény Tanácsadó Testületéhez (*CISG Advisory Council*, a továbbiakban: Testület) forduljon a 3. Cikk értelmezését kérve.⁶ Jelen tanulmány alapját a Testület 4. véleménye képezi, amely az alábbi kérdésekre válaszul született:

1. Ha mindkét szerződő fél anyagokat szolgáltat, amelyeket az egyik fél az áru előállításánál használ fel, a 3. Cikk (1) bekezdés alapján melyek azok a releváns tényezők, amelyek meghúzzák a határvonalat az Egyezmény szerinti adásvételi szerződések és a nemzeti jog szerinti szolgáltatás nyújtására irányuló szerződések között?

2. Ha a fél áru szolgáltatását és más tevékenység nyújtását is vállalja, a 3. Cikk (2) bekezdés alapján melyek azok a releváns tényezők, amelyek meghatározzák ezen esetekben az Egyezmény alkalmazhatóságát a nemzeti jog helyett?

3. Mi a viszony a 3. Cikk (1) és (2) bekezdése között?

Bonyolítja a helyzetet, hogy a „lényeges” és „túlnyomó” fogalmakról ütköző, egymásnak ellentmondó megoldások, megközelítések láttak napvilágot mind a jogtudományban, mind a joggyakorlatban. A Testület megállapítása szerint számos értelmezés az Egyezmény 3. Cikkének elemzéséhez „igazított” nemzeti felfogásokból ered és azokat tükrözi,⁷ holott az egyezményes rendelkezések – így a 3. Cikknek is – az autonóm, nemzetközi és egységes értelmezése elvárt [Egyezmény 7. Cikk (1) bekezdés].

A 3. Cikk értelmezését – a Testület véleménye szerint – a következő négy tényező teszi még komplikáltabbá:

a) Az Egyezmény hivatalos szövegei között különbségek találhatók a „lényeges” [3. Cikk (1) bekezdés], a „túlnyomó” [3. Cikk (2) bekezdés] és a „kötelezettség” [3. Cikk (2) bekezdés] kifejezések tekintetében;

b) „Különböző” értelmezései az Egyezmény 3. Cikkének és más releváns nemzetközi szerződéseknek [Hágai Egyezmény az adásvételi szerződésekre alkalmazandó jogról (1986); az elévülési időről szóló New York-i Konvenció (1974)].⁸

c) A 3. Cikkhez fűzött kommentárok és (a meglévő jogesetek) sem megfelelőek, mert gyakran nem tartalmazzák az értelmezendő kérdések átfogó elemzését;

d) Végül a 3. Cikk (1) és (2) bekezdése közötti kapcsolat.

⁶ A Testület munkájáról bővebben: Dr. Szabó Sarolta: A megvizsgálási kötelezettség és az áru megkifogásolása a Bécsi Vételi Egyezményben. In: *Külgazdaság* 2007/5–6.

⁷ CISG-AC Op. 4.

⁸ Előbbi esetében a francia szövegváltozat az Egyezménynek megfelelő „*part essentielle*” helyett a „*part importante*” kifejezést használja. Az utóbbiban előforduló „lényeges” fogalmat a spanyol verzióban a „*parte esencial*”-ként fordították, holott e helyütt a „*parte sustancial*” a helytállóbb. CISG-AC Op. 4.

II. Az áruk jövőbeni gyártására vagy előállítására vonatkozó szerződések [3. Cikk (1) bekezdés]

a) A „lényeges rész” értelmezése

Az Egyezmény a „lényeges rész” homályos kifejezésével operál, mint amely a 3. Cikk (1) bekezdés értelmezésének egyik kulcseleme. Az Egyezmény hivatalos szövegváltozatai között eltérések mutatkoznak („*substantial part*”, „*parte sustancial*”, „*part essentielle*”), amelyek, úgy tűnik, eltérő értelmezési standardokat mutatnak. A jogtudósok is meghatározatlan fogalmakat használnak a „lényeges rész” körülhatárolására, amely szintén nem segíti a jelentés egyértelműbbé tételét. Példának okáért a „lényeges részt” mint „jelentékeny részt” vagy mint „számottevő részt” is definiálják.⁹

A „lényeges” feltételnek két különböző értelmezési lehetősége is felmerül: a „gazdasági érték” és az „alapvető” kategóriák. Ezen túlmenően elengedhetetlennek tűnik meghatározni a „lényeges” feltétel számszerűsítésének alapvetéseit.

1. „GAZDASÁGI ÉRTÉK” KONTRA „ALAPVETŐ” KRITÉRIUM

Egyes jogtudósok vélekedése szerint a „lényeges rész” gazdasági értéket jelent.¹⁰ A megrendelő által szolgáltatott anyagoknak magasabb értéket (árat) kell képviselniük az eladó által szolgáltatottakhoz képest ahhoz, hogy az Egyezmény alkalmazására ne kerüljön sor. Több jogeset is ezt a kritériumot követi. Példának okáért a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett szervezett Választott bíróság alkalmazta az Egyezményt szemeteskonténerek szállítása esetében, mert az eladó által gyártott konténerek teljes értékéhez viszonyítva annak megközelítőleg 10%-áig terjedt a vevő által szolgáltatott anyag értéke.¹¹

Más jogtudók felfogásában a „lényeges rész” kifejezés értelmezése mércéjének az áruk „alapvető” jellegén kellene alapulnia, azaz a felek által szolgáltatott anyagok minőségén vagy funkcionalitásán, mint ahogy az a francia szövegváltozatból kitűnik, amely a „*part essentielle*” fogalmat használja. Egyes jogesetek ezt a megközelítési módot tükrözik, pl. nem került alkalmazásra az Egyezmény abban az ügyben, ahol a tehergépjármű gyártásához a vevő által szolgáltatott motor adta a

⁹ CISG-AC Op. 4.

¹⁰ Többek között: Honnold: Uniform Law for International Sales under the 1980 United Nations Convention. Kluwer Law International, 1999. (<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/honnold.html>) Más szerzők (Enderlein, Maskow) a „gazdasági érték” tesztje után, mintegy második kritériumként használja az „alapvető” tesztet. Hivatkozva: CISG-AC Op.4.

¹¹ VB/94131. Más esetek: HG Zürich 1999.04.08.; ICC 8855/1997. (<http://www.cisg.law.pace.edu>)

tehergépkocsi „jármű” jellegét.¹² Egy másik ügyben, a francia fórum előtt, az eladó által készített cipőre a vevő nyújtotta az egyedi és jellemző – *Pierre Cardin* védjeggyel ellátott – fémdekorációt. A bíróság megállapította, hogy az adásvétel tárgya előállításának nem szükségszerű és alapvető eleme a díszítés, ezért az Egyezmény nem kerülhetett kizárásra a 3. Cikk szerint.¹³

Az Egyezmény megalkotásának dokumentumai alapján levonható az a konklúzió, hogy az „alapvető” kritérium felvétele és használata elutasításra került. Mind az Egységes Törvény a Nemzetközi Adásvételről (*Uniform Law on International Sale of Goods*, ULIS, 1964) 6. Cikke, mind az Egységes Törvény a Nemzetközi Adásvételi Szerződések megkötéséről (*Uniform Law on Formation*, ULFIS, 1964) 1. Cikkének (7) bekezdése kizárja az unifikált jog alkalmazását, ha a megrendelő fél szolgáltatja az anyagok alapvető és lényeges részét („*essential and substantial part*”). Az „alapvető” („*essential*”) kifejezést később azonban kihúzták, amely az Egyezmény kodifikátorai általi elutasítást jelzi. Azonban mindannak ellenére, hogy a kifejezést „ki kívánták tessekenni az ajtón, az visszaszökött az ablakon”, azaz megjelent az Egyezmény francia szövegváltozatában, valamint a jogirodalom egy részében és számos jogesetben.¹⁴

A Testület véleményében rögzíti, hogy a 3. Cikk (1) bekezdésében található „lényeges rész” fogalmának értelmezésénél a „gazdasági érték” kritériumnak kell érvényesülnie. Amennyiben a szerződés másként nem rendelkezik, az anyagok ára megállapításához a vevő piacán a szerződés megkötésének időpontjában irányadó ár veendő figyelembe. Az „alapvető” kritériumot csak abban az esetben kell figyelembe venni, ha a „gazdasági érték” megállapítása lehetetlen vagy nem megfelelő eredményre vezet, például abban az esetben, ha a felek által szolgáltatott anyagok összehasonlítása közel azonos értéket eredményezne.¹⁵

2. A „LÉNYEGES RÉSZ” KIFEJEZÉS SZÁMSZERŰSÍTÉSE

Azon jogtudósok, akik a gazdasági érték kritérium mércéjével operálnak, a „lényeges rész” fogalmát rendszerint a 3. Cikk (1) bekezdésének („lényeges”) és a (2) bekezdésének („túlnyomó”) összevetésével számszerűsítik, azaz a „lényeges” kevesebb, mint a „túlnyomó”. Ennek megfelelően a következő hányadokat használják a „lényeges” rész számszerűsítésére: 15% (pl. a króm a rozsdamentes acél előállításához alapvető összetevő, ezért 15% is „lényegesnek” minősülhet),¹⁶ 40–50% közötti

¹² ICC 2003. 09. 15. (<http://www.cisg.law.pace.edu>)

¹³ Cour d'appel de Grenoble 1999. 10. 21. (<http://www.cisg.law.pace.edu>)

¹⁴ CISG-AC Op. 4.

¹⁵ CISG-AC Op.4.

¹⁶ Honnold i. m.

érték,¹⁷ vagy általában 50% körül.¹⁸ Ezzel ellentétben más gondolkodók ugyan nem szabnak konkrét mértéket a „lényeges” kifejezés kitöltésére, azonban felfogásukban a „túlnyomó” „jóval több, mint az ár 50%-a” vagy „az 50%-ot nyilvánvalóan meghaladó”.¹⁹ A „lényeges” terminológia ez utóbbi körben tehát az 50%-os értékhatár fölé esik. Egyes bírósági döntések is ezt a megközelítési módot teszik magukévá.²⁰

A Testület véleményében esetről esetre történő elemzést javasol, egy átfogó értékbecslés alapján történő meghatározást. „Tekintetbe véve, hogy az értékhányad megjelölése az egyes esetek sajátosságai és a jogtudósok eltérő véleményei miatt önkényesnek tűnik, ezen túl a számszerűsítés alapja sem egyértelmű. Ennél fogva nem tanácsos a „lényeges” kifejezést *a priori* meghatározni százalékokban.”²¹

„Még ha használnánk is egy konkrét százalékot, az 50%-os számjegy túl alacsonynak tűnik ahhoz, hogy az Egyezmény kizárását igazolja, különösen az Egyezmény céljának fényében, amely a »*pro* Egyezmény elvét« mondja ki.”²² Ennek megfelelően tehát az Egyezmény alkalmazását előnyben részesítő megközelítés a preferáltabb, mert a 3. Cikk (1) bekezdését akként alkották meg, hogy az egy általános szabályt (az Egyezmény alkalmazhatósága), valamint egy kivételt (az Egyezmény hatálya alóli kizárás) tartalmaz. Továbbmenve, az Egyezmény nemzetközi és egységes értelmezésének és alkalmazásának alapelvei is (7. Cikk) figyelembe veendők. Emellett – jegyzi meg a Testület – az adásvételi szerződések modern jogi és közgazdasági megközelítése még szélesebb körű, mint az, amit az Egyezmény 3. Cikk (1) bekezdésében megtestesít.

*b) „Az áru gyártásához vagy előállításához szükséges anyagok”
kifejezés értelmezése*

Az Egyezmény 3. Cikk (1) bekezdése értelmezésének másik kulcsfontosságú eleme az áruk „gyártásához vagy előállításához szükséges anyagok” kifejezés elemzése. Az egyértelmű, hogy ez a fogalom a nyersanyagokat magába foglalja, azonban az ún. járulékos elemek, mint amelyek például az áru csomagolásához, szállításhoz, valamint az átvételi vizsgálathoz szükségesek, nem vonhatóak alá. Mindezek túlmenően azok az anyagok sem tartozhatnak ide, amelyek szigorú értelemben véve nem szükségesek az áruk gyártásához vagy előállításához. Például a vevő

¹⁷ Adame Goddard: *El contrato de compraventa internacional*. Mc Graw-Hill, Mexico, 1994. 50. Hivatkozza: CISG-AC Op. 4.

¹⁸ Enderline/Maskow: *International Sales Law*. Oceana, 1992. 36–37. Hivatkozza: CISG-AC Op. 4.

¹⁹ Schlechtriem-Sewenzer: i.m. 58. Sándor-Vékás: *Nemzetközi adásvétel*. HVG-Orac, Budapest, 2005. 50.

²⁰ Pl. HG Zürich 1999. 04. 08.; OLG München 1999. 12. 03. (<http://www.cisg.law.pace.edu>)

²¹ CISG-AC Op. 4. Az Egyezmény előkészítő munkája során csak háromszor említettek fix százalékot.

²² CISG-AC Op. 4.

által szolgáltatott nyomdai fólia egy olyan adásvételi szerződésben, amelyben az eladó könyveket nyomtat és szállít, nem tekinthető „gyártásához vagy előállításához szükséges anyagok” fogalom alá tartozónak, hiszen a fólia szolgáltatása ugyan szükséges az áru és kellékei gyártásához, azonban nem lesz magának az árunak része.²³

Ennél is problematikusabb az „anyagok” fogalma meghatározásakor, hogy vajon bele tartoznak-e az áruk gyártásához szükséges technológiák, technikai előírások, rajzok, minták, tervek. A joggyakorlat és a jogirodalom között ellentmondás feszül. Az említett kollízió egy francia ítélettel kezdődött,²⁴ amely azon az alapon utasította el az Egyezmény alkalmazását, mert az áruk gyártásának a vevő által nyújtott tervek szerint kellett végbemenjen. A francia fórum deklaráta, hogy a tervek az anyagok lényeges részét képezték az Egyezmény 3. Cikk (1) bekezdése értelmében. Az eset összefoglalójából azonban nyilvánvaló, hogy a vevő által nyújtott egyedüli „anyagot” csak maguk a tervek jelentették.²⁵

A döntést bírálók felróják egyfelől, hogy tervek nem eshetnek az anyagok fogalma alá, másfelől, hogy a *know-how* átruházására irányuló szerződések is az Egyezmény hatálya alá tartoznak.²⁶ Ezt a kritikát erősítik meg az Egyezmény létrehozatalának dokumentumai is. Ti. létezett egy – később visszavont – angol delegáció által szorgalmazott tervezet, amely kizárta volna az Egyezmény alkalmazását abban az esetben, ha a vevő szolgáltatja a *know-how*-t, pl. amikor „az áru megrendelője vállalja, hogy a) az anyagok lényeges részét; vagy b) a gyártáshoz vagy előállításához szükséges információkat és szakértelmet ő szolgáltatja.”²⁷

A Testület az Egyezmény hatálya alá tartozónak tekinti azon szerződéseket, amelyekben a vevő csak terveket (vagy rajzokat, technikai előírásokat, technológiákat vagy mintákat) szolgáltat. Indoklásul az Egyezmény kodifikációjának dokumentumait és az Egyezmény 42. Cikk (2) bekezdés b) pontját jelölik meg.²⁸

²³ ICC 8855/1997. Hasonlóan: HG Zürich 1999. 02. 01. (<http://www.cisg.law.pace.edu>)

²⁴ Cour d'Appel de Chambéry 1993. 05. 25. (<http://www.cisg.law.pace.edu>)

²⁵ CISG-AC Op. 4.

²⁶Pl.: Schroeter. Bővebben: CISG-AC Op. 4.

²⁷ CISG-AC Op. 4.

²⁸ 42. Cikk

(1) Az eladó az árut harmadik fél minden olyan ipari tulajdonnal vagy egyéb szellemi tulajdonnal kapcsolatos jogától vagy igénytől mentesen köteles szolgáltatni, amelyekről a szerződés megkötésének időpontjában tudott vagy tudnia kellett, feltéve hogy ez a jog vagy igény ipari tulajdonon vagy egyéb szellemi tulajdonon alapul

a) annak az államnak a joga szerint, ahol az árut továbbadják vagy egyébként felhasználják, ha a felek a szerződés megkötésének időpontjában számoltak azzal, hogy az áru ebben az államban kerül továbbeladásra vagy felhasználásra; vagy

b) bármely más esetben annak az államnak a joga szerint, amelyben a vevőnek telephelye van.

(2) Az eladónak az előző bekezdésben alapuló kötelezettsége nem terjed ki azokra az esetekre, amelyekben

a) a vevő a szerződés megkötésének időpontjában ilyen jogról vagy igényről tudott vagy tudnia kellett; vagy

Mindazonáltal, a francia verdikt egy nagyon lényeges elágazásra mutat rá az Egyezmény szerinti „anyagok” fogalmának értelmezését illetően. „A felek bármelyike által nyújtott know-how vagy terv csak abban az esetben vehető figyelembe, ha az anyagok értékét növeli. Amennyiben azonban a rajzok, technikai előírások vagy tervek csak járulékosan jelennek meg, nem tekinthetők anyagoknak.”²⁹

Szemléltetésül nézzünk két jogesetet. Egy szerződésben az eladó állította elő és szolgáltatta az ablakgyártó gépsort. A vevő kötelezettségei közé tartozott néhány eszköz és a gépsor által legyártandó ablakok típusai műszaki rajzainak nyújtása. A német fórum a 3. Cikk (1) bekezdésének elemzésekor nem utalt a rajzokra. A hallgatás indokaként két lehetséges magyarázat hozható fel. Egyfelől a bíróság nem tartotta az anyagok fogalma alá tartozónak a rajzokat, másfelől a járulékos anyagok koncepciójának megfelelően nem minősítette ezeket az áruk „gyártásához vagy előállításához szükséges anyagok”-nak, ugyanis a vevő által biztosított műszaki rajzok nem az ablakgyártó gépsor előállításához voltak szükségesek, hanem a gépsor által gyártandó ablaktípusokhoz.³⁰

Egy másik ügyben az osztrák bíróság elé vittek egy kooperációs szerződést, amelyet egy „Resitrix”-nek nevezett anyag kifejlesztésére kötöttek. A szabadalomtulajdonos vevő kötelezettsége a félkész termék leszállítása volt, amelyet az eladó – a közösen kifejlesztett leírásnak megfelelően – végtermékké alakított. Az eladó egyes országokban kizárólagos licenccel rendelkezett a termék forgalmazására. Bár a szerződés az Egyezmény időbeli hatályán kívül esett, a bíróság a 3. Cikk (1) bekezdésére utalt, és ennek alapján állapította meg, hogy a szerződés, mivel a vevő szolgáltatta az áru előállításához szükséges anyag lényeges részét (félkész termék), az Egyezmény alkalmazási körén kívül esik.³¹

A Testület véleménye szerint, tehát a *travaux préparatoires* rámutatnak arra, hogy az anyagok fogalmába nemcsak nyersanyagok, hanem a végtermék önálló összetevői is beletartoznak. Valamint a visszavont angol javaslat nem azt indítványozta, hogy az anyagok fogalmából a *know-how*t minden esetben ki kell zárni, hanem azt, hogy egy szerződés ne minősüljön adásvételnek abban az esetben, ha a vevő kizárólag a gyártáshoz vagy előállításához szükséges szakértelmet nyújtja, mint ahogyan a javaslat megszövegezéséből is kitűnt: két különböző vagylagos választási lehetőséget tartalmaz.³²

Mindemellett nem minden terv vagy rajz tartozik az anyagok fogalmába, hanem csak azok, amelyek az áru gyártásához vagy előállításához szükségesek és így annak eredetiségéhez, különlegességéhez vagy kizárólagosságához hozzájárulnak. Ez

b) a jog vagy igény abból ered, hogy az eladó a vevő által adott műszaki rajzot, formatervet vagy más hasonló adatot használt fel.

²⁹ CISG-AC Op. 4.

³⁰ OLG München 1999.12.03. CISG-AC Op. 4.

³¹ OGH 2001.04.18. (<http://www.cisg.law.pace.edu>)

³² CISG-AC Op. 4.

általában magába foglalja azt az esetet is, amikor a vevő vagy az eladó szellemi tulajdonjogok alá tartozó anyagokkal (például egy szabadalom vagy más ipari tulajdonjog) közreműködik, akkor ezen jogokat úgy kell tekinteni, mint amelyek az Egyezmény 3. Cikkének (1) bekezdése „szellemében” az áru értékét növelő ötletet foglalnak magukban.³³

Példaként, egy német fórum előtti ügyben a felek megállapodtak selyempapír előállításához szükséges henger gyártásában és leszállításában. A szerződésben járulékos kötelezettségekként szerepeltek: „berakodás, fuvarozás, kirakodás, felszerelés, felszerelés befejezéséig biztosítás, eredeti henger hulladékkezelése, valamint extramunka további megállapodások alapján”. Ugyan a jogvita a 3. Cikk (2) bekezdésével állt kapcsolatban, a bíróságnak tájékozódott afelől, hogy a – vevő egyéni igényeihez igazított – henger gyártása és leszállítása előtt, szükséges volt-e egy külön műszaki erőfeszítésre, tervezésre és koncepció munkára. Megállapításra került, hogy ezek a külön műszaki tervezési munkálatok nagyban hozzájárultak a termék előállításához és szállításához, döntően meghatározták ennek értékét. „Az eladó további szerződéses kötelezettségei (fuvarozás, beszerelés, stb.) mint járulékos kötelezettségek elhalványulnak, ha összevetjük az előállított henger értékével.” Ez az értékelés vezetett végül az Egyezmény alkalmazásához.³⁴

III. A munkavégzésre vagy más tevékenységre irányuló szerződések [3. Cikk (2) bekezdés]

Az eladónak gyakran olyan kiegészítő tevékenységeket kell teljesítenie, mint például a csomagolás vagy az áru feladása, beleértve a szállítókkal való szerződéskötést stb. Ezen tevékenységek nem változtatnak a minősítésen, a felek közötti szerződéses kapcsolat adásvételi jellegű marad. Azonban gyakran a vevő több kötelezettséget vállal. Nevezetesen olyan tevékenységeket, amelyek önálló szerződésként is fungálhatnak, mint például eladott szerelőszalag felszerelése,³⁵ elemes válaszfalak összeszerelése,³⁶ ablakok gyártásához szükséges gépsor részeinek összeállítása,³⁷ a vevő alkalmazottainak kiképzése az eladott üzemben gyártott áruk értékesítésére stb. Ha ezeket a tevékenységeket ugyanabban – az áruk átadására és tulajdon átruházására irányuló – szerződésben vállalják, kérdésként merül fel, hogy egy ilyen vegyes szerződés az Egyezmény hatálya alá tartozik-e. Ez esetben az Egyezmény 3. Cikk (2) bekezdése szolgál válaszul, amely kiveszi az Egyezmény hatálya alól azokat a szerződéseket, amelyekben az árut szolgáltató fél kötelezettsé-

³³ CISG-AC Op. 4.

³⁴ LG Mainz 1998. 11. 26. (<http://www.cisg.law.pace.edu>)

³⁵ ICC 7660/1994. (<http://www.cisg.law.pace.edu>)

³⁶ Cour of Appeal Lugano 2003. 10. 29. (<http://www.cisg.law.pace.edu>)

³⁷ OLG München 1999.12.03. (<http://www.cisg.law.pace.edu>)

geinek túlnyomó részét munkavégzés vagy más tevékenység képezi. Az Egyezmény alkalmazási körének megállapítása érdekében az árukra vonatkozó kötelezettségek és a munkavégzésre vagy más tevékenységre irányuló kötelezettségek összehasonlítása szükséges.

Az Egyezmény ugyan egyetlen egységes kötelmet előfeltételez, azonban előbb megvizsgálandó, hogy a különböző kötelezettségek valóban egyetlen, ámbár összetett szerződés részét képezik-e. Ez az előkérdés³⁸ a szerződés értelmezésével dönthető el. Amennyiben áruk és szolgáltatások nyújtására irányuló szerződésről van szó, az Egyezmény annak egészére alkalmazandó (3. Cikk (2) bekezdés). Ellenben, amennyiben a felek szándéka két különböző szerződés megkötésére irányulna, az Egyezmény – amennyiben az alkalmazás egyéb feltételei is teljesülnek – csak az adásvételre lenne irányadó.

A 3. Cikk (2) bekezdésével kapcsolatban a Testület felvet néhány értelmezési problémát. Elsőként a „túlnyomó rész” („*preponderant*”, „*principal*”, „*prépondérante*”) kifejezés értelmezését. Nézetük szerint ennek nehézsége három tényezőre bontható: az alkalmazandó mérték (gazdasági érték vagy alapvető kritérium), a jogirodalomban a „túlnyomó” és a „lényeges” szavak értelmezésének összevetése, valamint a százalékos arány számszerűsítése.

Hozzáteszi, hogy ugyan a végső soron visszavont – a „túlnyomó” fogalmát az „érték nagyobb részét kitevő” fogalommal helyettesíteni kívánó – angol tervezet óta a gazdasági érték mércéjének alkalmazása nem következetes, e standard mégis helyénvalónak tűnik. Tulajdonképpen az angol javaslat a „túlnyomó” szónak a „nagyobb részét kitevő” fogalommal történő felváltása miatt nem nyert támogatást, és nem azért, mert a gazdasági érték mércéjét alkalmazta. A „gazdasági érték” kritérium érvényesül, és az érték felbecsülésének releváns időpontja a szerződés megkötésének ideje. Az „alapvető” kritérium csak akkor veendő figyelembe, ha a „gazdasági érték” alkalmazása – az eset körülményét tekintve – lehetetlen vagy nem megfelelő.

A „túlnyomó” szó tartalmát illetően a vélemény leszögezi, hogy azt nem egy előzetesen meghatározott százalékkal kellene számszerűsíteni, hanem egy teljes körű értékbecslésnek megfelelően. Ennek, valamint a felek megegyezésének értelmezésénél a felek okmányokból kitűnő szándékát és a szerződéskötés körülményeit is figyelembe kell venni. A rendes és választott bíróság által tekintetbe veendő lényegesebb tényezők: a szerződés megnevezése és teljes tartalma,³⁹ az árszerkezet⁴⁰ és a felek által a szerződésbe foglalt különböző kötelezettségeknek tulajdonított súly.⁴¹ „Ha azonban egy érték rögzített százaléka használatos, egy 50% vagy az alatti érték nem vehető figyelembe az Egyezmény hatályából való kizárás érdeké-

³⁸ Sándor–Vékás: i. m. 48.

³⁹ ICC 7153/1992. (<http://www.cisg.law.pace.edu>)

⁴⁰ LG München 2000.11.16. (<http://www.cisg.law.pace.edu>)

⁴¹ A fent említett LG Mainz 1999. 11. 26. esetben a bíróság figyelembe vette mind a szerződés dokumentumait és a szerződés megkötésének körülményeit.

ben. Ezen túlmenően, az Egyezmény kizárásánál egy alig 50% fölötti érték önmagában nem lehet döntő. Valójában a teljesített tevékenységek értéke kellene, hogy túlnyomó legyen.”⁴²

Annak megítélése, vajon az ún. kulcsrakész szerződés (*turnkey contract, contratos llave en mano, clé en main, Lieferverträge mit Montageverpflichtung*) az Egyezmény 3. Cikk (2) bekezdése alá esik-e, igen ellentmondásos. Annak ellenére, hogy egyes jogtudók nézete szerint a 3. Cikk (2) bekezdése éppen az ilyen típusú szerződéseknek az Egyezményből történő kizárására irányul, a Testület véleménye az, hogy a helyes elbíráláshoz mindig az esetről esetre történő elemzés szükséges. Így tehát megnevezés figyelmen kívül hagyásával, minden esetben egy külön vizsgálatot igényel az, amelynek során meg kell állapítani, hogy a 3. Cikk (2) bekezdésben foglaltak teljesülnek-e vagy sem.

IV. A 3. Cikk (1) és a (2) bekezdése közötti kapcsolat

Az Egyezmény 3. Cikk (1) és (2) bekezdése különböző kérdéseket rendez. A Testület szerint a közöttük fennálló kapcsolat a „kötelezettség” szónak az Egyezmény egyes hivatalos szövegváltozatai által használt egyes számú használatából származtatható. A francia és az arab nyelvű szövegek egyes számot, míg a többi hivatalos nyelven írt szöveg – kivéve a kínait, mert az ilyen értelemben nyelvtanilag semleges – a többes számot használja. A „kötelezettség” szó egyes számú használatának nyilvánvaló hatása van a szöveg értelmezésére. Az egyes szám olyan értelmezést tehet lehetővé, amely alapján maga a munkavégzés és más tevékenység hasonlítandó össze, ahelyett hogy egyrészt a munkavégzést és más tevékenységet, másrészt az áru szolgáltatását hasonlítanánk össze. Ezen túlmenően, még ennél is félreérthetőbb az, hogy az egyes szám használata a 3. Cikk (1) és (2) bekezdése közötti kapcsolatnak egy olyan értelmezésére is módot adhat, amely szerint az áruk gyártására irányuló munkavégzési kötelezettség összevethető lenne a kiszolgáltatási kötelezettségekkel. Az Egyezmény megalkotóinak szándéka a többes számú értelemre utalt, ezért az egyes szám használatát a Testület szerint mindenképpen el kellene vetni.

Helytelen kapcsolatot kreált a jogirodalomban és a joggyakorlatban a megrendelő által gyártott vagy előállított árukra vonatkozó szerződések esetében az, hogy az értelmezés súlypontját az „anyagok” és nem az áruk gyártásának kötelezettsége adja.⁴³ Ugyan az áruk gyártásának vagy előállításának folyamata megkíván egyfajta munkát vagy munkavégzési kötelezettséget, ezt azonban tévesen, a 3. Cikk (2) bekezdés elemzéséhez csatolják. Egyes jogesetekben az (1) és (2) bekezdés között a szabvány alapján vagy egyedi megrendelésre készült áruk megkülönböztetése alap-

⁴² CISG-AC Op. 4.

⁴³ CISG-AC Op. 4.

ján vonnának kapcsolatot. Amennyiben az áruk szabvány alapján készültek, az eladónak nem kellett gyártási tevékenységet – tehát munkavégzést vagy más tevékenységet – kifejtenie. Az Egyezmény azonban – vonja le a konklúziót a Testület – nem alkalmazza ezt a megkülönböztetést.

A jogtudósok többsége és a jogesetek nagyobb része szerint a munkavégzési vagy más tevékenységre irányuló kötelezettségeknek a 3. Cikk (1) bekezdésben foglalt gyártási vagy előállítási kötelezettségek részét kell képezniük. Azonban olyan helyzetek értékelésénél, ahol az áruk gyártásában vagy előállításában (3. Cikk (1) bekezdés) nincs jelen munkavégzésre vagy más tevékenységre irányuló kötelezettség, az áruk átadását megelőző, azzal egyidejű és azt követő szolgáltatásokat a 3. Cikk (2) bekezdésének megfelelően kell megvizsgálni.

Végül a vélemény az (1) és (2) bekezdés önálló értelmezését ajánlja, azonban a komplex ügyletekben lehetséges az egymásra tekintettel való értelmezésük és alkalmazásuk. Ezekben az esetekben tehát az ügyleteket a maguk egészében kell elemezni, és figyelemmel kell lenni az Egyezmény alkalmazásának elsőbbségének elvére.

V. Összefoglaló

A Testület 4. sz. véleménye az Európai Polgári Törvénykönyv Munkacsoport (*Study Group on a European Civil Code*) kérdéseire az alábbiakban foglalható össze:

1. Az Egyezmény 3. Cikk (1) és (2) bekezdése különböző kérdéseket rendez, azonban komplex ügyletek esetében értelmezésükben és alkalmazásukban kölcsönös hatások találhatók.

Egyezmény 3. Cikk (1) bekezdése: „Az áruk jövőbeni gyártására vagy előállítására vonatkozó szerződések adásvételi szerződésnek minősülnek, kivéve ha az áru megrendelője vállalja, hogy az áru gyártásához vagy előállításához szükséges anyagok lényeges részét ő szolgáltatja.”

2. Az Egyezmény 3. Cikk (1) bekezdésében szereplő „lényeges rész” értelmezésénél elsősorban a „gazdasági érték” kritérium használandó. Az „alapvető” kritérium csak akkor veendő figyelembe, ha a „gazdasági érték” alkalmazása – az eset körülményét tekintve – lehetetlen vagy nem megfelelő.

3. A „lényeges” fogalmát nem előzetesen meghatározott százalékos aránnyal kell számszerűsíteni, hanem teljes körű értékbecslés alapján.

4. Ha az áruk jövőbeni gyártásához vagy előállításához munkavégzés vagy más tevékenység szükséges, akkor annak az Egyezmény 3. Cikk (1) bekezdésének „gyártás vagy előállítás” kifejezése feleltethető meg, és azt nem az Egyezmény 3. Cikk (2) bekezdés alapján kell értelmezni.

5. Az Egyezmény 3. Cikk (1) bekezdésben szereplő „gyártáshoz vagy előállításához szükséges anyagok” nem vonatkoznak rajzokra, technikai előírásokra, tech-

nológiára vagy mintákra, kivéve ha azok a felek által szolgáltatott anyagok értékét növelik.

6. Az Egyezmény 3. Cikk (1) bekezdésének értelmezésénél irreleváns, hogy az áruk helyettesíthetőek vagy nem helyettesíthetőek, szabvány alapján vagy egyedi rendelésre készültek.

Egyezmény 3. Cikk (2) bekezdése: „Az Egyezmény nem vonatkozik azon szerződésekre, amelyekben az árut szolgáltató fél kötelezettségeinek túlnyomó része munkavégzésből vagy más tevékenységből áll.”

7. Az Egyezmény 3. Cikk (2) bekezdése a vegyes szerződésekre alkalmazandó. A szerződés értelmezése alapján kell állást foglalni abban a kérdésben, hogy az árukra és a szolgáltatásokra vonatkozó kötelezettségek a felek szándéka szerint egyetlen vegyes szerződésnek vagy különböző szerződéseknek feleltethető meg.

8. A felek megállapodása értelmezésénél a releváns tényezők közé tartozik többek között a szerződés megnevezése és teljes tartalma, az árszerkezet és a felek által a szerződésbe foglalt különböző kötelezettségeknek tulajdonított jelentősége, súlya.

9. Az Egyezmény 3. Cikk (2) bekezdésben szereplő „túlnyomó rész” kifejezés értelmezésénél elsődlegesen a „gazdasági érték” kritériuma használandó. Az „alapvető” kritérium csak akkor vehető figyelembe, ha a „gazdasági érték” alkalmazása – az eset körülményét tekintve – lehetetlen vagy nem megfelelő.

10. A „túlnyomó rész” fogalmát nem előzetesen meghatározott százalékos aránnyal kell számszerűsíteni, hanem teljes körű értékbecslés alapján.

11. Az Egyezmény 3. Cikk (2) bekezdésében a „kötelezettségek” szó többes számának kell érvényesülnie az Egyezmény arab és francia nyelvű változataiban használt egyes szám ellenére.

Változások az EU innovációpolitikájában

A lisszaboni stratégia és annak ártértékelése – I. rész

DR. TATTAY LEVENTE

1. Az Európai Unió aktuális céljai

Az európai integráció aktuális politikai és gazdaságpolitikai törekvéseit az EU 2000 márciusában *a lisszaboni csúcson deklarált és 2005-ben némiképpen módosított céljai határozzák meg*, mely szerint az EU váljék a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú gazdaságává, amely úgy áll a fenntartható gazdasági növekedés pályájára, hogy több és jobb munkahelyet teremtsen, valamint fokozza a tagországok társadalmi kohézióját.¹ E célt az „*ún. tudásháromszög*” – az oktatás, kutatás és innováció – fejlesztése nélkül lehetetlen elérni, ezért az EU eltökélte, hogy mozgósítja és fokozza a szükséges kutatási és innovációs kapacitásokat.²

Az EU saját és valamennyi tagállamának az erőfeszítéseit a lisszaboni stratégia végrehajtása érdekében mozgósítja a szükséges kutatási és innovációs kapacitások növelése, megteremtése és jobb kihasználása érdekében, *azaz a tudatos innovációpolitika mind az EU, mind a tagállamok számára a lisszaboni stratégia végrehajtásának legfontosabb eszközévé vált.*

Az innováció szerepe a gazdaság valamennyi területén alátámasztható. *Robert Solow* 1987-ben közgazdasági Nobel-díjat kapott a technikai innováció és a nemzeti jövedelem közötti összefüggés kimutatásáért (*Solow-modell*).³ Szerinte az egységnyi munkára jutó termelés növekedési üteme független a megtakarítások (beruházások) arányától, és teljes egészében a legszélesebb értelemben vett gazdasági haladástól függ. Az összefüggés hosszabb időszak átlagára értelmezhető.

¹ A prioritások: egészségvédelem, élelmiszeripar, mezőgazdaság, biotechnológia, információs és kommunikációs technológiák, nanotechnológiák, új nyersanyagok és új gyártástechnológiák, energiafelhasználás, környezetvédelem, közlekedés és a társadalommal, gazdasággal és lelkiséggel foglalkozó tudományok

² Az Európai Tanács 2005. március 22–23. ülésén történt meg a lisszaboni stratégia aktualizálása.

³ *Solow, Robert M.*: Capital Theory and the Rate of Return. North Holland Publishing Company, Amsterdam, 1963.

Dr. Tattay Levente, a PPKE Jog-és Államtudományi Karának egyetemi tanára.

Gyakorlati példák szemléltetik, hogy a technikai innováció mennyire kihat a gazdaságfejlődésre.⁴ Az Európai Közösségben az 1994–2000 közti időszakban a GDP 2-3%-kal nőtt. Az innováció súlya ebben mintegy 60%-ra tehető.⁵

Az Európai Bizottság 2003-ban 49 országra kiterjedő, 37 különböző mutatót tartalmazó tanulmánya⁶ alapján is megállapítható volt, hogy pozitív összefüggés van a tudományos, műszaki tevékenység és a gazdasági növekedés, illetve a termelékenység növekedése között, amely 0,4–0,6-os korrekciós mutatóval volt jellemezhető.

Ezt az összefüggést látványosan alátámasztja a technológiai innovációban élen járó Finnország példája. Finnország high-tech termékek értékesítéséből eredő exportbevétele 2004-ben (11,2 milliárd euró) 3,9 milliárd euróval haladta meg az importból származó technológiára eszközölt kiadásokat (7,3 milliárd euró). Ez 250 Ft = 1 euró értékkel számítva mintegy éves 1000 milliárd forintnyi összeget jelent, amely a magyar költségvetés mintegy 10%-át teszi ki.⁷

Az innovációs politika azért is kiemelten fontos, mert az nemcsak az EU kutatási politikájában, hanem más politikáiban is meghatározó szerepet tölt be, így az iparpolitikában, távközlési politikában, környezetvédelmi politikában. Az innovációpolitika meghatározó módon fontos területe a versenyképesség növelése.

2. A versenyképesség

Az EU lisszaboni stratégiájának központi célkitűzése a versenyképesség növelése. A versenyképesség értelmezése a lisszaboni stratégia elengedhetetlen követelménye.

A versenyképesség egy nemzetgazdaság azon képességét jelenti, amelynek alapján a nemzetközi kereskedelem támasztotta követelményeknek megfelelően úgy képes termelni, elosztani és/vagy szolgáltatni termékeket, hogy közben saját termelési tényezőinek hozadéka növekszik.⁸

A World Competitiveness Yearbook (IMD, 2004) egy ország nemzetközi versenyképességét igen általános tényezőkre, a hozzáadott érték, gazdagság létrehozásának képességére, a rendelkezésre álló erőforrások, a gazdasági folyamatok globalitásigényei és a vállalkozások megfelelő menedzselésére, és mindezek gazdasági-társadalmi modellbe integrálására vezeti vissza.⁹

⁴ Pakucs János: A gazdasági növekedés forrása az innováció. *Polgári Szemle*, 2006/11.

⁵ A 2-3%-os növekedésben 1,2–1,8 pontnyit képviselt az innováció.

⁶ Third European Report on Science and Technology Indicators 2003. In. *Pakucs János*: 4. jegyzet.

⁷ *Peter Herring*: New Challenges and old problems call for new ideas High Technology Finland. 2007. Riita Antinmäki (szerk.). *High Tech Finland*, 2007. 10. oldal.

⁸ *Török Ádám*: Mit mérünk mivel. A versenyképesség értelmezéséről és mérési problémáiról. In: *Európai Tükör. Műhelytanulmányok*. 93. EU-csatlakozás és versenyképesség. MEH, Budapest, 2003. 73. oldal.

⁹ IMD 2004. *The World Competitiveness Yearbook*.

Az Európai Bizottság szerint egy ország versenyképessége állampolgárai jólétének záloga. A nemzetgazdasági versenyképesség a termelés növekedését, a nagyarányú foglalkoztatást és a fenntartható környezetet jelenti, és egyik kulcseleme az alkalmazkodóképesség, amely az ellenálló képességet is növeli.¹⁰

A versenyképesség megfoghatóan definiált modelljeivel azonban a gyakorlatban nagyon ritkán lehet találkozni, inkább arról az oldalról közelítik meg, hogy az egyes államok bizonyos nemzetközileg elismert mutatók vonatkozásában milyen teljesítményt nyújtanak és ennek megfelelően semmiféle definíciót nem adnak a versenyképesség vonatkozásában.¹¹

Összgazdasági szinten a hazai versenyképesség az alábbi kritériumok szerint álapítható meg:

- egy főre jutó vásárlóerő-priorításban, euróban,
- reálárfolyam termelői árindexszel definiálva (1989 = 100%),
- havi bruttó átlagbérek valuta és vásárlóerő-paritáson, euróban,
- termelékenységi indexek alakulása,
- egységnyi munkaerőköltségek (ULC) euróban,
- GDP alakulása,
- áruk és szolgáltatások exportvolumenének alakulása,
- havi átlagos reálbérek növekedési üteme,
- ipari termelékenység volumenindexei,
- termelői árak, bérek (ULC) az iparban, indexekkel kifejezve,
- feldolgozóipari termelés egységre jutó munkaerőköltség (ULC) reálértékének alakulása.¹²

A hazai ipar versenyképességét az alábbi mutatók jellemzik:

- A bruttó nemzeti ipari termékek aránya.
- A gépipari ágazat termelési volumene.
- A feldolgozóipari ágazatok részesedése a bruttó hozzáadott értéken belül.
- Az ipari termelés exportjának volumene.
- Az ipar szerkezetének átalakulása.
- Az ágazati és termékösszetétel korszerűsödése.
- A külföldi működő tőke aránya az ipari termelésben.
- A külföldi tulajdonú cégek koncentrációjának növekedése a legfontosabb ágazatokban.¹³

¹⁰ European Commission 1999. The Competitiveness of European Industry Report, European Commission Yearbook. 9. oldal.

¹¹ Így pl. a Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ és a Külügyminisztérium az Európai füzetek 44. számában: Az ipar és versenyképesség az Európai Unióban c. kiadványa, 2003.

¹² *Viszt Erzsébet*: A versenyképesség alakulása Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. Európai Tükör, műhelytanulmányok. 93. EU-csatlakozás és Versenyképesség. Miniszterelnöki Hivatal, Kormányzati Stratégia Elemző Központ. Budapest, 2003. november. 5–41. oldal.

¹³ *Dr. Csemensky László*: 11. jegyzet, 11–14. oldal.

Az innováció hatékonyság mérésének legfontosabb mutatói:

- Műszaki és természettudományos szakemberek aránya a 20–29 éves korosztályban.
- Középiszolát meghaladó végzettségű munkavállalók aránya a 25–64 éves korosztályban.
- Felnőttképzésben részt vevők aránya.
- Költségvetési kutatás-fejlesztési kiadások a GDP %-ában.
- Vállalati K+F ráfordítások a nemzeti jövedelem (GDP) arányában.
- Az USA Szabadalmi és Védjegy Hivatal által engedélyezett szabadalmak.
- Az Európai Szabadalmi Hivatal által engedélyezett szabadalmak.
- A high-tech feldolgozóiparban foglalkoztatottak aránya.
- A high-tech szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya.
- Informatikai és távközlési kiadások a GDP százalékában.^{14,15}

3. Az EU innováció politikája és az EK-Szerződés

Az Európai Unió kutatás-fejlesztési politikáját az Egységes Európai Okmány fektette le,¹⁶ amely az Alapszerződés részévé vált. Az egységes Európai Okmány az ESZAK-szerződésben¹⁷ és az EURATOM¹⁸ szerződésben az 1. keretprogramban és más programokban^{19,20} lefektetett kezdeményezéseket és tevékenységeket a közös európai politika szintjére emelte.²¹

Jelenleg a kutatásra, fejlesztésre vonatkozó előírásait az EK-Szerződés külön „Kutatás és műszaki fejlesztés” címben tartalmazza.²²

A kutatás-fejlesztési politika meghirdetését az indokolta, hogy *a nyolcvanas évekre világossá vált, hogy a viszonylag kis méretű európai államok kutatás-fejlesztési tevékenysége, amelyet ráadásul számos elavult szervezési struktúra és marketing jellemzett – nem veheti fel a versenyt a koncentrált kutatási potenciállal bíró amerikai és japán konkurenciával.* Erőteljes koordinációra és együttműködésre, határozott közösségi szerepvállalásra volt szükség.²³

¹⁴ Balogh Tamás: A magyarországi innováció helyzete Európában. *Európai Tükör*, 2004. május.

¹⁵ European Innovation Scoreboard. 2003. Cordis Focus. November 2003.

¹⁶ EK-Szerződés 130 (F–P) cikkei.

¹⁷ ESZAK Szerződés. Európai Szén- és Acél Közösséget létrehozó szerződés 195. cikk.

¹⁸ Az EURATOM (EAEK) Szerződés az Európai Atomenergia Közösséget létrehozó szerződés, 1957.

¹⁹ COST program, 1971. European Cooperation in the Scientific and Technical Research – Európai Együttműködés a Tudományos és Műszaki Kutatás területén.

²⁰ ESA=Az Európai Hírügynökség 1974-ben jött létre.

²¹ Az első keretprogram (1984–1987) nem az EK-szerződés előírásai szerint valósult meg.

²² Az EK-szerződés Kutatás és műszaki fejlesztés címe (XVIII. cím) 11. cikket (163–173. cikkek) tartalmaz.

²³ Horváth Zoltán: Kézikönyv az Európai Unióról. Magyar Országgyűlés, Budapest, 1998. 199. o.

Az EK-Szerződés 163. cikk (1) bekezdése főcélként a közösségi ipar tudományos és műszaki alapjainak erősítését, a nemzetközi versenyképesség növelését tűzi ki célul.²⁴ A 163. cikk (2) bekezdés hangsúlyozott támogatást ígér a vállalkozóknak, kutatóközpontoknak és az egyetemeknek a magas színvonalú kutatás-fejlesztés terén.²⁵

*Az EU költségvetésből rendelkezésre álló, a tagállamok közpénzből finanszírozott kutatásának 4%-át (a kutatásra fordított köz- és magánpénzek 2%-át) képviselő összegek az összes kutatási kiadással összevetve csekélyek. A költségvetésből rendelkezésre álló forrásokra nem vonatkozik nemzeti kvóta, a projektek támogatói közvetlenül kérelmezik azokat a Bizottságtól. Általános elvként csak a „prekompetitív” szakaszban levő projektek számára nyújtható pénzügyi segítség. A szabadpiacon versenyképes projektek támogatását nem látják indokoltnak. A projektekben minimálisan 2 államnak kell részt vennie.*²⁶

Az EK-Szerződés 164. cikk a K+F tevékenység vonatkozásában az *unió számára prioritásokat jelöl ki*, mégpedig 4 területen:

– *Közös kutatási programok megvalósítása*, vállalatok, kutatóintézetek és egyetemek együttműködése alapján.

– *A harmadik országokkal és nemzetközi szervezetekkel együtt folytatott kutatások elősegítése.* Itt döntően a közös kutatóközpontok létesítését célozták meg.²⁷ Különböző közös kutatóközpontok a nukleáris biztonság, a műholdas távérzékelés, az agykutatás, a környezetvédelem, az információs technológia és a rendszerszervezés területén működnek.²⁸

– *A K+F tevékenység eredményeinek gyakorlatba átültetése, ipari hasznosítása.*

– *A kutatók képzésének és mobilitásának elősegítése.*²⁹

A közösségi K+F tevékenység preferált területei voltak a 80-as években:

- információs és kommunikációs technológiák,
- ipari technológiák (ipari és anyagtechnológiák, mérés, tesztelés),
- környezetvédelem (környezet, éghajlat, tudományok és technológiák),

²⁴ EK-szerződés 163. cikk (1) bekezdés.

²⁵ EK-szerződés 163. cikk (2) bekezdés.

²⁶ Timothy Bainbridge: EU mindentudó. HVG Kiadó, Budapest, 2004. 413. o.

²⁷ Timothy-Bainbridge: EU mindentudó. HVG Kiadó, Budapest, 2004. 401–402. o.

²⁸ Közös Kutatóközpontok közül 4 működik Isprában, továbbá Geelben (Belgium), Karlsruheban (Németország), Petten (Hollandia), Sevilában (Spanyolország). Ezeket még a 70-es években hozták létre.

²⁹ Az EK-szerződés 164. cikke. Ezen célok elérése érdekében a Közösség a következő, a tagállamok vállalt cselekvéseit kiegészítő tevékenységeket végzi:

a) kutatási, műszaki fejlesztési és demonstrációs programok megvalósítása a vállalatokkal, kutatóközpontokkal és egyetemekkel való együttműködés, illetve ezek egymás közötti együttműködésének előmozdítása révén;

b) a közösségi kutatás, műszaki fejlesztés és demonstráció területén folytatott együttműködés elősegítése harmadik országokkal és nemzetközi szervezetekkel;

c) a közösségi kutatás, műszaki fejlesztés és demonstráció területén folytatott tevékenység eredményeinek terjesztése és értékesítése;

d) a Közösség kutatói mobilitásának és képzésének elősegítése.

- élettudományok és technológiák (biotechnológia, mezőgazdasági és agráripari kutatások, beleértve halászatot, orvostudomány, egészségügy),
- energia (nem nukleáris energia, maghasadásos energia felhasználásának biztonsága, ellenőrzött magfűzés),
- a szellemi erőforrások menedzselése (kutatók képzése, mobilitása, együttműködés harmadik országokkal és nemzetközi szervezetekkel, az elért eredmények terjesztése és kihasználása).³⁰

Az EK-Szerződés 165. cikke a közösségi K+F tevékenység legfontosabb feltételrendszerét határozza meg, vagyis azt, hogy az unió és a tagországok tevékenységüket és kezdeményezéseiket egyeztessék,³¹ és keretprogramokat és egyedi programokat hozzanak létre.

Az EK Szerződés jelenlegi szövegezésének kialakulása

Az Egységes Európai Okmány a Római Szerződést új, VI. fejezettel egészítette ki, amely magába foglalta a Közösség kutatási és technológiai-fejlesztési tevékenységét, ezek a rendelkezések az EK-Szerződés 130. §-ba kerültek be.

A Maastrichti Szerződés változásokat hozott az Európai Egységes Okmány rendelkezéseihez képest, az EK-szerződés 130. §-a egy mondatrésszel bővült, amely lehetővé tette a kutatás-technológia-fejlesztési tevékenység kiterjesztését az EK-Szerződés más fejezeteiben megjelölt tevékenységekre.³²

A Maastrichti Szerződés a K+F tevékenység koordinálása szempontjából is fontos rendelkezést hozott, miszerint a Közösség feladatává teszi a *közösségi és nemzeti*

³⁰ Ungerer L.: Die Europäische Gemeinschaft kurzgefasst. Ernst Klett Schulbuchverlag GmbH. Stuttgart, 1992. 19–20. o.

³¹ Az EK-szerződés 166. cikke:

(1) A Tanács – a 251. cikkben előírt eljárásnak megfelelően, a Gazdasági és Szociális Bizottsággal való konzultáció után – többéves keretprogramot fogad el, amely magában foglalja a Közösség minden ez irányú tevékenységét.

A keretprogram:

- meghatározza a 164. cikkben foglalt tevékenységek által megvalósítandó tudományos és technikai célokat és az ezekhez kapcsolódó prioritásokat;
- megjelöli ezen tevékenységek főbb irányvonalait;
- meghatározza a Közösségnek a keretprogramban való pénzügyi részvételének összesített legmagasabb összegét és részleteit, valamint a tervbe vett egyes tevékenységeket megillető részesedéseit.

(2) A keretprogramot a körülmények alakulása szerint átalakítják vagy kiegészítik.

(3) A keretprogram végrehajtása az egyes tevékenységek keretén belül kidolgozott egyedi programok útján történik. Minden egyedi program pontosítja végrehajtásának módozatait, meghatározza időtartamát és előirányozza a szükségesnek tartott eszközöket. Az egyedi program által rögzített, szükségesnek tartott pénzügyi összeg nem haladhatja meg a keretprogramra, illetve az egyes tevékenységekre előirányzott összesített legmagasabb összeget.

(4) A Tanács – a Bizottság javaslatára és az Európai Parlamenttel, valamint a Gazdasági és Szociális Bizottsággal való konzultáció után – minősített többséggel fogadja el az egyedi programokat.

³² Az EK-szerződés 130. § cikke az alábbiak szerint módosult: A Közösségnek és a tagállamoknak koordinálniuk kell kutatási és technológiafejlesztési tevékenységüket, annak érdekében, hogy biztosítsák a nemzeti és közösségi politikák összehangoltságát (nem hatályos).

valamint különböző nemzeti innovációs politikák összehangolását.³³ A Maastrichti Szerződés a keretprogramok finanszírozásában annyi változást vezetett be, hogy a „várhatóan szükséges összegek” meghatározása helyett a keretprogramban a *maximális teljes összeget* kell rögzíteni.³⁴ A kutatás és a technológiai fejlesztés a Nizzai Szerződés alapján került át a XIII. címbe és a 163–173. §-okba.³⁵

Az EK-Szerződés 166. cikke rendelkezik a keretprogramokról. Ebben a vonatkozásban a leglényegesebb talán az, hogy az Európai Tanács – a Gazdasági és Szociális Bizottsággal való konzultáció után – fogadja el a keretprogramokat és az egyedi programokat.³⁶

– A keretprogramok költségvetésének 70%-át 1988-ig ún. megosztott költségű kutatásokra fordították, ahol a Bizottság 50%-ig társfinanszírozást valósított meg.

– Más esetekben a Bizottság csak a programok koordinációját, ideértve a koordináció finanszírozását vállalta fel.³⁷

A fejezetből az alábbi rendelkezéseket kell kiemelni:

– A 169. § értelmében a közösségi vállalatok és kutatóintézetek, egyetemek számára *kötelező jelleggel előírhatja a keretprogramban meghatározott struktúrában való részvételt.*³⁸

– A 171. cikk értelmében az unió létrehozhat közös vállalatokat és egyéb olyan szervezeteket, amelyek a keretprogramok végrehajtásához szükségesek.³⁹

– *A K+F politika lényeges pontja, hogy az Európai Bizottság minden évben jelentést készít az előző évi K+F tevékenységről a 173. cikk szerint.*⁴⁰

³³ Az EK-szerződés 130. § 1. pontja (nem hatályos).

³⁴ Az EK-szerződés 130. cikke így nyert megfogalmazást: A Közösség célkitűzése a közösségi ipar tudományos és technológiai bázisának erősítése és annak abban való támogatása, hogy nemzetközileg még versenyképessé váljon minden olyan kutatási tevékenységet támogatva, amely ezer szerződés más fejezeteiben lefektetett célkitűzések megvalósítását támogatja (nem hatályos).

³⁵ Az EK-szerződés 165. cikk (1)–(2) bekezdései:

(1) A Közösség és a tagállamok egymás között egyeztetik a kutatás és műszaki fejlesztés területén folytatott tevékenységüket annak érdekében, hogy biztosítsák a nemzeti politikák és a közösségi politika kölcsönös összhangját.

(2) A Bizottság a tagállamokkal szorosan együttműködve megtehet minden olyan kezdeményezést, amely hasznos az (1) bekezdésében előírt egyeztetés elősegítése érdekében.

³⁶ Az egyedi programok elfogadása szigorúbb feltételek mellett történik, mint a keretprogramok elfogadása. Azokat a Tanács a Bizottság javaslatára konzultálva a Parlamenttel, minősített többséggel fogadja el.

³⁷ Horváth Zoltán: Kézikönyv az Európai Unióról. Magyar Országgyűlés, Budapest, 1998. 200. o.

³⁸ Az EK-szerződés 169. cikke:

A Közösség a többéves keretprogram végrehajtása során – az érintett tagállamokkal egyetértésben – előírhatja több tagállam által vállalt kutatási és fejlesztési programokban való részvételt, beleértve az ezen programok végrehajtására létrehozott struktúrában történő részvételt.

³⁹ Az EK-szerződés 173. cikke:

Minden év elején a Bizottság jelentést nyújt be az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. Ez a jelentés különösen a kutatásról és a műszaki fejlesztésről, valamint az eredmények terjesztése területén folytatott előző évi tevékenységről és a folyó évi munkaprogramról szól.

⁴⁰ Az EK-szerződés 171. cikke:

A Közösség létrehozhat közös vállalatokat és minden egyéb olyan struktúrát, amely a közösségi kutatási, műszaki fejlesztési és demonstrációs programok megfelelő végrehajtásához szükséges.

4. Az EU innovációs politikája és a keretprogramok (1987–2007)

Mivel tagállami szinten nem mutatkozott készség egy egységes közösségi tudomány- és technológiapolitika iránt, ezért az 1970-es években a Közösség kutatótevékenysége kis költségvetésű, széttöredezett, koordinálatlan programokban jelenhetett csak meg. Csupán 1984-től, a keretprogramok sorozata lendítette be a koordináltabb kutatási tevékenységet.

Az EU által támogatott kutatás-fejlesztési tevékenységek gerincét az ún. kutatási, technológiafejlesztési és demonstrációs keretprogramok (továbbiakban: Keretprogram) alkotják. A kezdeti ún. Euratom programok mellett így 1984-től beindultak ezek a kutatási keretprogramok is.

1. Keretprogram – 1984–1987
2. Keretprogram – 1987–1991⁴¹
3. Keretprogram – 1990–1994
4. Keretprogram – 1994–1998
5. Keretprogram – 1998–2002
6. Keretprogram – 2002–2006

Az elmúlt két évtized alatt a keretprogramok költségvetése az 1. keretprogram által biztosított 3,75 milliárd ECU-ról a 6. keretprogramnál 17,85 milliárd euróra emelkedett. Jelenleg az EU összköltségvetésének 3,9%-át fordítják a kutatási tevékenység támogatására, míg a tagállamok átlagosan GDP-jüknek csak 1,93%-át fordítják K+F-re.

A K+F finanszírozására fordított állami költségek aránya a GDP-hez viszonyítva 1997 és 1999 között: az európai érték: 0,66%, a csúcsertéket Finnország adta: 0,95%. A magánfinanszírozásból származó K+F költségek aránya a GDP-hez viszonyítva 1997–1998 között: az európai átlag: 1,19%, a csúcsertéket Svédország adta: 2,85%.⁴²

A közös kutatás-fejlesztés három különböző csatornán valósult meg. Ezek
– közös kutatóközpont által végzett kutatások,
– megosztott költségű vagy szerződéses kutatások. A Közösség a tagállamok intézeteivel, egyetemeivel, vállalataival kötött megállapodások alapján, általában a költségek 50%-ának fedezésével. A részprogramokat e formában hajtották végre,

⁴¹ Annak ellenére, hogy a második keretprogram 1991-ig tartott, a Bizottság a harmadik Keretprogramot már 1990-ben beindította.

⁴² *Szánthó Örsike*: Kutatás-fejlesztési politika az Európai Unióban. In: *Tattay Levente* (szerk.). A tudományirányítás és a szellemi alkotások joga az EU-ban. MTA Tudomány és Kutatások Jogi és Igazgatási Kérdéseinek munkacsoportja, Budapest, 2003. 11–15. o.

– közösségi koordináció: Egyes esetekben a közösség nem vállal részt a kutatásban, azonban azt koordinálja, felvállalja továbbá a koordináció költségeit.⁴³

A keretprogramokat a Bizottság javaslata alapján a Tanács fogadja el, mégpedig konszenzussal.⁴⁴

5. A lisszaboni célkitűzések az EU innovációs tevékenységének fellendítésére

Az Európai Unió innovációs tevékenysége szempontjából különös jelentőséggel bír a legjelentősebb versenytársak fejlettségi szintjének elérése, azok megelőzése.

Az Európai Unió új célkitűzéseit az innovációpolitika vonatkozásában az EU-országok állam- és kormányfőinek lisszaboni csúcsertekezlete hirdette meg.^{45, 46}

A kezdeményezés célja, hogy Európa 2010-re a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú gazdasága legyen, amely képes lesz fenntartható növekedést, több és jobb munkahelyet és a mainál nagyobb léptékű társadalmi kohéziót teremteni.

*A Lisszabonban elfogadott stratégia támogatására szolgált az Innovációs Akcióterv, amely arra irányul, hogy az Európai Regionális Fejlesztési Alap ERDF strukturális célú ráfordítását, az innováció előmozdítására irányítsa.*⁴⁷

A Lisszabonban meghirdetett stratégia megvalósítását szolgálta a 6. keretprogram és a 2002–2006-os innovációs akcióprogram.^{48, 49}

A lisszaboni cél 10 éves reformfolyamatot indított be. Azonban érzékelhető, hogy a lisszaboni terv a célkitűzéshez vezető eszközlépéseket nem jelöli meg, ezért konkretizáló megoldásra van szükség. Ezért született 2002-ben a barcelonai célkitűzés,⁵⁰ amely deklarálja, hogy 2010-re az EU átlagában (tehát nem tagállami szinten) a GDP 3%-át kell K+F-re fordítani, a vállalati szféra 2/3-os (2%) és az állami szféra 1/3-os (1%) hozzájárulása mellett. A 3%-os cél sem túlságosan sok, mégis komoly célkitűzés, mert a jelenlegi K+F ráfordítási EU-átlag csupán 1,9%. Hasonló arány spontán módon kialakult Japánban és az USA-ban is, de az európai K+F szféra tradicionálisan sokkal nagyobb mértékben támaszkodik a központi forrásokra.

⁴³ Farkas-Várnai: Bevezetés az Európai Unió tanulmányozásába. JATEPRESSZ, Szeged, 1990. 97. o.

⁴⁴ Horváth Zoltán: Kézikönyv az Európai Unióról. Magyar Országgyűlés, Budapest, 1998. 219. o.

⁴⁵ A lisszaboni csúcstalálkozóra 2000. március 21–24. között került sor.

⁴⁶ A lisszaboni csúcstalálkozó legfontosabb célkitűzései:

– Az uniót a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú társadalmává teszik.

– Az előremenetelt minden évben áttekintik.

– Európai Kutatási Térség létrehozása.

⁴⁷ Competition and Innovation Framework. 2002–2006 – CIF program.

⁴⁸ Siegler András: Tudomány-technológia-integráció. *Védjegyvilág*, 2001/3.

⁴⁹ The 6th framework programme of the European Community. 2002–2006. L. jelen tanulmány 4. pontja.

⁵⁰ A barcelonai csúcsertekezlet (2002. március 15–16.). Fő témája a lisszaboni menetrend és a külügyek felülvizsgálata.

A barcelonai határozat értelmében nyilvánvaló, hogy a kormányok a magántőke jelentős hozzájárulásával kívánják megvalósítani a kutatási és innovációs potenciál tervezett növelését.

Egyidejűleg az EU 2003-ban megkezdte az Európai Kutatási Térség (ERA-European Research Area) kiépítését.

2000-től az EU kitűzte az Európai Kutatási Térség (ERA – European Research Area) modelljének gyakorlatba való megvalósítását. Az Európai Bizottság számos intézménnyel, iparvállalattal és tudóssal konzultálva akcióttervet dolgozott ki, amelyvel az európai kutatás dinamikusabbá tehető. Ennek alapvető módját az akciótterv a regionális – nemzeti – összeurópai szintű kutatómunka nyitottabbá tételében és hatékonyabb koordinációjában, a kutatói mobilitás növelésében, a kutatási infrastruktúra jobb kihasználásában jelöli meg, hiszen így a meglévő erőforrások kiaknázásának hatékonysága számottevően növelhető és létrehozható a „kutatás belső piaca”. A Tanács 2000. január 25-i ülésén fogadta el és hagyta jóvá a kezdeményezést.⁵¹

Az Európai Kutatási Térség az alábbi szervezési sémával közelíthető meg:

Az Európai Kutatási Térség koncepciója⁵²

Prioritásai:

- nagy laboratóriumok közös működtetésének és finanszírozásának kidolgozása,
- összehangoltabb közösségi és nemzeti tudománypolitika kidolgozása, szorosabb együttműködés nemzetközi K+F szervezetekkel,
- befektetések ösztönzése a K+F területén, közvetlen támogatási rendszer fejlesztése, szabadalmi rendszer modernizálása, kockázati tőke bevonása.⁵³

A Bizottság 2003-ban új vitaanyagot⁵⁴ tett közzé az európai innovációs politika fejlesztésének szükségességéről. Ebben hangsúlyozzák, hogy az innovációt a jövőben úgy tekintik, mint egy sokdimenziójú koncepciót, amely a technológiai

⁵¹ A kezdeményezés alapján elfogadott dokumentum fő elgondolásai: Az európai kutatás eredményeinek és szaktudásának hatékony terjesztése regionális és helyi szinten, a régiók szerepének erősítése.

⁵² Siegler András: Az Európai Kutatási Térség és Magyarország. *Európai Tükör*, 2003/5.

⁵³ Kende Tamás – Szűcs Tamás: Az Európai Unió politikái. Osiris. Budapest, 2002.

⁵⁴ COM (2003) 112. final: Innovation policy: updating the Union's approach in the context of the Lisbon Strategy. A kényszervállalkozásokat mérő indexben az EU és K-Európa országai között Magyarország van a legelőkelőbb helyen.

innovációt túlmutatóan magába foglalja pl. a vállalkozások szerkezeti átalakítását, a marketinget és a termékfejlesztést is. Így tehát az innováció nem korlátozódik a csúcstechnológiai szektorra, hanem a gazdasági élet minden területén jelenlévő hajtóerő.⁵⁵

6. A kutatóegyetemek létesítésének koncepciója az EU-ban

Az egyetemek tevékenységére az Amerikai Egyesült Államokban a nemzeti jövedelem 2,3%-át, az EU-ban csak a GDP 1,1%-át költik, ezért az arányszám javítása céljából célszerű mindent megtenni. A magyar költségvetés a magyar egyetemi oktatásba évente arányosan kb. feleakkora összeget investál, mint amekkora összeget a fejlett országokban egyetemi oktatásra fordítanak a GDP-ből.

Elsőként az érdemel említést, hogy mind az OECD, mind az Európai Unió hivatalos dokumentumaiban különös figyelmet fordít a felsőoktatásra és a tanulásra. E törekvés jegyében fontos dokumentumokat bocsátottak ki. Ilyenek az OECD ún. PISA-tesztje⁵⁶ 2004-ből, amely elemzi az oktatás és az innováció közötti kapcsolatokat és megállapítja hazánk különböző fogyatékoságait.

Az EU-ban 2004-ben született ajánlás a kutatóegyetemekről⁵⁷ és hogy az EU 2005. októberi nem hivatalos Hampton Court-i csúcstalálkozóján hozott kezdeményezése alapján közzétették az EU „Az egyetemek korszerűsítési programjának megvalósítása, oktatás, kutatás, innováció” c. közleményét,⁵⁸ amely lényeges változásokat javasol az egyetemek tevékenységének megreformálására.

Az EU minden jelentős és a témával foglalkozó dokumentumában kirajzolódnak és az ipar-egyetem közti kapcsolatok.

Az EU-ban kifejezetten fontosnak tartják a vállalkozó egyetem koncepciójának érvényesítését. Ez a koncepció az egyetemeken összegyűlt tudás üzleti hasznosítását helyezi előtérbe. Az EU e vonatkozásban 2004-ben ajánlást is adott ki.⁵⁹
Az ajánlás gyakorlati jelentőségű elgondolásai:

- Az egyetemen olyan csúcsovezetés szükséges, amely a tudományos és az üzleti szempontokat egyaránt érvényesíti.
- Többforrású finanszírozás látszik célravezetőnek.
- Az intézményi háttér kiépítése inkubátorok, ipari parkok útján.
- Spin-off vállalatok alapítása a kutatási eredmények megvalósítására.

Nem büszkélkedhetünk jelenleg nemzetközi rangú K+F intézményekkel és egyetemekkel. Gazdaságunkban nem túl gyorsan követjük az ajánlásokat. A közelmúlt-

⁵⁵ Council of the European Union Council Resolution on the future of the European research 2272nd Council meeting, Luxemburg, 15 June 2000.

⁵⁶ Programme for International Students Assessment OECD 2004.

⁵⁷ EC 2004/6. Innovation Management and the knowledge-driven Economy. EC. Brüsszel.

⁵⁸ Az Európai Bizottság általános jelentése az Európai Unió tevékenységéről. 2006. Brüsszel, 2007. 67–68. oldal.

⁵⁹ EC 2004/6. Innovation Management and the knowledge-driven Economy. EC. Brüsszel.

ban befejezett Record elnevezésű EU-projekt szerint a versenyképes üzleti teljesíté-
sű magyar kutatóhelyek száma tíz- egynéhány, a hazai kutatóhelyek kevesebb mint
0,5%-a lehet.⁶⁰

2005. októberi Hampton Court-i nem hivatalos csúcstalálkozójukon az Európai
Unió állam- és kormányfői kezdeményezésére május 10-én közzétette „Az egyete-
mek korszerűsítési programjának megvalósítása: oktatás, kutatás, innováció” c.
közleményét. A Bizottság meggyőződése, hogy az egyetemek a tudás, a tehetség és
az energia kimeríthetetlen forrásai, ezért felvázolta azon területeket, amelyek
változtatások szükségesek olyan struktúra létrehozása érdekében, amely a globali-
záció korában lehetővé teszi számukra társadalmi jelentőségük és a tudásalapú gaz-
daságban betöltött szerepük növelését.

*A megjelölt hét prioritásból három, így a strukturált partnerség kialakítása,
eredményközpontú kutatások megvalósítása, új finanszírozási rendszerek kialakítá-
sa kifejezetten elősegíti a kutatóegyetem-koncepció megvalósítását.*

A Bizottság az alábbi prioritásokat határozta meg:

- növelni kell azon diplomások arányát, akik legalább egy szemesztert külföl-
dön vagy gyakorlatyszerzéssel töltöttek,
- az egyetemi képzési program oly módon történő felépítése, hogy azok közvet-
lenül előmozdítsák a diplomások elhelyezkedését,
- a felsőoktatást az üzleti világgal összekötő strukturált partnerség kialakítása,
- a végzettségek EU-n kívül történő elismertetése,
- a bruttó nemzeti termék legalább 2%-ának (köz- és magánfinanszírozást is
ideértve) a felsőoktatási rendszer korszerűsítésére fordítása,
- eredményközpontú kutatások megvalósítása,
- új finanszírozási rendszerek kialakítása, amely a K+F eredmények elérését
hosszú távon garantálja.⁶¹

Az EU-ban ténylegesen is megindult ez a munka az egyetemek és kutatóhelyek
innovációs tevékenységének fejlesztésére.

Európai szinten már megkezdődött a felsőoktatási intézmények összefogása. Ez
azt jelenti, hogy több mint 700 egyetem részt vesz kisebb-nagyobb projekteken, és
egyre több intézmény rendelkezik a megfelelő technikai, valamint személyi háttér-
rel, és a közös munka sokszor teremt új kutatási lehetőségeket. Ezek az e-oktatási
programok (szabad- és távoktatás, virtuális tanulószobák és egyetemek stb.) jó lehe-
tőséget biztosítanak arra, hogy újra lehessen gondolni az egyetemek szervezeti fel-
építését.⁶²

⁶⁰ Papanek Gábor – Borsi Balázs – Tompa Tamás: A magyar gazdaság versenyképességét magya-
rázó tényezőkről. *Külgazdaság*, 2007/3–4.

⁶¹ Európai Bizottság: Általános jelentés az Európai Unió tevékenységéről. 2006. Brüsszel. 2007.
67–68. oldal.

⁶² Madari Ákos (szerk.): Európa 2010. Europa Info service, Budapest, 2004, 60. oldal.

ÚJ KÖNYVEK

Lovas Gábor – Dr. Nosztrai Judit: Más kárán. Munkavédelemről munkáltatóknak

Munkaadók és Gyáriparosok Országos Szövetsége, 2007.

Nagyon fontos, a szó legvalódibb értelmében közérdeket szolgáló tanulmányt adott közre a MGYOSZ. A címe a munkáltatóknak ajánlja, de a belőle kiolvashatók a munkavállalók számára éppúgy hasznosak, mint mindenkinek, aki számára fontos a társadalom jó működése.

„Mi a létező szocializmus? Az eszme győzelme a józan ész fölött” – hangzott hajdan a tökéletesen találó pesti vicc. A bölcsektől és a humanista értékek elkötelezett követőitől –minden tisztelet és megbecsülés nékik! – eltekintve, mi a munkáltatók gyakori hozzáállása a munkavédelemhez? A nyereség hajszolásának legalább részleges győzelme a józan ész és az emberiség fölött.

Nagyon is rossz szó a munkavédelem, hiszen eltakarja a lényegét: azt, hogy nem a munkát kell védeni, hanem az embert, aki azt végzi, és akit a munkavégzés feltételei, körülményei veszélybe sodorhatnak, vagy károsak lehetnek az egészségre. Érdemes hideg elemzőként belegondolni, milyen érdekeik fűződnek ahhoz, hogy a munkáltatók védjék a dolgozóikat a munkahelyi balesetektől és károsodásoktól. Természetesen erre sarkallja őket, ha érznek a dolgozóik iránt felelősséget – és ez még nem a jogszabályok által létesített felelősséget jelenti, még csak nem is a közmegitélésükből adódót, hanem a lelkiismeretét –, és fontos a számukra, hogy nyugodt legyen a lelkiismeretük. A történelem azonban arra is megtanított, hogy vadkapitalista időkben ez igencsak kevésbé működik – a humanizmus rózsaszálánál szebben beszél a profit aranytallérja. Erőteljesebb késztetést jelent már, ha az üzemi balesetek, egészségkárosodások megzavarhatják a cégnél a munkabékét. A munkáltató ekkor már a profitját védi azzal, hogy igyekszik ezt elkerülni, így számára már gazdasági megfontolások alapján is ésszerű, hogy áldozzon (valamelyest) a munkavédelemre. A többnyire legerősebb késztetés, sőt kényszer a modern államtól jön. Ideális esetben mind a modern állam, mind pedig az azt működtető kormányzat a

polgárainak összességét képviseli, a lehetőségekhez képest mindannyiuk jogos érdekeit védi. A közjő ilyen értelemben vett védelmének és érvényesítésének nyilvánvalóan fontos eleme a társadalom nagy hányadát kitevő munkavállalók védelme, azaz a munkavédelem. Az állam, ill. a nevében eljáró kormány ezért kötelező normákat hoz a munkavédelemre, és – jó esetben jelentős mértékű – büntetésekkel, egyéb szankciókkal sújtja azok megsértőit; ebből következően már erősebb gazdasági megfontolások is arra ösztönzik a munkáltatókat, hogy anyagi erőforrásokat áldozzanak ennek elkerülésére. Ahol pedig a társadalmi normák között erősek az etikai értékek, és a közvéleménynek ahhoz is megvan az ereje, hogy valós érdekeik sérelmével büntesse azok megsértőit, ott további gazdasági megfontolások adnak további készletet a munkavédelemre. Jogi kérdés-e tehát a munkavédelem érvényesítése a munkahelyeken? Igen, és ezen túlmenően is épp annyira, mint általában a „Ne loj!” parancsolat betartása. Végző soron talán nevezhetjük is a munkavédelmet a „Profitérdekekből se, hanyagságból, felelőtlenségből se lopd el munkavállalóid életét, egészségét!” parancsolatnak.

Mindez kétségtelenül igaz, így, ha nagyon naivak lennénk, azt mondanánk, hogy e kötetnek már a címe és alcíme is mindent elmond, ami ahhoz kell, hogy a munkáltatók kapkodjanak érte. Elvégre a bölcsesség legjavához tartozik, hogy más kárán tanul az okos, az okos vállalatvezető pedig azt is tudja, hogy sokkal kifizetődöbbségtől átvenni mások jól bevált megoldásait – főként, ha azokat ingyen adják –, mint sok munkával és több-kevesebb bukdácsolás árán kitalálni maguknak ugyanazt. Ez a kötet pedig éppen abban segíti a munkáltatókat, hogy a számukra is a lehető legkedvezőbb úton és áron jussanak el ahhoz, hogy a vállalatuknál a munkavédelem helyes gyakorlatát valósítsák meg.

A kötet rövid, ugyanakkor sok tudni érdemes ismerettel szolgáló áttekintésből és esettanulmányból áll. Ezek stílusa egyszerre célratoró és világos, kitűnően követhető (nem meglepő, hiszen Lovas Gábor kitűnő szakíró). Hozzájuk jogi szakmai magyarázatok csatlakoznak, amelyek igen jelentős mértékben segítik a megértésüket és a témában való tisztánlátást. Első fejezete az egységes munkavédelmi hatóság megteremtését mutatja be, a leginkább hiteles módon, az Országos Munkavédelmi és Munkaügyi Főfelügyelet munkavédelmi elnökhelyettesének szavaival, a vele készített interjú segítségével. Ezt követően „Aki mindenért felel” fejezetcímmel egy munkavédelmi koordinátor beszél a munkájáról, alapos betekintést adva e feladatkör ellátásának tartalmába és jelentőségébe. Az ezt követő fejezet eleje egy konkrét szakterületről, a felvonókkal kapcsolatos munkavédelemről szól, majd az építőipar aktuális munkavédelmi helyzetét elemzi. „Amiért semmi sem drága” címmel szól az újabb cím az életvédelemről és a balesetelhárításról. Mottója: az Európai Unió irányelvei szerint 2007 és 2012 között 25 százalékkal kell csökkenteni a halálos munkahelyi balesetek számát. „Munkavédelem vállalkozásban” – ez a fejezetcím önmagáért beszél, és különösen izgalmas témát takar. „Szerszámgyár – barna mezőben” – igen fontos témakörként ez arról szól, hogy a lerobbant, volt gyárak he-

lyén létesített üzemek nehezebb helyzetben vannak, mint a zöldmezős beruházásban létrehozott új létesítmények, mivel adott, örökölt helyzethez és feltételekhez kell igazodniuk, vagy legalábbis azokból kiindulniuk. „Veresegyházon gyökeret vert az ok-fa” – ami persze nem növény, hanem a tisztánlátást és a célszerű intézkedést segítő elemző eszköz. Szakmai értékét tanúsítja, hogy vezető világcégek alkalmazzák. „Egységes követelmények” – munkavédelem az ország egyik legnagyobb kereskedelmi üzlethálózatát működtető cégnél. „Felelősség a munkavédelemért” – összefoglaló értékelés a Munkabiztonsági és Foglalkoztatás-egészségügyi Szövetség elnökétől.

Hogy semmiképpen se a magunk kárán tanuljunk, és főként ne okozzunk kárt, bajt a munkavállalóinknak.

Dr. Osman Péter

Dr. Osman Péter, a közgazdaság-tudomány kandidátusa.